Brieven. Deel 5

Willem Bilderdijk

bron
Willem Bilderdijk, *Brieven. Deel 5*. W. Messchert, Amsterdam 1837

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bild002brie05_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

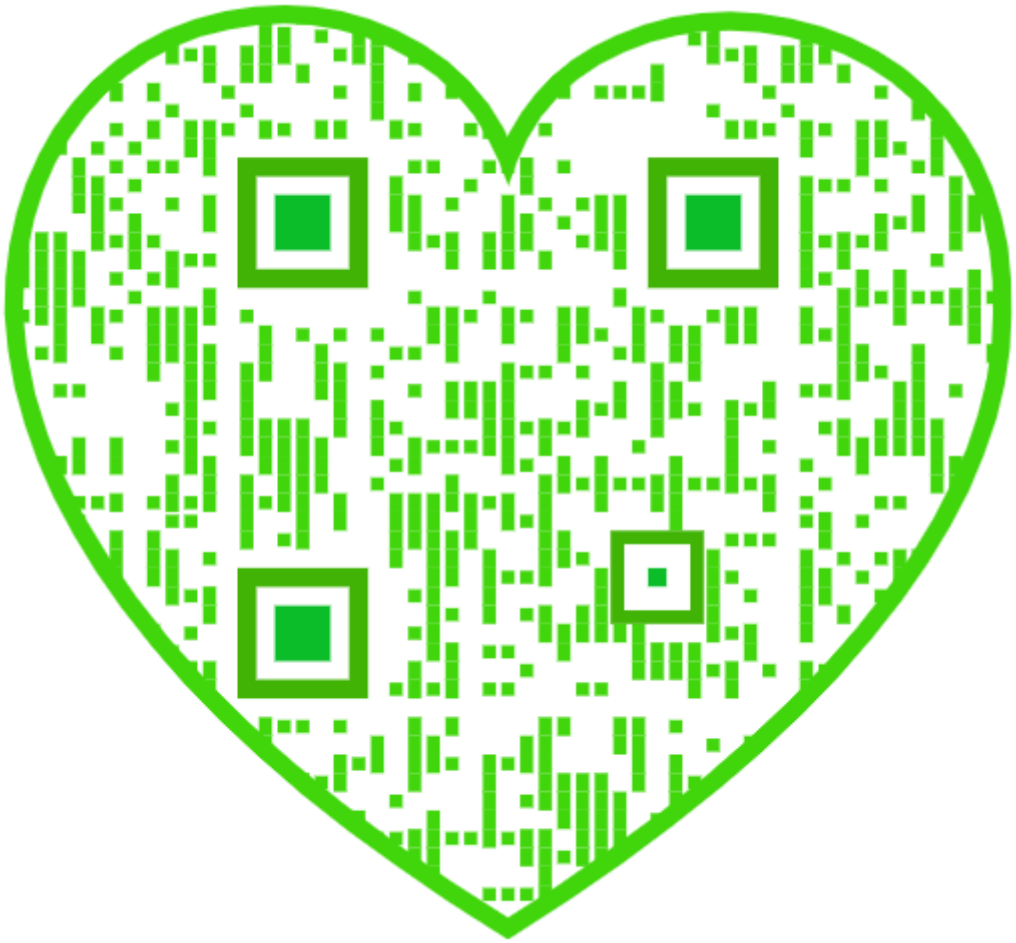

Voorbericht.

Het Vijfde en laatste deel der Brieven van BILDERDIJK, *dat ik thands den genegen Lezer mag aanbieden, zal, vertrouw ik, niet minder belangrijk van inhoud dan de vorige, worden gevonden*.

De treffende Inleiding, die mijn geachte vriend, Mr. I. DA COSTA, *wel voor het Vierde deel heeft willen plaatsen, en voor welke ik hem mijn innigen dank betuige, strekt niet allen ter opheldering van de Brieven in dat deel vervat, maar tevens van die aan* Dr. A. CAPADOSE, *welke onder* I. *in dit Vijfde deel voorkomen*.

Onder II., III. *en* VI. *treft men Brieven aan van taal- en letterkundigen inhoud. Zij zijn gericht aan de Heeren* J.F. WILLEMS, A.H. HOFFMAN VAN FALLERSLEBEN, *en Prof.* J.L. KESTELOOT, *mannen, wien* BILDERDIJK *de hartelijkste genegenheid toedroeg, uit gemeene zucht voor de beoefening der Letteren en achting voor erkende verdiensten geboren.*

De Brieven aan den Heer HOFFMAN VAN FALLERSLEBEN *waren voor een afzonderlijke uitgave bestemd, en met een geleidend Voorbericht en eenige aanteekeningen voorzien, aan den Heer* Mr. J.F. BODEL NYENHUIS, *toegezonden. Door vriendelijke tusschenkomst van dien Heer mogen zij een gedeelte van deze Verzameling uitmaken. Het Voorbericht van den Heer* HOFFMAN, *godagteekend uit Breslau den* 20 *Mei* 1835, *wordt hier ingelascht. Het zal den Lezer gewis aangenaam wezen, het oordeel te kennen van een buitenlandschen Geleerde over* BILDERDIJK, *en de hulde door een Duitscher hem toegebracht*.

'*Eene zoo merkwaardige verschijning (schreef de Heer* HOFFMAN) *als* BILDERDIJK *in het gebied der Letterkunde is, rechtvaardigt den stap, dat ik Brieven mededeele, welke slechts aan mij gericht zijn, slechts oorspronkelijk voor mij hunne waarde en beteekenis hebben, doch thands met betrekking op* BILDERDIJK *en het land, welks roem en sieraad hij was, is, en blijven zal, eene algemeene belangstelling verkrijgen, nadat hij niet meer dan in zijne Werken leeft*.

Ik leerde BILDERDIJK *in Leyden kennen in den zomer van* 1821. *Ik bezocht hem dikwijls en mocht hem bezoeken, wanneer ik slechts wilde. Altijd heeft hij mij vriendelijk ontfangen, en zelfs bij lichaamslijden, bij blijkbare ziels-ontstemming mij te verstaan gegeven, dat ik ook dan hem welkom was. Altijd bracht ik hem wat nieuws: boeken, handschriften, afschriften en uittreksels van allerlei aart; want*

zelden was er een dag, waarop ik niet iets voor het oogmerk mijns verblijfs vinden mocht. Wij spraken over allerlei onderwerpen van letterkunde en kunst, het meest echter en het liefst over de oudere Hollandsche Letterkunde. In dit vak was hij niet minder te huis dan in vele andere; hij had rijke bouwstof verzameld, veel daarin gestudeerd. Mijne mededeelingen deden in hem de oude belangstelling herleven, en riepen lang gekoesterde plannen weder te voorschijn. Hij ondersteunde mij met raad en daad, vervulde mijne wenschen en bevorderde mijne oogmerken, zooveel en waar hij slechts konde. Hoe sterk ik mij verheugde over dezen aangenamen en leerzamen omgang, ik kan echter niet ontkennen, dat dezelve mij verwonderde en nog meer de landslieden van BILDERDIJK, *en - wij allen hadden daartoe goede reden. Doch het scheen ook als of de geestdrift van den Duitschen jongeling (ik was toenmaals drie en twintig jaar oud) voor een taal van denzelfden stam, den ouden haat van dien Hollander tegen Duitschland en al het Duitsche uitgewischt had; als of door de jeugdige opgeruimdheid, door het open gelaat van den onbekenden vreemde, dat, zoo vaak voor knorrig, ja voor verbitterd, uitgekreten gedrag van den beroemden man geheel afgelegd was; als of zijne beangstigende beschouwingen van den tegenwoordigen tijd met zijne kerkelijke en staatkundige belangen, zijne letterkundige en kunstlievende richtingen, pogingen en lief hebberijen, door de opgeruimde wijze van beschouwen van eenen ar-*

men, Duitschen student, vol hoop, moed, en lust tot arbeidzaamheid, veranderd waren in nieuwe werkzaamheid en nieuwe plannen voor de toekomst.

Wat konde het mij schaden, of hij dezen of genen beleedigde, deze of gene leer of wijze van zien veroordeelde, dit of dat volk scheen te haten? Van wat ik beminde en vereerde zag ik niets aangerand. Nooit heb ik één boos woord over Duitschland uit zijnen mond gehoord; nooit ben ik van ééne uitbarsting van ingehoudene verontwaardiging getuige geweest; nooit was ik aan de hartstochtelijke uitgietingen van zijn prikkelbaar, zwak lichaam, of van zijnen nedergedrukten geest blootgesteld. Ik heb beleefd, wat men toenmaals weigerde te gelooven, dat hij mij bezoeken kwam in het huis van eenen man, met wien hij op geen goeden voet was, en die mij innig beminde en zulks bewees, wijl hij mij op mijn eerlijk gezicht in huis genomen, als zijn kind geherbergd en ontfangen had. Doch ik wil ook thands nog BILDERDIJKS *zachtheid, hardheid, luim, haat en liefde, niet aan anderen uitleggen, daar ik het voor mij zelf niet vermag: alles was mij toenmaals een geheim en blijft het mij nog. Zijn eigen leven, zijne eigene uitdrukkingen en nedergeworpene wenken mogen datgene aanvullen, waar wij in onze beschouwing van dezen merkwaardigen man eene gaping vonden, en zoo hoop ik dan, dat ook deze Brieven het hunne zullen toebrengen, om bij de nakomelingschap een oordeel over* BILDERDIJK *te vestigen, dat zijner waardig is, doch waartoe zich tegen-*

woordig nog eene vaak beleedigde eigenliefde moeilijk leenen wil.

Jammer, dat deze briefwisseling door de te groote verwijdering van Holland en door BILDERDIJKS *toenemende afkeerigheid tegen alle briefwisseling, reeds van den beginne af moeilijk gemaakt, en later, nadat zij eenmaal afgebroken was, nooit weder aangeknoopt werd. Ik had het aan aanvragen, mededeelingen van allerlei aart, aanzoeken en wenschen niet laten ontbreken:* - BILDERDIJK *was tot antwoorden slechts moeilijk te bewegen. Vaak volgde in het geheel geen antwoord; of indien zulks al plaats had, lagen er tusschen hetzelve en mijnen Brief maanden in. Zoo verkreeg ik de drie eerste Brieven van Januarij en Februarij* 1822 *in Berlijn eerst tegen het eind van Mei; de vierde Brief van* 24 *Mei* 1824 *kwam eerst tegen den* 22 *September in Breslau; de vijfde van* 15 *September* 1824 *eerst den* 9 *Februarij des volgenden jaars, en de laatste van* 9 *November* 1825 *eerst den* 13 *Januarij* 1826 *aan. Desniettegenstaande liet ik niet na en schreef altijd weder van nieuws aan. De groote afstand bracht sedert het zijne bij; andere studiën verdrongen meer en meer de eenmaal met zoo veel liefde in Holland begonnene, en het onaangename in mijne toenmalige amptsbetrekking was even min geschikt, om den moeilijken en met kosten verbondenen briefwissel weder aan te knoopen. - Echter gebeurde het onder gunstiger omstandigheden van mijne zijde. Doch toen ik mij nu weder in betrekking wilde stellen met het*

land, waaraan ik zoo menig wetenschappelijk genot, zoo veel liefde en eere te danken heb, was dit schoone land reeds door innerlijken krijg verdeeld, en bij het verschijnen mijner Horae Belgicae *werden dezelve slechts gezocht en gekocht, als of daarin resultaten voorhanden waren over de nieuwere ongelukkige gebeurtenissen. Sedert is nu ook* BILDERDIJK *afgestorven. Mogen nu anderen in zijne plaats de vreugde genieten, welke ik hem door mijne Nederlandsche Volksliederen en den Floris en Blancefloer voorzeker zoude verschaft hebben*.'

Tot dus verre de Heer HOFFMAN VAN FALLERSLEBEN, *wien mijn beleefde dank voor zijne verplichtende mededeelingen zij toegebracht*.

De Brief aan den Heer P.J. BARON VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *onder* IV. *geplaatst, die vroeger gedrukt was in* de Bijdragen van en voor Gereformeerde Christenen, bij een verzameld door J.J.E.F. SCHRÖTER, *en, met welwillende toestemming van den Uitgever dier Bijdragen, hier is opgenomen, zal, bijzonder in deze dagen, met belangstelling worden gelezen*.

Ook in de Brieven aan de Heeren W. DE CLERCQ *en* Mr. D. VAN HOGENDORP, *onder* V. *en* VII. *geplaatst, zal men belangrijke wenken en opmerkingen vinden, en gaarne deze bij de Brieven aan de Heeren* DA COSTA *en* CAPADOSE *verzameld zien*.

De Brieven, onder IX. *voorkomende, welke* BILDERDIJK *aan zijnen grijzen vriend* HEYKENS *schreef*,

die hem, gelijk de Heer DA COSTA *in de Inleiding van het Vierde deel vermeldt, aan zijn sterfbed troost mocht toespreken, vloeiden hem uit het hart, en teekenen hem als den ootmoedigen, in zijnen Verlosser berustenden Christen*.

Gewichtig zijn de Brieven, onder X. *op deze volgende, en aan den WelEerwaarden Heer* CALLENBACH *gericht; gewichtig voor elk, wien het bevindelijk leven des Christens belang inboezemt. Zij mogen de Brieven van* NEWTON *op zijde gesteld worden*.

Eenige letterkundige Brieven onder X., XI., XII. *en* XIII. *geplaatst, en in de laatste jaren van* BILDERDIJKS *leven aan de Heeren* HALBERTSMA, VAN HALMAEL, VAN HALL, *en* KOENEN *geschreven, besluiten deze Verzameling*.

Een Register der Brieven in de Vijf deelen voorkomende, gerangschikt naar tijdorde, zal den Lezer, die in deze Bundels BILDERDIJK *volgen wil door de verschillende tijdvakken zijns levens, niet onwelkom zijn. Een Register van zaken, zoude het eenigzins volledig zijn, had achter dit Vijfde deel te veel plaats ingenomen. Ik behoud mij voor, het afzonderlijk uit te geven, wanneer de belangstelling des Publieks mij er toe uitlokt*.

Ik betuig mijnen oprechten dank aan alle de vrienden en hoogschatters van BILDERDIJK, *die mij de Brieven, in dit Vijfde deel vervat, hebben willen mededeelen; en herhaal die dankbetuiging aan allen die het hunne toegebracht hebben tot de geheele Verzameling*.

Wanneer de uitgave dezer Brieven mag medewerken om den miskenden BILDERDIJK *beter te doen kennen en bij zijne landgenooten meer recht te doen wedervaren; wanneer zij mag strekken om zijne beginselen en gevoelens, of liever, om de Waarheid die in Christus is, en welke hij, en op haar-zelve en in toepassing op den gang der gebeurtenissen, voorstond en verkondigde, hooger te doen waarderen en verder te verbreiden, dan zal mijn doel bereikt zijn*.

W. MESSCHERT.
Augustus, 1837.

I.
Aan Dr. Abraham Capadose, te Amsterdam.

1.

WelEdelgeboren zeer geleerde Heer,

Byzonder aangenaam was my UWEG. vriendelijk blijk van aandenken van den 28^{n} laatstleden, en wees verzekerd dat ik er hoogen prijs op stel, niet van U vergeten te worden. Indien ik daar wat laat op andwoorde, wijt het aan geene last van bezigheden (ik doe niets) maar aan afmatting en uitputting door 't worstelen met aandoeningen, waar meê dit jaar zich voor my en mijne Egâ geopend heeft, en waarvan ik voor haar de gevolgen niet zonder schrik te gemoet kan zien. Gy weet wat mijne Vrouw my is, en wat voor ons onnoozel kind, dat aan my niets heeft. - Doch dit alles zij Gode bevolen; en ons, onderwerping en berusting!

Uwe Litteraire berichten doen my veel genoegen. Het boekjen van Helmont is my uit mijn vroege kindsch-

heid bekend, toen ik aan mijn Grootmoeders schoot met de printjens speelde en er de eerste hebreeuwsche letters uit leerde kennen[1]. Sedert is het zeldzaam geworden. Het is echter in de Koninklijke Boekery van Lodewijk geweest. De schrijver heeft de waarheid door een nevel gezien. En wellicht is eene *reminiscentie* van zijn werkjen by my de oorsprong geweest (zonder 't te weten) van mijne theorie van de Letters die ik by de oprichting van het Instituut, daar uitvoerig heb uitgelegd, en nu, verkort, in het licht meen te geven. - Ammans *Surdus loquens* was by mijn kindschheid een algemeen als Classic in zijn soort erkend boekjen.

Ik verlang hartelijk U te zien, en hoop dat gy eenige dagen aan Leyden zult kunnen schenken. Middelerwijl verblijde ik my in de berichten dat uwe gezondheid zich wat beter schijnt te schikken en aan de Amsterdamsche lucht te gewennen. Wees zoo goed uwe geëerde familie van onze hoogachting en hartelijkheid te verzekeren, en dit ook by den goeden, braven, hartelijken Dr. à-Roy niet te vergeten: en bewaar my steeds een plaats in uwe vriendschap, verzekerd dat ik met de oprechtste gevoelens steeds ben,

WelEdelgeboren zeer geleerde Heer,
UWelEdelgeb. Dienstv. Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, 15 May 1819.

(1) Afbeelding van het ware Natuurlijke Hebreeuwsche A.B.C. door F.M. van Helmont. Amsterdam, 1697. De *Surdus Loquens* van Dr. Amman is daar achter gedrukt.

2.

Waarde, hartlijk geliefde Vriend!

Met verlangen en tevens met vrees heb ik den uwen te gemoet gezien, en hy heeft my diep getroffen. Ik onderstelde den toegebrachten slag[(1)], ik gevoelde dien met en voor onzen dierbaren Vriend en meer dan bloedverwant, en was op het bloot gezicht van uw hand en cachet geschokt en geschud. Het is dan dus, en de brave man, wiens hart oprecht was en aan Gods beloftenis hing, heeft het lichaam afgelegd. Troost en ondersteun gy mijn Vriend, den bedroefde, gelijk ik-zelf het wenschte te doen, en doen zou, ware er niet onuitspreeklijk veel te ontzien, te vermijden, te ontwijken, en in acht te nemen in zulke tedere betrekkingen en omstandigheden. Niets anders dan de vrees, of liever 't vooruitzicht, van 't gebeurde, weêrhield my eenige regelen schrifts voor onzen Vriend aan U mede te geven, daar ik niet wist, hoe of wat hem uit te drukken, en dit zelsde verhindert my nu. Uw braaf, uw weldenkend hart, in uw schrijven aan my uitgevloeid, heest de troost die hy noodig heeft, en Hy op wien wy hopen, zal er de Zijne byvoegen. Oneindig en onpeilbaar is Zijne Genade en die vindt het hart in het beslissend oogenblik, al zijn

(1) Het overlijden van den Heer D[I]. da Costa, vader van Mr. I. da Costa. - Dat Bilderdijks Vrienden da Costa en Capadose tot de kennis der Waarheid die in Christus is, geleid waren, was toen nog niet aan hunne familie bekend.

onze oogen, verstand, en kennis onverlicht. De belofte aan Abraham houdt stand, en wordt niet verbeurd, niet verloren, door nevelen van buiten; en waar geene vijandschap tegen God en waarheid, en verlochening Zijner beloftenis is, maar verwachting, vertrouwen, en standvastigheid ten aanzien van 't geen het doel en uiteinde aller Openbaring is. Ja, wy zullen ons wederzien; dit is een Filozosische thesis geworden waarin geene beteekenis is, maar voor en tusschen den waarachtigen Jood en waarachtigen Christen is zy geopenbaarde, is zy Goddelijke zekerheid; en het is in het licht der vervulling van Gods beloftenis, dat wy elkander 't welkom zullen toegalmen, en het ברוך אתה met het *ἅγιος, ἅγιος* in één smelten.

Lieve Vriend, zorg dat deze brief in geene verkeerde handen kome. Hy kon misduid en misbruikt worden, en is voor U en onzen bedroefde-alleen uit mijn hart gevloeid, en gy beide verstaat hem ten volle en zult hem bestemmen met het uwe. - Ja, gy zegt wel, ook de gebeden eens zoons voor zijn vader zijn krachtig! Ook waar God kracht tot bidden geeft, daar (geloos my) verhoort Hy!

Doch misschien ga ik in mijn ijver verder dan ik moest, om binnen de palen te blijven, die ik my, tot voorkoming van ongelegenheden in zoo tedere omstandigheden en waarin misschien een ander oog dan waarvoor het bestemd was, mijn schrijven zien mocht. Gy weet, dat ik alle betrekkingen eerbiedige met de plichten die zy ons opleggen; wees gy des de tolk van mijn hart en gevoelens gelijk gy die kent.

Mijne Egâ deelt met my, en hartelijk, in de aandoeningen die dit stersgeval ons heeft moeten inboezemen; verzeker hiervan, bid ik, de bedroefde Weduw en betrekkingen, en betuig hun onze hoogachting en innige vriendschapsverkleefdheid.

Heb nogmaals dank voor uw vriendlijk bezoek, onderhoud, en deelneming in 't geen ons betreft, en geloos my steeds met het zelfde en onveranderlijk hart,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 27 Febr. 1822.

3.

Mijn waarde Vriend!

Onze beste, broederlijk, kinderlijk en Christlijk lievende da Costa zal U gemeld hebben, hoe het heeft kunnen zijn dat ik uwen hartlijken en overdierbaren brief uit Velp zoo lang onbeandwoord liet, en nu weder op dien van den 8^{n} dezer in gebreken bleef. Gy kunt U geen denkbeeld maken van mijne innige verzwakking en het snel toenemen daarvan, 't geen my by elke aandoening, even als by elke inspanning van geest, overhoop smijt, zoo dat ik geheel beve en niet schrijven kan. Voor 't overige ben ik redelijk; van mijn borstkwaal word ik niets meer gewaar, zelfs het nagebleven *mal-aise* niet meer, doch naar mate deze gebeterd is, heb ik, benevens de overige verzwakking, wederom meer gedurige hoofdpijn. Wat

mijne Vrouw aangaat, zy gaat voort in den zelfden toestand.....

De toestand waarin Gy U bevindt, mijn lieve Vriend, zweeft my niet alleen steeds voor oogen, maar drukt my geduurzaam op liet hart. Hy in wien wy gelooven, sterke, trooste, en bemoedige U, en besture naar Zijne oneindige goedheid en wijsheid alles wat wy of *Lot* of *contingentia* gewoon zijn te noemen, tot het heerlijkst en zaligst einde! Met genoegen verneem ik dat het verblijf in Gelderland voor uwe gezondheid dienstig geweest is. Inderdaad, ik beschouw Amsterdam en de Medische praktijk als niet voor uw lichaamsgestel geschikt; maar Hy die machtig is, kan, tegen alle uitzichten aan, redden en behouden; ja, wat daar het meest tegen schijnt te strijden, maakt Hy er het werktuig toe. Bidden wy slechts om den eenvoud des harten, en alles zal wel zijn! Gy kent mijne gevoelens, gy verstaat ze, en zoo ik nalatig ben in mijn schrijven, waan niet dat ik 't ben in aan U te denken tusschen God en mijn ziel. Mijne Egâ doet dit als ik en met het zelfde hart.

De bekendmaking met den Heer de Clercq was ons aangenaam in alle mooglijke opzichten. Groet ZijnEd. van ons, zoo wel als al wie U waard zijn, in welke betrekking ook!

Wie de schrijver van het stukjen, geteekend S.C.V. zij[1], weet ik niet; en zeker! het ware ruim zoo

(1) De Eer van Leydens Hoogeschool in Mr. W. Bilderdijk verkeerdelijk aangerand, enz.

goed weggebleven; doch de man schijnt het WEL gemeend te hebben, en het is zoo, dat niemand (denk ik) my verdenken zal, van daarvan iets geweten te hebben.

Intusschen koomt het my voor dat ondanks het ijsselijk kraaien der Neologen in Godsdienst- en Staatsleer ('t geen er mooglijk zels een symptoma van is) de begrippen eene zekere wending ten goede beginnen te krijgen. God zegene dit! Hy die by het diepe verval en de afschuwlijkste afwijkingen in de rechtzinzinnige Kerk, het licht uit het middelpunt der duisternis-zelve doet voortbreken, tot zelfs uit de Vrijmetselary! Waarlijk, het is niet die loopt of draaft, maar de Geest blaast waar Hy wil, en daar is geen wederstand aan, en ook geen recht op voor te wenden. Menschenwijsheid, en menschenpogingen zijn niets, dan voor zoo verre zy uit Hem zijn, en die dit vergeet is dwaas en afvallig. Zijne beloftenissen niet te min houden stand en zullen vervuld worden, ondanks den nevel die een tijd lang, die eeuwen, over ons hangen mag, maar voor den alles opklarenden dag, den dag van vervulling en dank, zwichten zal! Wanhopen wy dus nooit, maar blijven wy getrouw aan waarheid en plicht: wanhopen wy ook niet aan iemand onzer natuurgenooten! God is aller God, en Zijn bevel, *liefde*. Aan Zijne Voorzienigheid zij dus alles verbleven!

De twee stukken waarvan gy meldt ken ik niet. Doch wat den Medicus *Pruijs van der Hoeven* betreft. Deze is een man dien ik acht en waardeer. Zijn geheele familie (zy zijn drie broeders) onder-

scheidt zich door ongemeene bekwaamheden, uitmuntenden aanleg, vlijt, en oprechte zucht voor waarheid en rechtheid. Een van hun zie ik nu en dan by my, die zeer kundig in de Natuurlijke Historie is.

Verzeker uwe familie van mijne hoegachting.

Wat zal ik hier nog byvoegen! Mijne beste wenschen, die tot God voor U opgaan, zullen U (mogen wy hopen en vertrouwen, en immers, wy mogen en moeten 't!) van Zijne genade toekomen, en alles boven die, alles wat Hemel- en gewetenszaligheid is, en in geenen wensch of bede bevat kan worden. Geen woord meer derhalve! - Vaarwel, wees van de mijnen gegroet en van God gezegend! Amen!

Ik ben steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 15 July 1822.

4.

Veelgeliefde en dierbare Vriend!

Hoe heeft my uw schrijven van den 12^{en} dezer, heden ontfangen, verheugd! Gedankt zij den Allerhoogste, den gezegenden Middelaar en Voorzienigen God, die alles tot Zijne eer en onze zaligheid stiert en daarstelt! Hoe blijd ben ik dat gy dien torn door zijt, tegen welken ik voor U zoo geweldig opzag! Het vertrouwen dat ik op het braaf en redenlijk karakter van uwen zoo achtenswaardigen Heer Oom vestigde, heeft my niet bedrogen. Ja, ik ben des

zeker dat zijn hart niet dan achting kan toedragen, aan den gene die uit overtuiging den weg volgt, dien God hem aanwijst. In dit punt is hy inderdaad Christen, als wy; en het tegendeel zou eene innige gewetensdwang zijn, die slechts niet tot uiterlijke gewelddadigheid uitborst, en waar eene rechtschapenheid als de zijne niet vatbaar voor is. En zou de zoo weldenkende man, indien voor een anderhalf honderd jaren de ondraaglijke bygeloovigheden en wezendlijke asgodery in de Roomsche Kerk ingeslopen en heerschende, en door vuur en zwaard opgedrongen het Christendom niet op de verschrikkelijkste wijze in Spanje hadden doen ontaarden, en hy van ouder tot ouder in den waarachtigen Evangelieleer opgevoed was, wel ooit een besluit hebben kunnen nemen, om Jezus te verlochenen? Immers neen. Te verstandig is hy, om met het nieuwmodische Heidendom, alle profecien te verwerpen; en wat is de waarachtige Jood anders dan Christen in verwachting. Zijn de Joodsche gebeden niet vol van die waarheid? - Neen, de erkentenis van den Heiland verwijdert U niet van den braven Grijzaart, aan wien de banden van bloed en dankbaarheid U gelijkelijk verbinden; maar zy versterkt alle die betrekkingen door die eener hoogere en zuivere Liefde. ô Doe hem dit altijd, doe 't alle uw betrekkingen altijd, en in alles ondervinden! Hy, doorgeleerd in de Schristen, hy, waarachtig Jood en boven 't gemeene bygeloof, zal U van zijne zijde des te meer liefhebben, dat gy Gods roeping in 't hart gevolgd hebt.

Wat voorts de wareldsche verdrieten, en (gelijk men ze noemt) ongelukken betrest, geen waarachtig Christen kan die in deze dagen ontwijken, noch mag het. Dit weet gy. Was het ooit waar, het is thands zichtbaar, dat men tusschen God en de wareld kiezen moet. Gy hebt, of wel liever, Gods genade heeft voor U gekozen, en zal U niet verlaten, maar bystaan, sterken, en onderschragen, en 't gebed aller braven zal met het uwe tot Hem opgaan die verhoort. Wat waagden, wat leden, wat ondergingen, ik zal niet zeggen vroegere Joden en Christenen voor hun leer en geloof in den eenigen God en Verlosser, maar uwe vaderen toen zy Spanje en welvaart verlicten en zich in een vreemd land schuilplaats zochten om hunne overtuiging vrij te belijden! En zal het dan ons den moed neêrslaan, wat mooglijk aan een stap verknocht wezen mag, daar ons 't hart toe verplicht? En wat zou ons overkomen kunnen, dan door Gods Voorzienigheid over ons bestemd tot ons waarachtig en onschatbaar heil?

Lieve Vriend! Vraag aan my geene troost, die de Heilige Geest over U uitstort en verder uitstorten zal. Deze is de eenige die den naam van Trooster verdient. Hy zweeft over en in U, en mijn hart smelt weg van dankbaarheid, dat gy door geene bedrieglijke menschlijke disputatien, of strijdschriften, of silozosische systematische vonden waarmeê het verstand zich spitst, maar dus ongevoelig en van zelfs door de roepstem van 't hart het Euangelie in U geboren zaagt. Gy weet hoe ik tegen alle *overreding*

ben, en de overtuiging alleen in de innige aanschouwing van 't hart doe bestaan, en deze heeft God U gegeven. Eer zij Hem!

Mijne lieve Vrouw, wier hart geene andere gevoelens voor U heeft dan het mijne, en zich met my innig verheugt over de uitbreiding van het zalige Rijk des Vredevorsts, voegt haar groet van Christenliefde en broederschap by mijn zegenende wenschen over U. Zy was eenige dagen zeer mismoedig, doch thands weder opgebeurd en getroost in haren toestand.....

Vaarwel, waarde Vriend, laat niet na den goeden en waardigen ouden Heer van mijne hoogachting en innige hartelijkheid te hemwaart te verzekeren. Groet ook uwe Ouders en inzonderheid ook mede van mijn Egâ uwe brave en lieve Moeder. Van onzen da Costa spreek ik niet, want gy zijt my één met hem, en ik scheide U nooit af in mijn denkbeeld. Vaarwel nogmaals! 's Hemels zegen ruste op U en vervuldige zich steeds over U! Amen!

Gy weet dat ik oprechtelijk en met vaderlijk en broederlijk hart ben en blijve,
De Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 16° Aug^{s} 1822.

5.

Dierbare Vriend!

Wellicht, dat ik uwen lieven en vertrouwlijken brief nog niet beandwoord zou hebben, indien ik

niet aan onzen waarden da Costa schreef. Doch daar dit het geval is, hoe zoude ik nalaten, daar eenige regels voor U by te voegen, wiens hart ik overtuigd ben dat even als 't zijne, oprecht en teder voor my klopt? En wat echter, wat zal, wat kan ik U schrijven na 't gene ik van de hardheid uwes toestands verneme? Hy die U tot Zijn Euangelie geroepen heeft, Hy die nooit de zijnen verlaat, en kracht naar kruis geeft, sterke U in dit oogenblik van verzoeking, van aanval, van strijd, die (ik gevoel het) U van alle kanten bestormt, en waarin Hy-alleen U pal kan doen staan, en dit zal! Ja, mijn lieve Vriend, Hy zal het; houd vast aan Hem, den eenigen Verlosser en toevlucht in tijd en eeuwigheid! Breek geene banden, die God in de Natuur geheiligd heeft; maar breekt Gods bestuur ze zonder uwe schuld, het is dat Hy U tot de vrijheid Zijns Evangeliums trekt, om Hem-alleen toe te behooren.

Ik kan U van hier niets dan deze algemeenheden voorhouden, onkundig als ik ben (en ook wensch en behoor te zijn) van de duizenden van byzonderheden die om U plaats hebben. Ook is geen Raad, dan by Hem, by wien tevens de sterkte is. Jes. IX, 5. En deze waakt en strekt Zijne hand over U uit. ô Gevoel dit! In dit gevoel is het dat de wareld en alle wederstreving overwonnen wordt.

Met diepe gevoeligheid ontsang ik uwe deelnemende vragen omtrent den toestand mijner Egâ. Maar mijn hart is te vol van den uwen, om in dit oogenblik daar naar eisch op te andwoorden.....

Zy voegt haren liefde- en zegengroet by den mijnen, ontfang die, en bedenk wat ook 't hoogste lijden hier op aarde, en het aandoenlijkste zelfs, in vergelijking der heerlijkheid is die ons geopenbaard zal worden, en hoe zy die ons om Christus naam vervolgen, *mede werktuigen ter onzer zaligheid* zijn, *voor wie* ons gebed ook voor Gods throon op mag, ja moet gaan, en (ik durf er byvoegen) verhoord worden zal!

de Uwe.
BILDERDIJK.

Leyden, 5 Septr 1822.

6.

Mijn waarde Vriend!

In onze zeer ernstige ongerustheid over uwen toestand na met zware hoosdpijn vertrokken te zijn, was uw brief my (of zegge ik beter) ons-allen, eene ware verkwikking. Middelerwijl lagen wy wederom, ik slechts eenen dag maar mijne Egâ nu reeds verscheidene, ziek, en ook Lodewijk heest een etmaal krankte gehad, die echter van geene gevolgen schijnt. Mijne vrouw is steeds in den zelfden staat, vreeslijke congestie naar 't hoosd, met kleine pols en ter naauwernood voelbaar; waarvan dolle hoofdpijnen, voorts lendenpijnen, zwakte, neêrslachtigheid, doorgaande sluipkoorts, walging, rustloosheid en slaperigheid tevens, &c. &c. want gy kunt het overige door uwe physiologische kunde aanvullen, en dus behoeve ik

het niet te melden. - Wat my betreft, ik ken my zelven niet, ik ben verdrietig, gedachtloos, slaperig, zonder te slapen, maar duttend en dubbend, zonder te kunnen lezen of schrijven, en (ongelukkig!) aan geenen arbeid gebonden. Ik gevoel my als verlaten en geestloos. Gewoonte van moedigheid en onderwerping alleen houden my staande, zonder vatbaarheid voor aandacht of werkzaamheid van geest of van lichaam. Ik ben als een doode klomp en op mijn kollegie versta ik-zels niet wat ik zegge of voordrage. Zekerlijk ik had die vernedering noodig, en dank God, te gevoelen dat ik niets ben dan klei wien zijne vormzelve niet eigen is.

Opbeurend, ja, maar tevens beschamend en vernederend is my uw lieve brief en die, dien ik heden van onzen besten Vriend ontfange. Vaar voort, met hem, my en de mijnen aan onzen God en Verlosser op te dragen in uwe gebeden, ik doe het U en de uwen.

Hoe verheug ik my in de onverhoopte beschikkingen der Voorzienigheid tot uw uiterlijk zoo wel als innerlijk genoegen! Morgen hoop ik aan onze lieve Vrienden te schrijven, groet hen intusschen van ons op het hartelijkst en vertrouwt dat gy-allen gelijkelijk in onze vaderlijke en broederlijke liefde en hartlijkheid deelt!

Ik verheug my ook dat gy den braven Dierkinck nog gezien hebt. - Sluiten we ons in den gezegenden naam onzes Heilands en in Zijne Mogendheid, aan elkander, zoo velen Hem oprechtelijk eeren en

op Hem wachten! Ontsang onzen Christelijken zegengroet, wees gesterkt van omhoog, en verzeker U en die tot ons behooren van de gevoelens die gy kent by

Uwen oprechten Vriend
BILDERDIJK.
Leyden, 3 Xber 1822.

7.

Waarde Vriend!

Het boekjen[1] waarvan gy my melding maakt, was my niet anders bekend dan by berichten. Het is van een Dweeper, die niet weet door welken geest hy gedreven wordt, en zekerlijk een werk waarin de Geest der duisternis kenbaar is. Of de Approbatien die het toont, echt dan verdicht zijn weet ik niet.

Uit het geen gy daaruit voordraagt, zie ik eene niet vreemde mengeling van waar en valsch (als meestal in zulke stukken), en eene groote verwarring van 't geen zeer verscheiden is. - Het loopt al wederom rond om dat ingebeelde getal van 666, dat altijd het struikelblok is geweest, en te meer, daar 3 maal 6

(1) Een vreemdsoortig werkjen, misschien met politieke bedoelingen geschreven, en in 1816 in Frankrijk uitgekomen, (voorzien (zoo het heet) met approbatien van Koning Lodewijk XVIII, en de Koninklijke Censuur. De titel is: Lamuel ou le livre du Seigneur; traduction d'un manuscrit Hébreu, exhumé de la Bibliothèque ci-devant Impériale. - Histoire authentique de l'empereur Apollyon et du Roi Béhémot.

achttien is, Lodewijks naam de Romeinsche talletters inhoudt die dit 666 uitmaken en hy de XVIIIe van zijn naam is, en er nog meer byzonderheden in te vinden zijn; doch die toch ook noodwendig samen moeten stemmen bij de ware opvatting van 't woord *ἀριθμὸς*, als naamteeken *χζς*, waarin alleen het persoonlijk criterium is[1]. Zoo zeer is het opgemerkte van Lactantius waar, dat er geene dwaling is of zy behelst waarheid, schoon onvolkomen en scheef. -

Wat Alexander betreft, door den Geitenbok by Daniel aangeduid, ik schreef onlangs aan onzen geliefden da Costa[2] ter gelegenheid van het boekjen van Hentzepeter, dat ik gaarne erken dat de series der zich opvolgende dieren van Daniels VIIIe Kapittel in onze dagen vernieuwd werd. Gelijk de Ram *Cyrus*, en ook *den Kors* Napoleon (*ce nouveau Cyrus* noemde hem de Bisschop van Nantes zonder te weten wat dit zeggen al inhield) voorstelt, zoo stelt de Geitenbok niet slechts *Alexander van Macedonie*, maar ook den *Alexander* 't hoofd van het *foedus sacrum* der Vorsten in onzen tijd voor, en het boekjen zegt daarin waar; ja het is veel meer dan een *ne pouvoit-il pas?* als de schrijver bybrengt om een onderstelling aan te nemen die tot de zaak niets doet, welke wy werklijk voor oogen hebben; en zoo volgt daarop het eigenlijke *Antichristische Rijk* in parallel

(1) Men vergelijke, omtrent dit naamteeken, Bilderdijks Opstellen van Godgeleerden en Zedekundigen Inhoud, II, 123 en 124.

(2) Zie het Vierde deel dezer Brieven, bladzijde 50.

met het Romeinsche dat op het Grieksche volgde. - Waar nu uw Autheur zijnen *Remmon* van daan haalt, of hoe hy dien hier in dringt, begrijp ik niet, ten zij hy daar, door de allusie op den naam van ROME, den jongen Koning van Rome in vinden wil. Doch het is eene volstrekte blasphemie, zoo wanneer hy 't op het witte paard van Openb. XIX, 11, wil doen slaan, welks ruiter de gezegende Heiland-zelf is, en dat niet verward moet worden met Openb. VI, 2, 't geen de allegorie van het eerste tijdperk der Christenheid van zeven maal zeventig jaren is. - Even weinig vind ik reden om het op onzen *Willem Fredrik George Lodewijk* te doen slaan, en de Chaldeeuwsche applicatie van רוֹמ dat *hoogte* en zoo dan ook *uitstekendheid*, te kennen geeft, op een hooghangende, en by uitbreiding, op een uitnemend schoone boomvrucht, die zoo wel granaatappel als oranjenappel en waarschijnlijk nog wel meer andere (ten minste velerlei andere zaken) bevat, koomt my in zich zelfs zeer gewaagd voor; vooral, daar het als een Afgodsnaam voorkomt, en dus tot den Antichrist eigenaartig behoort. Eigenlijk is רוּם niets anders dan *hoog*, dat de grondbeteekenis is van het Thema *ro* in alle talen.

Van geheel anderen aart is uwe waarneming omtrent de kleuren der *voorhangen* en *bekleedselen* van den Tabernakel. - Ja, de vlag onzes Staats is het kenmerk van het Land, waar het heiligdom *schuilen* moest; en wanneer de Kerk buiten dien Staat gesloten werd, moest ook die vlag weggenomen worden, als na hare verbanning uit de zee, ten laatste forma-

liter en in terminis door Napoleon geschiedde. - De Tricolore Fransche vlag is de omkeering daarvan; geene nabootsing, maar *inversie*. Want het *rood* is het *bovenbekleedsel* des tabernakels, zijn *deksel*. Exod. XXVI, 14 en XXXVI, 19. - Zoo is alles allusie, wat gebeurd is; voorspelling en vervulling. - En wilt ge in den naam van *Oranje* eene byzondere allusie vinden, zy ligt in de kleur-zelve, die de *meniekleur* is, het eigenlijke wapen- en vlaggenrood dat men allengs meer purperachtig heeft veranderd, maar in onze vlag uit de *Oriflamme* gesproten is, zoo als ook onze vlag oorspronklijk *orange, blanche, bleu* heet, en in vroeger tijden door onze Admiraliteiten dus verklaard is te zijn, doch het welk het Keezengouvernement van 1786 by eene expresse Staatsresolutie de onbeschaamdheid had van te ontkennen, of de domheid van niet te weten. En dit is ook het *rood* van het Oude Testament, onderscheiden van scharlaken- en purperrood. (Dus kon een Linzenkooksel *rood* genoemd worden. Genes. XXV, 30: maar niet, als men er vermiljoenkleur of purper door verstaat.) - En dus is *Oranje* dan ook in 't dekkleed des tabernakels voorbestemd geweest tot bescherming der Kerk.

Gy ziet uit deze mijne zoo spoedige en deelnemende beandwoording, lieve Vriend, hoe zeer my uw schrijven aangenaam en welkom was. Doe dit dikwijls en wees altijd verzekerd, dat ik gaarne U mijne gedachten meêdeele; doch hou ze nooit anders dan voor gedachten, waaraan ik-zelf geene hooger waarde hecht dan de samenhang met Gods Heilig

Woord er aan toekent; toets ze derhalve onbevooroordeeld, en stel er niets meer in, dan in die van elk onzer. -

Ik dank den Almachtige voor uwe beterschap van den nieuwen aanval uwer kwaal, die ik nu eerst verneem, en waarin wy met en voor U lijden. Zijne genade bestrale U, doordringe uw hart, en verzekere zich U in het feest der Dankzegging en Gedachtnis van Jezus voor ons verbroken lichaam! Zaligend zij het U, en die het met U, vereenigd in Jezus liefde en alomtegenwoordigen Geest, genieten en vieren! - Op gisteren reeds dacht ik U te schrijven, en verlangde daarna, doch had geen tijd over, en heden kwam de uwe my voor. Heden is mijne Egâ weder naar de Kerk gegaan, tot het geen zy in eenigen tijd buiten staat was. Zy is dus (den Algoede zij dank!) redelijk en zoo ben ik mede; zwaar ongemak van de koude op 't hoofd uitgezonderd, 't welk ik echter niet beter weet te dekken. Lodewijk is welvarend, en allen groeten wy U met den hartelijken groet der vriendschap en des Christendoms. - Vaarwel, groet onze lieve Vrienden da Costa, wien ik nader schrijven zal, en wiens aandoenlijke brief van gisteren my mede zeer getroffen heeft. Zekerlijk deelt gy elkander mijn schrijven wel mede, want gelijk ons hart onverdeeld voor U-allen is, wie één uur tot ons in de heiligste aller betrekkingen (die tot Jezus Christus,) vereenigd heeft, zoo behoort tot U-allen, wat het uitvloeit. Voor 't overige, wat Paulus zegt: ‘Groetze die ons liefhebben in 't geloof!’ andere

liefde toch of vriendschap is rook. ‘en zij de Genade met U-allen!’ - Wees altijd verzekerd van de oprechtheid der gevoelens, waarmede ik steeds ben en blijve,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 25 Xber 1822.

P.S. Ons woord ROOD beteekent ook eigenlijk geen ander rood dan van 't geel af tot de lichtste bloedkleur en אֹרֶם beteekent daarom in de Heilige Schrift ook zekerlijk geen *robijn*, zoo wy die nu noemen, maar veel eer den *lapis Sardius*. Het woord is van 't Thema *ro*, hoog, en 't is dus de *hoogste* kleur, of *hooge kleur* by uitstek, die over alle de andere heerscht en minst refractibel is. 't Is de hoogste sterkste goudgloed, waarvan ook *aurantium malum* en *orange*, dat is *goudening*. -

Hier hangt ook meê samen het: *koopt fijn goud* &c. en dat het te *Orange* was dat het ware geloof in het daar gehouden Koncilie tegen de Pelagianen het eerst bevestigd (of, mag men zeggen) gevestigd is. Alles hangt in de Goddelijke huishouding aan één, had men slechts verlichte oogen om op te merken en een getrouw hart om er acht op te geven. - Doch wy moeten voorzichtig zijn, dat we geen geliefkoosde droomen voor opmerkingen of ingevingen houden. Wy wandelen nog in het duister en dutten al wandelende. - Vale!

8.

Zeer waarde en innig geliefde Vriend!

Vertrouw altijd en wees er onveranderlijk verzekerd van, dat uwe lieve hartlijke brieven my en den mijnen hoogst dierbaar en verkwikkende zijn, en dat, zoo ik U niet telken reize schrijve, onze zielen des niet te minder voor U ademen en haar geduurzame zuchten en gebeden voor U ten hemel stijgen; en kan of mag ik U eenige troost instorten, eenig genoegen of nut toebrengen, twijfel nooit aan de vaderlijke gevoelens die my vervullen. Maar wat ben ik, arme zondaar, dat ik my opwerpen zou, om op begenadigde zielen invloeden te oefenen, die noodwendig door onze byzondere zwak- en verkeerdheden aangedaan, met ongewillige toemengsels van aardsche begrippen en driften besmet zijn, indien al geene volkomen aardschgezindheid ademen? Ach, lieve Vriend, schrijven we elkanderen niet meer toe dan we zijn; en wat zijn wy, dan nietigheid! - Schrijf my dikwijls, mijn waarde Vriend en broeder, maar als vriend en broeder, en zonder zulk eene soort van vereering, die in 't Rijk der genade niemand, my allerminst, toebehoort, en smeek voor my om gevoel, altijd meer gevoel, en altijd dieper erkentenis, van onwaardigheid, van nietigheid, zonder welk gevoel en erkentenis ook hooger begenadigden tot afval, tot verzaking van God en Heiland, tot vertwijfeling, gebracht zijn. Steunen wy elkanderen broederlijk en onderling, maar verhef-

fen we ons-zelven of elkander niet! Vermanen we elkander dat wy niets dan onnutte werktuigen, ondeugdelijke dienstknechten, *δοῦλοι ἄχρειοι* zijn; en laat dit onzen ijver en dankbaarheid verdubbelen, wanneer wy ter medeuitwerking van iets goeds, iets Goddelijks (want ander goed is er niet), verwaardigd worden!

Het is inderdaad, als gy wel aanmerkt, een bedroevende tijd van woede en godslastering; maar die tijd is voorzegd, en als voorbereiding van Jezus wederkomst, moet hy ons dierbaar en by alle jammer verheugende zijn. Gy zegt te recht, dat we als Christenen, elkander de hand moeten bieden en met het oog op God vereenigd, Zijne genade afsmeeken, om in dezen storm- en wervelwind staande te blijven, en aan het gezegend kruis vast te houden. Doen wy dat, lieve Vriend, bidden wy om getrouwheid, en de kracht zal ons niet ontbreken! Wy bidden somwijlen, en ach! maar al te vergeefs, zonder zichtbare uitwerking; doch van waar dit en waarom? Wy meenen te bidden, wy wenschen te bidden, maar het is geen gebed, en wy misbruiken er het gewichtig woord *Amen* by; 't geen helaas! by zoo velen niet meer zegt, of waarby zy niet meer of anders gevoelen, dan: ‘ja, dat wensch ik, zoo moge 't zijn!’ - Doch dit is het ware *Amen*, de bevestiging des gebeds niet. Neen, ons *Amen* is eene verklaring die wy aan God afleggen, dat wy zeker zijn dat Hy ons gebed verhoort en vervullen zal. Die zekerheid, lieve Vriend, maakt de kracht des gebeds uit; en die ze-

kerheid is de inspraak-zelve des Heiligen Geests in onze harten. Van daar de oneindige kracht des gebeds, die wonderkracht, die, is ons hart slechts opgeheven, ALLES vermag, en waardoor wy met zekerheid in en door de dood wandelen, waarlijk ontrefbaar voor Duivel en wareld, en boven hun macht of bereik. O! schenke de Almachtige ons die door Zijnen Zoon, en wy zullen niet vreezen noch aarzelen, en Zijn weg en wil zal ons klaar zijn en wy ook hier reeds den Hemel smaken!

Laat het U derhalve niet kwellen, mijn lieve zoon, dat men my in de Sociniaansche en Deïstische schriften tracht te mishandelen. Dit treft verscheiden weldenkenden, en nog in de afgeloopene week ontsing ik een brief van den welmeenenden en waarachtig voor my deelnemenden Wiselius daarover, met aanmaning om daar iets tegen te doen. Doch neen, mengen wy onze menschlijke eer of aanzien, of genoegens, of wat soort van belang het zijn mocht, nooit met de zaak onzes Heilands. Strijden wy voor Hem, niet voor ons; maar lijden wy (en wat is lijden in aanmerking met Jezus en met onzen plicht!) wat God gehengt, dat ons geschiede, met vergevend harte en onverbitterd gemoed. Gelukkig die voor Zijne zaak lijden en smaadheid ondergaan mag! - Zoeken wy 't niet, halen wy 't ons niet op den hals uit beginsel van werkheiligheid of eigentrots, noch verhovaardigen wy er ons op by anderen, of voor ons-zelven, maar danken wy er voor in toeverzicht op Hem, en met bede om nederigheid by onderwerping, en zelf-

vernietiging! Vooral zijn wy gedachtig, dat de Duivel des Egoïsmus in alles de klaauw slaat om zich van ons hart meester te maken, en waken wy tegen zijne verleiding, op dat wy niet eindelijk bevonden worden, voor onzen eigen hoogmoed en niet voor de zaak die wy voorstaan, geleden te hebben! Strijden wy als gy zegt, tegen de geestelijke boosheden in de lucht, maar geven wy haar geene vestiging in ons hart! Het behoort onzen Verlosser-alleen, en Hem geheel.

Mijne Egâ heeft weêr een zeer harden stoot doorgestaan, doch bevindt zich thands wederom beter, en met my is het (slaperigheid, werkeloosheid en daaglijksch verder verval van geheugen en oordeel uitgenomen) vrij redelijk, zoo als de lieve Lodewijk ook wel is. De ongesteldheid van onzen lieven da Costa hoop ik, naar de voorstelling die uw brief daar van geeft, voorby te zullen zijn. Blijdschap is het my en ons allen, de meerdere onbeklemdheid van borst en wat daarvan afhangt, by U, te verstaan. ô Mocht uw herstel eens volkomen zijn! Doch weten wy, zoo dra het het aardsche betreft, wat of waar om wy mogen bidden, en is het *Uw wil geschiede* niet het beste gebed voor ons? Hy, wien wy in Christus hebben leeren kennen, waakt over ons en stort Zijne gaven over ons naar Zijne wijsheid, die goedheid is; Hem zij en blijve dus ons Lot hier in vreugde en smart aanbevolen, in onafgebrokenen dank en lofgebed! Smeeken wy Zijnen zegen, en zij het aan Zijne Voorzienigheid verbleven, in welke vorm of gedaante hy ons toestroome, al ware 't somtijds

eens voor 't oog der wereld verschrikkend. Ons moge hy welkom zijn en met gevoel en erkentenis der weldaden, ook in het onaangenaam of hardvallende gelegen, ontfangen worden!

Vaarwel, dierbare Vriend, broeder, en zoon in den Heer, den Verlosser, den Zaligmaker, op wien Abraham gehoopt heeft, en die zich voor ons in Zijn Woord der vertroosting en in Zijnen geest geopenbaard heeft! Vaarwel, groet de onzen, en geloof my met die onveranderlijke gevoelens die gy my kent, en die God bevestige!
steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 22 January 1823.

9.

Zeer waarde Vriend!

Ik schrijf U dezen in zeer zware hoofdpijn, kiespijn, en velerlei Rheumatique affectien, die weder en jaargetij, op mijn krank en gevoelig lichaam werkende, in dit gedeelte des jaars doorgaans te voorschijn brengen; doch (wat meer treft) voor 't bed mijner wederhelft, wier toestand, zeer gekraakt en geknakt door hare nu ruim tweejarige sukkeling, altijd lijdende is. Niet echter dat ik er in de tegenwoordige *assiette* gevaar in zie; maar gy gevoelt licht dat een zoodanige toestand voor ons beide persoonlijk en voor alle omgeving, betrekking, en belangstelling,

verdrietig, belemmerend, en verstorend moet zijn; boven al wat oneindige te loorstellingen hy van rondom met zich moet sleepen. Doch dit zij zoo, daar het onzen genadigen Hemelschen Vader (Wiens wille geschiede!) dus behaagt, ons vertrouwen beproeft en sterkt, en met de troost der verwachting verzeld mag gaan, die zekerder dan alle aardsche uitzicht is.

Zie daar, mijn dierbare en gevoelige Vriend, hoe 't met ons zij. Wy weten dat gy deel in onze gesteltenis neemt, gelijk wy in de uwe. Volkomenheid is op de aarde niet, maar het niet ongunstig tegenwoordige van uw lichaamsgezondheid verheugt ons. Wy vernemen dat gy zeer stil en afgetrokken leeft. Gy doet wel: uw gantsche wijze van zijn stemt daarmeê over een, en wat is er beter, dan de wareld die *om* ons is, *buiten* ons te houden? Uwe aanstelling als Doctor der Diaconie beschouwe ik als zeer gewenscht. Zy geeft U de gelegenheid van uwe verkregen kennisse toe te passen, nuttig te doen zijn, weldadig te maken, en brengt U in eene betrekking tot de Kerk en gemeente, door een anders geisoleerd leven wellicht slaauwer dan men zou mogen wenschen. De zegen des Allerhoogsten zij daarover!

Het gevoel dat gy my uitdrukt over mijne Hagar[1], doet my veel genoegen. Een zeer geroemde brief van haar aan Abraham bestond er door wijlen Dr. van Schelle, Leydenaar en een der beste Poëeten van zijnen tijd, doch deze is in den toon van eene veronge-

(1) Hagar aan Sara. Zie Krekelzangen, Derde deel, bl. 3.

lijkte, en vol *rechthaberei* als de Duitschers 't noemen. 't Kwam my nuttig voor, de zaak, die gewoonlijk zeer verkeerd ingezien wordt, anders voor te stellen. Hagars trotschheid waarin men duidelijk de dienstmaagd ziet die, bemerkt zy eens of gelooft zy te bemerken, dat de man haar wel lijden mag, dadelijk de vrouw (als men 't noemt) op den kop zit, is in geheel haar geschiedenis kennelijk, en zy kon, na zich Saraas goede oogmerken met haar onttrokken te hebben, voor haar kind geene aanspraak, als die van Zilpa en Bilha op Jacobs erfenis, maken. Doch de domheid omtrent het Aartsvaderlijke is thands schriklijk, en geene onkunde meer, maar *falsa persuasio*. En waarlijk het is zoo in heel de gewijde en ook in de ongewijde geschiedenis. - Mocht dat heilig, dat innig uitzicht op 't middelpunt van alles, Jezus Christus, eens weder opgewekt worden, gelijk het in den tijd der Hervorming zich opende!

Groet, bid ik, onzen waardigen da Costa en zijne lieve Wederhelft op 't hartelijkst, van mijne nu weder recht kranke Vrouw en van onzen Lodewijk, zoo wel als van uw innigen vriend, die Gods zegen en alle weldaden in Jezus Christus met vurige vaderlijke warmte en tederheid over U afsmeekt, en nooit aflaten zal (de Geest des Heeren sterke hem en ons allen!) met volkomen nadruk te zijn,

De Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 20 Maart 1823.

PS. Ik ontfing juist heden een brief uit Vriesland, doch die ik zie van den 12 Novr ll. te zijn (zoo slecht

gaat het met de Friesche Korrespondentie!) van den Predikant Outhuys te *Minnertsga*, die deze regels inhoudt, U en onzen Vriend da Costa betreffende: ‘Breng dezen Heeren, bid ik, my wel van aangezicht, maar niet van naam en roem onbekend, mijn vurigsten Christlijken groet over. Zeg hun, dat ik voor hun den Goddelijken Heiland heb gedankt, innerlijk verheugd en dankbaar dat de oplichting van Mozes sluier hun het heerlijk licht Zijner kennisse terstond in de oogen heeft doen stralen.’ - De man, wien ik van zijn zevende jaar af gekend heb, is en was altijd oprecht en getrouw. - Vale!

10.

Waarde, Dierbare Vriend!

Ik heb uitgesteld uwen lieven brief van den 16^{n} te beandwoorden, om dat ik wenschte U met een beter tijding betrekkelijk mijne Egâ te verblijden, die dus verre weêr te bed liggende, veel leed. Ik heb dan ook (dank zij Gods genadig bestuur!) dit geluk, daar zy, hoe zeer niet geheel herkomen, echter wederom over den vloêr begint te zijn, waarmeê ik slechts hoop dat zy zich niet te veel vergen moog!.....Welk eene gezegende wending heeft alles dus verr' genomen!

Dat gy na rijp en diep doordenken over de zoo enthusiastisch en factieus doorgedreven Vaccine (waarin de geruchtmakende en dwangzieke doorzetting alreeds

den heerschenden Tijdgeest die uit den bozen is, voor my kenteekende) in mijne overtuiging getreden zijt, verwondert my niet zeer, maar 't verheugt my, U van de praefascinationes ook in dit opzicht bevrijd te zijn. Ja, lieve Vriend, die waarheid oprechtelijk lief heeft en zoekt, zal haar vinden, en niets slechts omhelzen maar erkennen; 't geen meer dan omhelzen is, want ook daarin is somtijds factie- of zelfzucht, waarvoor God ons behoede! Hy geve Zijn zegen over uw voornemen en arbeid!

Wijt het aan mijne drokte, zoo ik thands kort ben. Ik bevind my steeds zwakker, en de onrust waar wy thands in zijn, hoe weinig ik my daar meê inlaat, vermoeit my boven verbeelding. 't Voorjaar op zichzelfs, 't gure weêr, alles werkt te samen met een zeer nadeeligen invloed op mijn gestel, en mijn borst waarin ik duidelijk een samengroeiing of *cicatrisatio* van de linker long met het *diaphragma* meen te kunnen bespeuren, wordt my weêr pijnlijk; ook kuch ik telkens, by bukking, nederligging, inspanning waar de *latissimus dorsi* by werkt, enz. en dit droog. - By mijne melkspijs meen ik my echter by voortduring best te vinden, schoon ik telkens op 't gebruik febriciteere met nog al vrij aanmerklijk ongemak.

Met groot genoegen en innige deelneming vernemen wy dat de staat uwer gezondheid gunstiger zich schijnt op te doen dan sints lang. De Algoede bevestige dit en zij met U naar lichaam en ziel in de alvernieuwende kracht Zijner Genade, door welke wy zoo onverdiend en onverdienbaar verlost zijn! Amen!

Ontfang onzer aller zegen- en broedergroet in den naam des Heeren! En geloof my steeds met de innigste tederheid,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 22 April 1823.

11.

Dierbare Vriend!

Onze lieve da Costa zal U medegedeeld hebben dat wy wat beteren, immers voor 't oogenblik. Heb dank voor uwe hartlijke deelneming en vertroosting. In der daad de weldaden des Hemelschen Vaders zijn onmetelijk, ook in dit aardsche en tijdelijke. Welk een onvermoedelijke zegen in den keer dien de zwangerheid mijner Egâ genomen heest! - Ook de toestand van mijne borst, waar ik duidelijk de long aan de pleura vastgegroeid voel, hoe weinig belemmerend en weinig pijnelijk is my die, by hetgeen men verwachten zou! Danken wy, mijn Vriend; houden wy niet op te danken; nooit zullen wy dit genoeg. En dragen wy ook het lijden met dankbaarheid: want ook dit is ons weldaad!

Vitringa is my bekend, en ik schat hem hoog. - Zeker zijn de Godgeleerden van den tijd der beroerte, uitstekende mannen geweest. - Men miskent hen; maar om niets anders dan dat men 1°, 't zich niet verwaardigt belang in de waarheid te stellen; 2°, geene Logica hoegenaamd meer heeft, en zelfs, geene vaste

denkbeelden meer, terwijl Fransche, Engelsche, Duitsche winderigheid en de in alles ingedrongen stijl van woorden in oneigen beteekenis te gebruiken, het *vehiculum rationis*, de *oratio*, (de taal,) van alle juistheid beroofd heeft. - Dit heb ik vroeg beginnen te zien, en van daar is my die onvermoeide zucht tot de innige taalgrondbeoefening ingestort, als waarin de wortel des kankers zit. - Jammerlijk is dit in onze dagen geworden met een algemeene drift voor Oratorie door middel der talrijke of liever ontallijke Genootschappen te verspreiden, die in 't razende loopt. En van waar al die Genootschappen? Hun oorsprong is uit de Vrijmetselary, als ik U historicè zou kunnen bewijzen; en dat deze onchristensch is, geloof ik dat gy-zelf gevoelt: want of, zy is kwaad in oogmerk, of zy zoekt goed buiten Christus, en wat is dit?

De vijandige geest der Vrijmetselaren tegen 't Illuminatismus is uit den haat tegen de Jezuiten, die by hunne ontbinding zich inzonderheid in de Loges poogden in te dringen, en toen nieuwe hooger en geheime graden uitdachten en trachteden door te drijven, waar van 't Illuminatismus eene emanatie is. Dit was de toenmalige Loges (in ons land vooral), waar men toen nog van geen verr' uitziende ontwerpen wist, zeer tegen de borst. De Illuminaten zagen op de oude Loges als op een kinderspel met verachting neêr, en behandelden ze, als onbeteekenend, en alleen dienstig om daaruit lieden voor hun hooger graden en plannen te vormen. Ook was het Illuminaat-zijn een staat van afgrijslijk slaafsche subordinatie, die er by ieder niet

in wilde. Zie daar de geheele zaak, waarvan ik U mondeling meer zou kunnen zeggen.

Wat den brief van Jacobus betreft, die is my gants geene *straminea epistola* als Luther hem noemde. Het is ook zoo niet, dat de gezegende Heiland daar niet genoeg in gedacht zou worden. Hoe dringt hy op de *toekomst* des Heeren, Kap. V, 7, 8, 9. Van het eerste vers waarby hy zich noemt, spreek ik niet. Maar Jacobus brief is niet algemeen ten aanzien van onderwerp als de overige apostolische brieven, maar loopt over één byzonder thema, de misvatting over het *geloof*, 't geen men als een bloot aanschouwend ding, niet als een levend en werkzaam beginsel beschouwde. Daar kwam dus minder dan ergens te pas, om den grond des geloofs enz. te roeren.

Wy zitten hier lelijk in den boêl; alles in de war; werkvolk over den vloer, die met de drokte van May, 't opzetten van kermiskramen enz. enz. enz. niets uitvoeren; en nog heb ik geen plekjen waar ik een half uur stil en gerust kan zitten. De stormen dezer dagen waaien en loeien my ook vreeslijk door 't hoofd, en als ware 't door alle poren van 't lichaam. Ach, die onrust, die onrust! Doch geve ons Gods genade de inwendige rust des gemoeds slechts en - fractus illabatur orbis!

Vaarwel, lieve Vriend, de genade Gods in onzen Heere Jezus Christus zij met U, met alle de onzen, met ons allen! Groet die ons waard zijn, en geloof my steeds met de teederste gevoelens,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 12^{n} May 1823.

12.

Waarde Vriend!

Ik ben beschaamd voor my-zelven, op uwe laatste my zoo belangrijke letteren nog niets geandwoord te hebben. Wanneer iets niet *allerdringendst* is, sleurt het by my door die indolence of traagheid welke den ouderdom eigen is, van dag tot dag, en de dagen verdringen elkander met eene steeds voortrukkende snelheid die noodwendig *in ratione inversâ* van de onze is; zoo zy zelfs in volstrekten zin niet versnellen als ik niet nalaten kan my voor te stellen. - En waarlijk, niet slechts de zich verdringende opvolging van Staatsgebeurtenissen, maar alles in de Natuur, het niet meer rijpen van vruchten in het zelfde getal weken of maanden als voorheen, het schijnbaar ouder worden van dieren en menschen by het meerder verval van de lichamen, toonen my eene verbreking van de oude samenstemming des tijdloops met de during van groei en leven, die zich als aan mijn gevoel opdringt. - En ook indien ons berekeningen van tijden voor groote Epoques gegeven zijn, hoe zal men dit met de verkorting van de plagen om der geloovigen wille, vereffenen (zoo dat het één het ander niet omstoot,) dan op deze wijze? - Doch licht maakt men zich-zelven illusie en ik zou dit gevoel dat ik daarvan meen te gevoelen, by niemand willen aandringen.

Het is zoo, lieve Vriend; de afscheiding van het

Rijk van Christus en dat van Belial is zichtbaar geworden, en danken wy God voor dezen triomf van Waarheid en Geest! - Hy toont zich in alles, openbaar, in stilte, algemeen en individueel. - Maar hoe heerlijker deze aanbraak van den dag is, hoe woedender en krijschender 't nachtgevogelte zijn moet, en hoe meer wy om volstandigheid en wakkerheid moeten bidden. Misschien ware de afval nooit schuldiger dan thands; en 't bezwijken nooit rampzaliger. - En hoe licht valt dit in ons, wanneer wy slechts in de vreugde over dien triomf, en over 't geen de Geest Gods door ons als werktuigen werkt, een oogenblik vergeten werktuigen te zijn, en den Geest in blinden ijver voor uit loopen, zels willen en maatregelen smeeden! Geloof my: de morgenstond die de Hervorming toonde, heeft daardoor tot geenen waren dag, geen vollen zonneschijn konnen doorbreken, dat menschlijke combinatiën haar wilden besturen. Van daar zoo vele verdeeldheden, scheuringen, en wezendlijke versterking van de Roomsche bedorven kerk die er in omvang by verliezende, inderdaad in kracht en vastheid by gewonnen heeft. Het is God die het doen moet, door individueele werking in de harten; maar vereenigingen van menschen door menschen zijn altijd mislukt. - God vereenigt ze in de harten, en zy verstaan, zy zoeken, zy stichten, en versterken elkander, maar individualiter, en zoo moeten wy onzen Heer, God, en Heiland verwachten, die de zijnen hoofd voor hoofd kent en als 't tijdstip daar is, vergaderen zal. Het is zoo, als 't oude (wat ruwe)

spreekwoord zegt: Men bouwt God geen kerk, of de Duivel krijgt er een kapel in. 't Kan niet anders. God-zelf moet zijn Kerk bouwen. Zaaien wy, ieder naar de mate ons gegeven; bidden wy om wasdom; besproeien wy! Maar 't is Christus die de zeis in de oogst zal slaan, Hy die de wasdom geeft, en ons voorbarig schoven binden is aanmatiging. - En dit was steeds de zuurdeessem die het goede deeg verdorf: Te handelen als of Jezus verre af was, en het aan ons menschen overgelaten had zijn Kerk te stichten, naar ons menschelijk inzien, en met menschelijk overleg. En dit juist verhindert, weêrstaat, en werkt den Heiligen Geest tegen, dat hy niet uitschiet en alles vervult. Individueel zijn wy geroepen, individueel moeten wy arbeiden, lijden, strijden, elk op zijne post; maar 't beleid van den strijd behoort by ons Goddelijk Hoofd. - 't Koomt my voor dat de *Zaadzaaier,* wien onze dierbare da Costa my onderdaags heeft doen kennen, dit wel begrijpt. Neen, geene nieuwe gemeenten moeten er gesticht, waar de organisatie van weder menschelijk zijn zou. Ieder huisvader, ieder persoonlijk moet zich voor God met de hem onzichtbare schare, in zijne afzondering vereenigen in den gebede, ieder werken, naar ingave des Geestes, aan God overlatende, hoe de stukken in elkander zullen passen, als het uur der vereeniging door Jezus-zelven daar is.

Gy doet zoo, mijn lieve Vriend, onze waarde da Costa doet zoo, en gy beide kunt niet dan het even zoo gevoelen. Maar ik weet, wat voorbarigheid,

wat blinde ijver onder menige welmeenenden kunnen vermogen, en mijn hart is daar ruim zoo veel bevreesd voor als voor de vijandlijke pogingen des Ongeloofs, en op de zulken wilde ik U opmerkzaam maken, en tegen een geestdrift wapenen, die zoo licht menschen bevangt, en waarvan de boze menigmaal misbruik maakte tot uitroeiing van 't geen men wilde planten, en waarvoor ik in dezen toestand inzonderheid hoog bezorgd ben.

Byzonder aangenaam is het my dat onze Vriend een Collegie over de taal heeft aangevangen. Ja, mijn lieve Vriend, de beoefening en echte kennis der taal is van den algemeensten invloed. Aan haar hangt geheel onze denkwijze, zy is het die ons hart met ons verstand vereenigt, en door het verlies van het inzicht en gevoel voor haren aart, moest noodwendig de harmonie tusschen die beide verloren gaan. Zonder dit is er geene eenheid, geene waarheid, geene openbaring, geene Godheid voor den mensch, en het was eene der gruwlijkste kunstenaryen des vijands, het menschdom op te dringen, dat de taal, even zoo wel als het Staatsgezag, even zoo wel als recht en onrecht, zedelijkheid, en wat niet al, uit *conventie* is. - O die vervloekte conventie! - Doch daar leidt hy ons telkens heen, en van daar zelfs de duizenden punten van verval in de Kerk. En waar steunt die conventie op? Wat is haar beginsel? - *Willekeur*. - En wat is *willekeur?* - Determinatio ex se ipso. Godslastering derhalve en autolatrie.

Doch wat weide ik hier uit over punten, waar-

omtrent tusschen ons wel geen bedenking zal zijn! - Gy schrijft my van vlagen van mismoediging. Ja, mijn Vriend, vlagen van mismoediging, van duisternis, van benaauwdheid, zijn onafscheidelijk van onzen staat, en zy zijn mede een weldaad voor ons. Zonder de tusschenkomst van die zou de overtuiging onzer volstrekte nietigheid, de wellust der volstrekte ashanklijkheid van den Geest voor ons bezwalkt worden, en.....! Hoe meer drang om toevlucht tot den Genadethroon te nemen, hoe zaliger! - Danken wy ook voor die beangstigingen! Zy zijn 't werk van den Geest-zelven die ons zalig maakt!

Met Ds. E. is het als gy zegt. De man is geroepen het hem aangewezen gedeelte akkers te bouwen en hy doet het met getrouwheid en hartlijkheid en met opzien naar zijnen grooten Meester. Maar zijn oog strekt zich over den geheelen omvang van den grond waarvan die akker een deel is, niet uit; en hy onderstelt dat ieder zijn plicht in eenvoudigheid des harten verricht als hy, al is 't dat iemand eens de houweel voor de spâ, of de eg voor de ploeg gebruikt, ja het zich gemaklijker maakt met het kouter uit de ploeg te nemen en met de bloote wielen rond te sjokken. Dit is in zijn zacht en welmeenend karakter. En hy die zijn akker bouwt en wiedt, wordt van hem wel meer gevergd? - Het is echter eene waarheid die in het oog straalt,

- non defensoribus istis (hisque solis) Tempus egit. -

Daar is ijver, daar is rondzien noodig, en hier toe wekt de Voorzienigheid ons op. Moge Hare genade en invloed dien ijver bestieren, en die zich opdringende waarnemingen van den staat der zaken recht doen beschouwen!

Ik verlang zeer naar uw werk over de Vaccine. 't Zij gezegend! - Doen wy aan alle kanten afbreuk aan de listige verleiding dezer eeuw van afval. Ons hart zou zich niet vergeven de gelegenheid daartoe verzuimd te hebben. - Over het punt der sterslijsten kan ik U niets mededeelen. Doch bedenk dat die niet veel (ten minste) tegen ons afdoen kunnen. Want met de geweldige ontvolking van 't platte land door de ontzachlijke oorlogen moet de sterfte wel minder zijn. Doch zeker is het by my, dat de Vaccine de *fomes* voor geheele nieuwe ziekten moet worden, zoo wel als andere exaspereeren.

Met leedwezen vernemen wy uit het schrijven van onzen waardigen Vriend, van een nieuw accès uwer asthma. Gode zij dank voor de aanvanklijke beterschap. - Wy sukkelen steeds voort. - Recht verblijdde ons de korte overkomst van onzen Vriend. Mochten we U ook eens zoo weder te zien krijgen! Want ons reisjen naar Amsterdam moeten wy wel als eene ondoenlijkheid opgeven, zoo veel vereenigt zich daar tegen. - Doch dit is (als alles) in Gods hand. - De gezondheid mijner Egâ is nog niet hersteld. Echter haar toestand is draaglijk, en met zeer goede tusschenpozingen. De lieve Lodewijk is wel.

Gaarne schreef ik teffens aan onzen Vriend, maar

de tijd begeeft my. - Groet hem derhalve en verschoon my voor dezen keer. - Wy groeten U, hem, de uwen en de zijnen, zoo verre betrekkingen en hartelijkheid zich uitstrekken, uit de oprechtheid van zegenende harten. De Genade des Heeren zij over U-allen, over die allen, ter zaligheid, en in alles ten goede. - Vaarwel, lieve Vriend, lieve zoon en broeder in Christus, gy weet hoe zeer ik uit voller hart my teekene

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 22e Juny 1823.

13.

Waarde Vriend!

Ik heb het inderdaad ellendig getroffen. By de vermoeienissen van het verhuizen in 't gure en onstuimige weêr, doorwaaid, doorregend, doorweekt en afgemat, en vol rheumatique pijnen door geheel het lichaam, kan ik tot geen rust komen. Nog zit ik met het jammerlijk gewoel en geraas van allerlei werkvolk, en dat wel (pour comble de malheur) Leydenaars die meer babbelen dan werken, en wier onophoudelijk en lafklinkend praten nog erger dan de timmermans hamer of zaag en metselaars troffel, in mijn ooren dringt en mijn hersens beroert, zoo dat ik noch werken noch denken kan. Daar meenden wy de onrust byna door te zijn, en het overige dat er, hoe noodzakelijk ook, te doen valt, tot het naaste

voorjaar te verschuiven, doch daar valt nu de muur van den bovengang om, maakt my de bovenvertrekken onbruikbaar, en zie daar op nieuw de heidenen in het erfdeel! - Doch geduld! Het is thands twee maanden, dat ik een huis ('t eenige dat ik krijgen kon), my overgroot en my boven mate door den hoogen huur bezwarend, geenerlei keur hebbende, betrok; en by slot van het jaar zal ik slechts (naar 't zich aan laat zien) een bloot achterhuisjen bewoond hebben; en dan wederom in het zelfde geval zijn! - Mijne Wederhelst heeft ook haar deel rijkelijk in de *affectien* van al dit op haar zoo aandoenlijk gestel. - Met dat alles, Gode zij dank ook voor deze schole van lijdzaamheid en geduld, en de taamlijke kalmte, waarin wy 't, als uit een schouwplaats, en niet als acteurs in het stuk, behartigen!

Het geen gy my in uwen lieven van den 20^{n} meldt omtrent onzen de Clercq bedroeft, maar verwondert my niet[(1)]. De doop is by de lieden eene *plechtigheid* geworden, en wat is het gevolg daarvan? Het denkbeeld van *sacrament* is by hen verloren. De *inlijving in 't lichaam van Christus* zijn dus woorden zonder zin, of behelzen niets innigs maar slaan eenvoudig op uiterlijke kerkgemeenschap. Het begrip der Protestanten dat de Doop niet noodwendig is ter zaligheid, (zoo zeer het, wel verstaan zijnde, waarachtig is) heeft alle belanstelling in deze heiliging

(1) De Heer de Clercq was toen nog niet overtuigd van de schriftmatigheid van den Kinderdoop.

(want dat is het) by de lieden verloren doen gaan, en het: ‘zie daar water, wat belet my gedoopt te worden?’ die heerlijke en snelle uitboezeming van den Moorman, welke ons schokt en met lofzang vervult, heeft in hun gevoel iets naïfs en belachlijks. 't Bygeloof der Roomsche Kerk, die er een *opus operatum* van makende, een kind reeds voor zijn geboorte in moeilijke baringen doopt, en dit by herhaling naarmate nu 't eene dan 't andere lid voorkomt, (met byvoeging: ‘voor zoo verr' gy nog niet gedoopt zijt’), en die dus ook nooddoop en plechtigen doop op elkander laat volgen: haar vrees dat het kind ongedoopt stervende den hemel zou missen, en in den *limbus* slechts eener onvolkomene zaligheid deelachtig worden: - dit heeft by 't Hervormen der Kerk eene soort van laauwheid voor den Doop ingeboezemd, die steeds meer en meer toenemen moest, en welhaast....de gezegende Heiland verhoede 't, wat ik daar uitdrukken wilde.

Laat ik hier nog iets byvoegen. Het waschbad des Doops is een *symbolum* van de Wedergeboorte; het brood en de wijn is in 't Heilige Avondmaal een *symbolum* van Christus lichaam en bloed. - 't Zij zoo; maar wat is *symbolum?* Dit verstaat men niet, want alleen het hart kan dit verstaan, niet het verstand; en men heeft by Paulus gelezen dat onze Godsdienst een *redelijke* godsdienst is. Het is zoo, maar de *reden* zit in ons verstand niet; ze is een ongelijk hooger beginsel (ik heb er my in mijne Zielkundige Verhandelingen eenigzins over uitgelaten) en

het is in het hart dat zy gevoeld wordt, zoo zeer en beter, gelijk zy in 't denkvermogen (en hier niet zonder duisterheid) gepercipieerd wordt. *Symbola* zijn geene bloote *teekenen*, d.i. willekeurig toegepaste voorwerpen dienstig om ons aan anderen te herinneren; geene ledige repraesentatien. Neen. De onzen noemen ze *bondzegelen;* dat is, bevestigingen van het gene waarvan zy teekenen zijn; maar ook deze uitdrukking drukt het niet uit. - Daar is eene diepe, innige, en in 't wezen der zaak liggende correspondentie, eene geestelijke, en door ons onder geene eigen woorden te brengen, samenstemming en betrekking tusschen het beteekende en het teeken, en het beteekende wordt met het teeken medegedeeld voor die 't in waarachtig geloove geniet of ontsangt.

Doch die dit erkennen of er ten minste een (het zij duisterer het zij klarer) gevoel van hebben stellen dan toch in den Kinderdoop het ware belang niet, om dat (meenen zy) het kind voor dat gelooven niet vatbaar is. Ach, zy weten niet, wat kinderen vatbaar zijn te ontfangen, en hoe zy meer door het geestelijke in hunne lijdelijkheid doorstroomd worden dan wy. Zy hebben nooit opgemerkt, hoe een kind van slechts weinige maanden by een Christelijk sterfbed de ons onzichtbare Engelen (wier plaatselijk aanzijn zich aan ons niet dan door een zeker huiverend gevoel, en, of 't ware, beginsel van slaperigheid aankondigt,) aandoenlijk met op hen gevestigde oogen, toelacht en hoe zijne gelaatstrekken daarby als verhemeld worden! En wat nog eindeloos meer in aanmerking

koomt; zy hebben geen denkbeeld van de eenheid tusschen Vader en Kind, en hoe de vader, uit wien het de menschelijke verdorvenheid aannam, het door zijn geloovig opdragen, als zich-zelf zijnde, waarachtig den God Vader, Zoon, en Heiligen Geest toeheiligt, en geestelijke afwassching daar meê gepaard gaat.

Zelfs de zondvloed was een voorbeeld van 't waschbad des doops. Zie hiervan den schoonen Eersten brief van Apostel Petrus, die zoo veel bevat wat den lieden thands ik zal niet zeggen te diep is, maar waarvoor zy geene aandacht hebben.

Doch weet iemand, ja denkt hy er over, wat *water* eigenlijk zij, en in welk verband het zoo wel als het vuur tot hooger beginsel, *het licht*, sta? Het *licht*, zeg ik, het geestelijkst uit de wareldschepping, en onmiddelijkst uitvloeisel der Godheid uit wie alles is? - Waarlijk onze gantsche Natuurkennis is nog kinderspel.

Wat de menschelijke Vereenigingen hetreft om God (als 't ware) te dienen en in de hand te werken, daarover zijn wy het, tot mijn groot genoegen eens. Ik ken niets afgrijslijker dan de werkheiligheid. - Doch lieve Vriend, laten wy niet te verr' gaan! En daar wy ons wachten van in een kwaad te vallen, niet zonder oordeel des onderscheids toepassingen maken! - Waar Gods Geest menschen het hart gelijkelijk vervult en dus met vereenigde pogingen iets aan doet grijpen, wie zou daar veroordeelen? En kunnen wy dit uitwendig zien? Het is dus met vrije en uit het hart voortkomende toelagen ten goede, het is dus met alle gemeenschappelijkheid ter bevordering.

Is het uit God, het zal dan zijn uitwerksel niet ontberen, ook dan zelss niet, wanneer het doel schijnt gemist te worden. Menschelijkheid zal er (zeker) zich altijd inmengen; maar doet zy dit niet by ieder van ons ook, in de afzonderlijke pogingen. - Doch dit keur ik (voor my-zelven, ik mag ongelijk hebben,) af en ik geloof dat hiermede de Geest Gods wijkt, als er overstemming wordt aangenomen; en de regel: '*quod majori parti placuit, omnibus tuendum est,*' is godloos. 't Geen my mijn geweten doet afkeuren, mag ik niet voorstaan; dikwijls zelfs niet toelaten. Hiervan heb ik Voorzitter in het Instituut zijnde, zelfs wel eens tegen de meerderheid besloten, en dikwijls de zaak buiten conclusie gelaten. - Hierom zou ik nooit in een Crimineele Vierschaar gezeten hebben.

Wat alle die bekeeringen betreft waar men zoo hoog van opgeeft: ik hou ze, over het aigemeen voor verstandelijke bekeeringen, en dus meer imaginair in den bekeerde dan wezendlijk. En wat de Joodsche Natie *in massâ* betreft, zekerlijk zal hare erkenning van den Messias wonderdadig zijn voor, of een uitwerksel van Zijne wederverschijning in kracht en heerlijkheid. Ita sentio. Maar individueel werkt God verschillend en langs velerlei wegen. - Doch is het zoo geheel onverschillig, dat by Onchristenen de vooroordeelen van verstand en opvoeding (al is het dan slechts verstandelijk) uitgeroeid worden? En kan dit mede geen weg van God zijn, tot voorbereiding ter vatbaarheid voor den Geest die uit Hem afdalen moet? Al wat goed is toch, is en daalt van God, en de verscheidenheid

Zijner wegen en middelen is oneindig. - Stel, dat de dus bekeerde in der daad geen Christen zij, 't Christendom slechts louter intuïtif en zeer onvolkomen kent; is *dit zelfs* geene weldaad? Onthouden wy den behoeftige de aalmoes niet, al maakt zy hem ook niet rijk; geven wy hem den mantel als God hem in onzen weg zendt, al is 't dat die mantel hem niet bedekt, maar het halve lijf of meer ontbloot blijft, en zoo dun is dat de eerste de beste windvlaag die er in vat hem in flarden zal scheuren! Geven wy slechts ons gebed voor hem daarnevens, met gevoel dat ons geven niets is, maar Gods zegen alles, die uit *niets* (behaagt het Hem) alles kan doen voortkomen!

Hartelijk aangenaam is my uw openhartig schrijven in alles. Ook mede inzonderheid wat het my van den braven *van E.* meldt. Deel dien gezegenden jongman mijn innigen groet mede; maar mijn lieve Vriend, ô! ga op alle mogelijke wijze eene vooringenomenheid tegen, die my innig grieft. Wie of wat ben ik! Een jammerlijk Adamskind, een riet door den wind heren derwaart gedreven en onvatbaar zich-zelven te steunen; en laat het toch nooit in ons opkomen zoo God door eenig kanaal iets doet afstroomen, den trechter voor iets meer dan een verwerpelijk werktuig te houden; bevoorrecht, ja, zoo 't geen bloote trechter ware, waar Zijne gaaf slechts doorgang door vindt, zonder zelfs het voorrecht van een spons te hebben, die van 't vocht toch nog iets (voor een poos ten minste) behoudt. Vergeten wy het *δοῦλοι ἄχρειοι* nooit eenig oogenblik! Niemand gevoelt het gewicht

daarvan sterker dan ik. ô Moge alle zelfbehagen, alle zelfheid uitgeroeid worden in dit zich-zelven veroordeelend en nooit genoeg verfoeiend hart! En voeden wy 't vooral niet!

Doch mijn papier is vol. Genoeg dus voor ditmaal. Groet onze broeders in den Heer, wees gezegend met al die met U of ons in betrekking, vooral in die heilige betrekking staan, die ons zoo na aan het harte ligt, en geloof my steeds met het oprechtste vaderlijk gevoel,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 27^{e} Juny 1823.

14.

Waardste Vriend!

Wat zal, wat kan, wat mag ik op uwen dierbaren brief andwoorden, zoo vol van vertroostende berichten en uitzichten. Ja, overvloedig is deze jammcrlijke tijd van afval, ook in zegeningen die ons met dank moeten vervullen. Rijze die dank, rijze geheel ons hart naar omhoog en bereide 't zich om geheel lofzang te zijn! Wat zien wy om ons ter bedroeving over de verdolingen die haar volkomenheid in verderf bereiken moeten? Groeie 't onkruid op ter afmaaiing, daar immers geen menschen-voet het vertreden kan. De sikkel staat gereed uit te gaan; zien wy op de tarwoogst die rijpt in steeds meer en meer uitzweilende airen, door den daauw des Evangelies, door den zonneschijn der Genade ontwikkeld, en

waarvoor de schuren des Hemels opengaan! - Ja, lieve Vriend, het Euangelie spreidt dezer dagen eene allerbyzonderste kracht uit, voorbereiding tot hooger bedeeling. Hoe velen valt Mozes dekkleed, hoe velen de duivclmom der Ongodistery en Natuurdienst af! Hoe wordt het sluimerende Woord in de harten van die 't ontfangen hebben, van die 't ter verkondiging geroepen waren, weder opgewekt! Dank zij den Almachtige! dank zij den Koning zijner Kerke! dank, den heiligenden en onwederstaanlijken Geest! - Uwe berichten deswegens zijn my hoogst dierbaar, onthoud ze my nooit.

Doch het is even zoo waar, het geen gy my opmerkt, dat de menschlijke Genootschaps-geest, die van beheeren, van 't geld tot een middel te doen dienen om op anderen in te vloeien, en hen tot werktuig te maken (niet van den onmiddclijken Geest Gods, maar van combinatiën, van eerzucht, van werkheiliglieid, van vooruitloopen aan Gods Voorzienigheid,) een zuurdecg is dat een groote maat meels verderft; en dat dit zuurdeeg jammerlijk met het zout des Evangelies vermengd wordt. Neen, (gy hebt gelijk,) het Zendelingschap moet geen kostwinning zijn. - Doch gelijk 't onkruid in de tarwe, zoo laat God ook wel midden uit de dolik een gersthalm opschieten, en Hyalleen weet, waar en hoe? Mengen wy ons niet waar geen roeping is, maar bidden wy zegen over alle welgemeende pogingen, niet wetende waar en hoe de Geest werkt!

Ja, gy hebt recht. Daar is een middelding tusschen

teeken en beteekende, schoon dit niet bevat wordt. Het is de geestlijke insluiting; die men met lichaamlijke denkbeelden (te recht noemt onze taal ze *beelden*, 't zijn popjens voor ons verstand) niet begrijpen, niet verstaan kan. Men gevoelt het geestelijk beginsel des *lichaams qua tale*, niet: en hierom is schepping voor ons begrip een onding. Hierom is de éénheid van alles, hierom de te rug vloeiing van alles, hierom de ons weggelegde zaligheid, een gesloten boek. Geloof my, ons verstand is niet meer dan een innerlijk zintuig, even als het lichaamlijk gevoel (in verschillende vormen gewijzigd) een uiterlijk zintuig is. Het is daarom niet bedriegend; gelijk ons gezicht, by voorbeeld, ook niet bedriegend is: want beide (en zoo alle zintuigen) leveren den indruk getrouw op van het geen zy ontfangen. Maar geen *gezicht*-alleen kon ons de voorwerpen doen kennen; de overige zintuigen en de werking van 't verstand moeten er by samenkomen en 't is het resultaat hunner vereenigde werkingen waardoor wy iets kennen, voor zoo verre wy gezegd kunnen worden te kennen. - Even zoo heeft in 't geestelijke het verstand geen kracht of vatbaarheid van of voor kennen: hiertoe wordt (laat my by 't woord blijven!) een tweede, een hooger zintuig vereischt, en dit is de vatbaarheid van 't Geloof, dat is om den geestelijken invloed te ontfangen. Het is dus het Geloof, dat ons met de geestelijke hooger wareld verbindt, gelijk het gezicht met de zichtbare, gehoor met de klankwareld, sinaak met de Chemische, en reuk met de

uit de werking dezer laatste zich ontwikkelende middelwareld vereenigt. - Hierin ligt zeer veel, mijn Vriend, 't geen ik U ter overdenking mag aanbevelen. Vergeef de duisterheid mijner voorstelling. De zaak moet innig gevoeld, maar kan niet in eigen bewoordingen gebracht worden. Maar denk op dezen voet eens na over het meerder edele of lage van de verschillende zintuigen, en 't zal U niet onvruchtbaar zijn, immers gelijk ik my voor durf stellen.

Gy verblijdt ons met het uitzicht U hier te mogen zien! Hoe lief ons dit zijn zal behoef ik hier wel niet uit te drukken. - Wees intusschen gegroet, gezegend uit een vaderlijk en broederlijk hart. Gy kent het.

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 10 July 1823.

15.

Geliefde Vriend!

De hoop welke onze waarde da Costa my gaf van U spoedig hier te zien, deed my de beandwoording van uw laatsten uitstellen. Ik kan echter niet langer van my verkrijgen te wachten. Uw laatste brief heeft my zeer getroffen door het geen gy my van het U voorgekomene in de Maatschappy van Weldadigheid meldt; alhoewel het my, recht uitgesproken, in geenen deele bevreemden kan. Gy zult hoe langer hoe meer ondervinden, mijn dierbare Vriend, dat alle Gezelschappen, ook met de beste voornemens opge-

richt, ten verderve voeren. God wil geen menschenbeleid, geen vereenigingen uit menschlijke inzichten al zijn zy ten aanzien van 't doel zuiver en loflijk. De duivel van hoogmoed en Egoïsmus maakt er zich dadelijk meester van, en zy worden zijne werktuigen. - God stort zijn Geest in de harten, maar wil dienaars. Geen planmakers maar werkers in den wijngaard, ieder naar 't gene zijn hand te doen vindt en zijn meester hem ingeeft, en als *δοῦλος ἄχρ∈ιος*, die weet dat hy niets kan of vermag dan door eene byzondere genade, maar zich niet met zijn mededienaars veroorlooft vooruit te werken, als ware 't om by zijnen Heer (op zijn Roomsch) een soort van plaschdank te behalen. Wy zijn soldaten in 't veld, en mogen geen boog- of musketschoot doen naar onderling overleg, maar naar het plan van den Gebieder, die het ons niet mededeelt. Dit weten wy dat wy met en onder Hem overwinnen, maar in een afgezonderden hoop die zich uit wil sloven, verloren gaan. De bevelhebber is het die weet, waar deze, waar die, waar alle de hoopen langs verschillende wegen, zich by één zullen vinden als 't oogenblik der bestemming daar is; en in hem te berusten, is tevens hun plicht en hun eenig behoud.

.....Terwijl ik dit schrijf, heeft mijne Egâ wederom een zeer pijnlijk etmaal met hoofd en ingewanden en zenuwen doorgebracht, ten gevolge der *ἐμμήνια* en ligt dus te bed.....Intusschen mat zy zich telkens af, en hiertoe doet veel, dat altijd hoog aanprijzen van de *beweging* dat in ieders

mond is. Het is toch een vloek over de menschen, dat zy altijd goed of kwaad in plaats van relatif, absoluut willen nemen; en (geloof my) dit heeft duizende lichamen bedorven. 't *Nimium* en het *intempestivum* maakt immers alles verderflijk. - Dat ook ik hierby my gantsch niet wel bevinden kan, behoeve ik wel niet te melden. - Intusschen is er iets zonderlings in dit alles. Allengs naarmate mijne Wederhelft meer geheel en volkomen in gevoel en denken met my vereenigde, werd haar lichaamsgestel meer aan 't mijne analogue, en doorliep de stadien van het mijne in alle die zwakheden, en met alle de symptomata daarby, die by my afgewisseld hebben. Die zelfde hoofdpijnen (waarvan ik by anderen nooit dan in mijn Vader iets gelijkends gezien heb, want ik heb daar veel over waargenomen) zijn haar eigen geworden; de zelfde werking van zuren by voorbeeld (en zoo van meer zaken) heeft by haar, en met die zelfde successie van verandering, schoon in korter tijdverloop als by my, zich gevestigd, en de eenvormigheid kan niet grooter zijn. Zie daar 't magnetismus van 't huwlijk! Maar die geene bloote possessie is als de nieuwgeoefende, maar samensmeltende vereenzelving. - Let bid ik in uwe practijk op dit punt, en ik ben overtuigd dat het U een bron van psychologische waarnemingen zal worden die allervruchtbaarst in gevolgtrekkingen is, zedelijk- en lichaamlijkheid betreffende. Waarlijk 't oude Stahlianismus had een goed principium, schoon niet hoog genoeg opgevat. Dan genoeg voor ditmaal!

Groet onze lieve Vrienden op 't hartelijkst, en zij de *God-met-ons*, de Verlosser, om, met, en in ons allen door Zijnen Geest! Ik ben met de hartlijkste aandoening van vaderlijke en broederlijke tederheid,

De Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 8 Aug' 1823.

Op 't oogenblik ontfang ik van Herdingh, het werkjen van onzen dierbaren Vriend over *den Geest der Eeuw.* Dank hem (bid ik) voorloopig!

16.

Waarde Vriend!

De uwe van gisteren heeft ons zeer verkwikt door de goede tijdingen van U en van onze lieve Vrienden da Costa. Gy zegt wel, en het is dus veelal de zaak met het geen men *zwakke* gestellen noemt. Doorgaands zijn het eigenlijk irritabele gestellen, en die irritabiliteit wordt dan nog veelal door de tegenwoordige zoo wel medicijnsche als vulgaire behandeling telkens meer en meer aangezet: en dit is inzonderheid in zwangerschap hoogst nadeelig. Waar by een geringe aandoening een eenvoudige dronk waters of wat slappe thee heilzaam kon zijn; moeten het thands spiritualia zijn, en wie den consensus der deelen recht kent, verwondert zich niet over de menigte van abortus in onze dagen. Zwakheid heb ik nooit, irritatie het zij van verhittende beweging, het zij van hartstocht, het zij van ingesta (medische of andere) dikwijls, deze

mislukkingen zien voortbrengen, en inzonderheid heb ik ze sedert het invoeren van die *eaux de cologne* en al dergelijke, ook wel door het verstoren der digestie met een ontijdig snoeperijtjen (gelijk men het noemt), veroorzaakt gezien. Het regimen eener zwangere vrouw is allerhachlijkst: want de opkomende lusten (gelijk men het noemt) tegen te gaan, is ook hoogst nadeelig. - Wat zullen wy zeggen? - Die alles wel wikt, moet erkennen dat ieder voldraging eene werking der goede Voorzienigheid is en anders onmogelijk ware. Ik ben dus even zeer tegen een bygeloovige naauwgezetheid op byzonderheden, als tegen 't in den wind slaan van verstandige voorzorgen; maar weet geene beter medicamenten in zwangerheid dan eene zachte blijmoedigheid in den Heere, die boven alles geheel het gestel regelt en kalm houdt; waarby ik tevens den instinct-trek als ik het zoo noemen mag, die zoo verdoofd zy by ons menschen is, in dien toestand verlevendigt, zoo veel doenlijk inwillige. Zie daar mijn gevoelen, lieve Vriend, door U uitgelokt, als van medicus tot medicus (deze aanmatiging vergunt gy my toch) en waarover gy oordeelen zult.

Zeer verheugt ons de goede harmonie met uwe nabloedverwanten, met wien gy dan uwen geboortedag wederom vieren moogt. Zij hy gezegend in allen opzichte, en mocht hy 't in alle uwe betrekkingen zijn! Dat ons hart oprechtelijk deelt in het genoegen van dat feest, behoeven wy (hoop ik) U niet uit te drukken; het uwe zal dit gevoelen. Zij de zegen des Heeren, de volheid der genade, en alle

overvloed van weldadigheid over dat feest, over dien dag, over uw hoofd, uitgestort en verspreid! Amen!

Gisteren kwamen my oude opteekeningen in de hand, voorheen in Duitschland gemaakt, waar ik toen nog al de Tijdschriften las en die ik in Holland een tijd lang aanhield, tot mijn eigenlijk kluizenaars leven begon. Daarby vond ik een uittreksel uit een Journal van Hufeland en Himlei, 't geen my tros, en in de warmte van 't gevoel, bracht ik het hiernevensgaande opstelletjen op het papier(1). 't Zal U misschien niet onaangenaam zijn dit eens te doorloopen. Gy brengt het my by uwe overkomst hier weder te rug, of zendt het my anders naar uwe beste *convenientie*. 't Is niet meer dan een vluchtig *apperçu*, en zonder doel of oogmerk uit de pen gevloeid, gelijk 't hart het uitstortte. - Wy verlangen U hier te zien naar uw voornemen. Schoon de tijd des jaars en het weder ons gants niet gunstig is zijn wy nog al redelijk varende, en groeten U en onze dierbare Vrienden, ook uwe betrekkingen, met de hartelijkheid die gy ons eigen kent. - Zegen zij nogmaals over U allen lieve Vrienden en kinderen in den Heiland, uit ons recht ouderlijk hart, dat U innig en teder bemint. -

Vaarwel, waarde Vriend, en groet wien 't behoort van, die zich oprechtelijk teekent den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 21 Aug^{s} 1823.

(1) Hoogstwaarschijnlijk dat over het Dierlijk Magnetismus; in de Opstellen van Godgeleerden en Zedek. Inhoud, I, 101, geplaatst.

17.

Dierbare Vriend!

Heb dank, hartelijk dank voor uw aandoenlijken brief, die ons hart in de bekommering over uw lichaamstoestand verlicht heeft. De Algoede ondersteune, sterke, en verlichte U verder in deze kwaal, die U, als een ieder de zijne, door eene zelfde Voorzienigheid, wijsheid en goedheid is opgelegd. Wat my betreft, lieve Vriend en broeder, ik dank uit volle overtuiging des harten, voor alles wat my eenmaal, wat my mijn leven lang, hard viel; ik zie er de onschatbare weldaad in, die my noodig was, en bid om eene stille en kalme berusting en onderwerping aan 't gene my nog verder op 't endtjen levens, nog af te loopen, over 't hoofd hangen mag. Schoon drukt onze Hervormde Catechismus dit uit in zijn eerste andwoord: ‘dat my alle ding tot mijne zaligheid dienen moet.’ Ja *dienen* MOET. Het is voedsel en artseny der ziele, al beroert het somwijlen de vervuilde ingewanden, en al was de smaak by het innemen bitter. Ik weet, dat gy er even zoo over denkt, en het zelsde met het hart gevoelt. En dit betreft even zeer uiterlijke weêrspoeden, verdrukkingen, vervolgingen, als innig lichaamlijk lijden en geestelijke beproevingen. Van de laatste zegt Jacobus, dat hy zalig is, die ze doorstaat, Kap. I, 12. (Eigenlijk die er aan onderworpen wordt, die ze verdraagt: want het *doorstaan* is van ons niet, maar kracht van God;

die Hy den zijnen niet onthouden zal, maar die men niet altijd daadlijk gewaar wordt, wanneer we onze eigen zwakheid eerst gevoelen moeten eer de krachtdadige ondersteuning ons sterkte geest. Maar het woord *doorstaan* ontviel my daar.) En wat de eerste betrest, heerlijk is de uitspraak van Paulus, Philipp. I, 28, 29, welke brief nooit genoeg gelezen noch ter harte genomen kan worden. Uwe uitboezemingen in dit uw schrijven daaromtrent bevatten alles wat troostrijk, wat bevredigend, wat verblijdend, wat boven alle lijden verheffend, wat waarachtig en Apostolisch is. 't Is de genade, de kracht des Euangeliums die dus spreekt. Gezegende verkwikking ademt uit uwe bezielde uitdrukking. ô Zij zy U steeds bevestigd, en ons allen! Amen.

Gy hebt recht, waarde Vriend, ja het is de tijd zich te wapenen, en de geheele wapenrusting Gods aan te doen, waarin het *schild* waar alles op asstuiten moet, het *geloof* is, en het onweêrstanelijk *zwaard*, het *Woord Gods;* en dit, met bidding en smeeking. 't Is zichtbaar de strijd, niet tegen menschen (vleesch en bloed), maar tegen de geweldhebbers der wareld, de geestelijke boosheden in de lucht. Bidden wy dus, naar Paulus vermaan, voor elkander om vrijmoedigheid, Esez. VI; en (ja) sluiten we ons aan, in Christus, maar zonder factie tegen factie te stelien; doch sta elk als rechtschapen krijgsknecht pal in de linie en op de plaats waar ons Hoofd hem gesteld heeft of kennelijk roept, zonder voorbarigheid, zonder vertoon van bravade, maar onwrikbaar en in daad en in houding, en elkander aanmoedigende. - Het behoort

tot de illusien van Zwedenborg, als hy zegt, dat het Christendom geene vervolgingen meer, maar verleidingen, over 't hoofd hingen. En de Kerk die hem volgt, bedriegt zich ook in dat punt, schoon ik haar zeer gemoedelijk Christelijk in leer en wandel gevonden heb. Doch, daar wy in onzen menschelijken toestand geen Godlijke waarheid volkomen zien, maar alleen gevoelen kunnen, wat wonder dat ons verstand hier en daar afdwaalt in zijne beschouwing, en hoe nut is in die zwakheid de *verscheidenheid* van dwalingen voor de erkentenis der waarheid! - Doch houden wy Paulus les, Galat. I, 8, steeds voor oogen, op dat wy met den man Gods van 1 Kon. XIII, niet eenerlei lot hebben, die een Profeet (tegen 't woord des Heeren hemzelven bekend gemaakt) volgde.

Ik heb een vrij sterken aanval van jicht in de rechterknie gehad, doch die op een ruime aderlating geweken is. Mijne Egâ heeft dezer dagen zware hoofdpijn; en Lodewijk, koorts. De aanleiding van dit alles schijnt in een wandeling voor nu vier dagen geweest te zijn, toen ons een regen overviel. Ik vlei my echter, dat het van geenen ernstigen aart zal zijn. God verhoede 't, in wiens hand wy ons met betrouwen overgeven! -

Groet onze lieve Vrienden da Costa en alle betrekkingen; en wees van ons gegroet, gezegend, omhelsd! Gy kent de gevoelens, waar mede ik my onderschrijf,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 21 Sept. 1823.

18.

Dierbare Vriend!

.....Hartelijk verheug ik my, dat gy een Medicus hebt mogen vinden met wien gy echt *correspondeert.* Ik heb den naam van den Heer - wel hooren noemen, doch ken hem volstrekt niet, ook by geen gerucht ten goede of ten kwade. Gy weet misschien niet, hoe zeer bekrompen mijn kring van omgang altijd geweest is, schoon altijd nog te groot voor de rust van mijn hart. Ik geloof dat in uwe paroxysmen de *lactuca virosa* wel geindiceerd wordt, maar vrees dat zy in kleine quantiteit geen werking zal hebben, en, op den duur gebruikt, als genoegzaam alle antispasmodica, aan bedenklijkheden onderhevig is. Ik heb altijd geloofd, dat een antispasmodicum dadelijk effect moet doen, of vermijd worden. Maar gy weet dat ik geen practicus ben, weinig van de tegenwoordige *usualia* weet, en zeer vreesachtig in 't toedienen van die *medicamina* ben, die geen eeuwen lang constanter geëxperimenteerd zijn; en dus laat ik 't gaarne aan uw beider oordeel over; en zeg dit alleen in beandwoording aan uw hartelijke mededeeling, die my dierbaar is. - Voor 't overige, lieve Vriend, wat zijn, uit een hooger standpunt beschouwd, alle geneesmiddelen! Immers genezende kracht is er zoo min als goudmakende kracht. 't Is alles bydoen of verdringen van stof, waar 't op neêr koomt; maar het hooger, het geestelijk beginsel waar

gezondheid en ziekte uit spruit, wat is dat? - Bidden wy, en by 't innig oprecht gebed is alle middel gezegend, en de verouderdste kwaal wijkt daarvoor, indien het ons nut is of tot onze bestemming noodig. Ik heb daar ondervinding van, en mijn leven nadenkende, dit eerst recht leeren inzien. Doch hiervan wel eens nader. 't Is niet te vergeefs, dat men voor een zieke in de gemeente bidt. Ware de gemeente slechts een recht Christelijke gemeente! Ja, 't gebed uit waarachtig en vol geloof is nog zoo krachtig als ooit. Dit zeg ik U uit overtuiging. Ook Paulus beveelt zich aan 't gebed der gemeenten. - Bid, en U zal gegeven worden, blijft de onwankelbare Godspraak; maar de onchristen bidt niet, de niet waarachtige geloovige bidt niet, en de Christen, bidt met de onderwerping: Uw wil, niet de mijne, geschiede. En hoe dikwijls, hoe meestal, is onze wil niet de wil Gods, maar daar strijdig meê! Doch moeten wy dan niet even zoo danken voor 't verhooren van deze Christlijke *mentale reservatie*, als voor die van het uitgedrukte gebed?

Lieve Vriend, ieder heeft zijn plaag, geestelijk of lichaamlijk. Paulus had den bozen geest die hem met vuisten sloeg. Daar zijn geheimen tusschen God en ons hart, maar ieder heeft zulk eene geestelijke, ieder ook zijne lichaamlijke kwaal en kwelling. Bidden wy in dezen toestand, en bidden wy voor elkander. - Doch dit bidden-zelf wordt ons somwijlen benomen. - Dan mogen wy schreien. - Kunnen wy ook dat niet, dan is 't het *ἀχμή*, waarop de Genade ons niet lang

waggelen laat. Herinnering aan genoten genadeblijken heeft dan hoop en troost in, en de redding is naby. Bidden wy slechts nooit, als Gode willende opdringen dat wy 't leed niet verdiend hebben. Dit koomt somwijlen op, maar is van den Boze. Wat leed is er dat onze asval, onze verdorvenheid-zelve niet verdient; ja hoe eindeloos meer verdienen die! En wat leed, dat ons niet ten goede strekt! Dit is van geestelijke, dit van lichaamlijke benaauwdheden waar. Bidden wy den Geest Gods dat Hy-zelf ons leere bidden, of liever in ons bidt, en wy zullen verhoord worden. - Wy bidden om 't DAGELIJKSCH *brood;* niet om opleg voor ons leven lang, schoon ik tot mijn leedwezen dat *dagelijksch* ook al heb hooren veranderen in *ieder dag*, tegen Christus waarschouwing: ‘Vraagt niet, wat zullen wy morgen eten, of waarmeê zullen we ons kleeden.’ Bidden we ook zoo, niet om een vaste gezondheid, maar om 't tegenwoordig wel, dat wy dankbaar genieten als een oogenbliklijke gift; en bekreunen we ons-zelven geene genezing onzer lichaamskwalen, maar *verlichting* waarin wy danken en Gods weldaad smaken mogen! - Zie daar mijn gevoelen. Ik weet dat gy er U meê vereenigen zult; ontfang het als uitwerksel mijner langdurige beproeving, in den naam en zegen des Heeren!

't Geen gy my van onzen Vriend X. meldt, treft my doch verwondert my niet. Het is dus, wanneer 't hart de verstandelijke overtuiging omhelst, maar niet zelf getroffen is. Wees (om een voorbeeld uit het

aardsche te nemen) van de uiterlijke en innige voortreslijkheid van een meisjen overtuigd en haar daarom genegen; 't is de *liefde* niet. Deze hangt van zulk eene overtuiging niet af, schoon deze haar, waar zy is, geweldig versterkt. Dit is 't beeld van de geestelijke vereeniging met Christus in 't geloof. Ja, het is er de waarachtige afschaduwing van, en de verborgenheid die hier in ligt, is heilig. Efezen V, 32.

Doch ik hou U te lang op, en het blad is vol. Ontfang onzer aller hartlijken vrienden- en zegengroet. De genade des Heeren worde over ons allen vermenigvuldigd! Amen. - Ik teeken met de gevoelens die gy kent,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 27 September 1823.

19.

Waarde, dierbare Vriend!

Uw lieve verkwikkende bries van den 6^{n} gedagteekend, wordt eerst heden den 10^{u} by my besteld, en wel onmiddelijk van de post. Ik had geene vier dagen kunnen uitstellen (geloof dit vrij) dien te beandwoorden. - In der daad was hy, is hy ons verkwikkend in de ongerustheid waarin wy over uwen nieuwen aanval van asthma noodwendig zijn moesten, zelfs met redelijk goede en hoopgevende tijdingen, zoo lang uwe hand ze ons niet bevestigde. Wy ver-

heugen ons in de beterschap, zoo veel of weinig zy dan ook nog zijn mag, en in uwe Christlijk lijdzame gemoedsgesteltenis daarby; zegene de Algoede en Weldadige U in beide opzichten, versterke, vermeerdere Hy U Zijne gaven en genadebewijzen aan ziel en aan lichaam! ô Hoe zucht ons hart deswegens, en hoe verwijt het zich niet meer te kunnen! Maar gy hebt Christus; mijn Zoon, mijn broeder; gy hebt alles in Hem, en Zijn stem spreekt in uw hart; wat zullen wy arme schepselen, nietige stofklompen, wat kunnen wy U toebidden boven dit! Hy is blijmoedigheid, Hy verkwikking in 't lijden, Hy algenoegzaam in vreugde en in smart. Houd, lieve Vriend, houd wat gy hebt, op dat niemand uwe kroone neme: Hy komt, de Verlosser leeft en is ons naby!

Hartelijk verheugt ons tevens uw bericht wegens uwen braven en achtenswaardigen Oom. Ik beefde by de tijding van een beroerte in zijn gestel. Dank zij der Voorzienigheid voor zijne redding, en voor de indrukken welke deze krankte op hem heeft gehad! - Ja, hy heeft nooit haat tegen Christus gedragen, hy is den genadigen Godmensch noch vijand noch afvallige. Bidden wy voor hem en 't gebed zal niet ijdel zijn. Ach de flaauwste vonk ten leven zal Hy, de barmhartige die voor verlorenen stierf en leed, niet uitblusschen, al ware 't ook in het stervensoogenblik. En God-alleen weet, aan hoe vele dwalenden die Hem nooit gekend hebben, Hy in zulk een oogenblik geopenbaard wordt als hun Redder en behoudenis! Dit denkbeeld was my altijd troostelijk en

heeft my duizendmaal opgebeurd. ô Koester dit, laat het niet varen; voor God is alles mogelijk. Hy die uit steenen Abraham kinderen kan verwekken, Hy kan alles; en de hoop is ons weldaad, en ten aanzien van onzen naaste een heilige plicht. - Wat hartelijkheid, wat deelneming heeft de goede man my niet wel betoond in mijne verdrukking en verlatenheid! En welk een weldaad is dit in zulk een geval. ô Mocht ik hem redden en winnen voor Christus, ik gaf er mijn leven om, zoo God het wilde, en met vreugde.

Lieve Vriend, wy vleien ons (ô moge 't niet te vergeefs zijn!) nog steeds, dat wy U nevens de Vrienden da Costa in weinige dagen hier zien mogen. Hoe hard zou het zijn, indien dit niet wezen kon! Dit zal uw hart voor het onze gevoelen, en - (streed er een plicht tegen) 't zou ons bitter zijn; maar wy dringen niet tegen God en geweten. Wy hopen echter en bidden dat het zijn moge. Zoo het zijn kan, stel ons gerust, en meld wat wy doen kunnen om U 't zij de reis, 't zij 't verblijf aangenaam en gemakkelijk en geschikst naar uw toestand te maken. - Wy zijn hier thands (wat ons betreft) wederom redelijk wel, en groeten U en wat U dierbaar is, met den broederlijken en ouderlijken zegengroet en bede, in den naam van onzen Heer en Zaligmaker, wiens genade over U vermenigvuldigd zij! Amen.

Met alle tederheid teeken ik
den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 10^{u} October 1823.

20.

Waarde Vriend!

Zoo is het dan, onder Gods genadigen zegen, (menschelijker wijze) bepaald, dat ons wederzijdsch verlangen om elkander binnen een paar dagen weder aan 't hart te drukken, vervuld zal worden! Lof zij den Allerhoogste, en geve Hy Zijne verdere bevestiging daar aan! Ik gevoel, lieve Vriend, hoe uwe hoedanigheid van Doctor, hoe uwe betrekkingen, U hierin belemmeren, maar kom toch zoo vroeg gy zult kunnen. - Ja, gy hebt recht; onze voorzorgen zijn dwaasheden, gelukkig die er los van wordt! Mijn hart heeft er van kindsbeen af zich tegen verzet, en een geheel leven van opmerking op den weg van God, en den zegen van eeniglijk en in alles van Hem-alleen af te hangen in lijdelijkheid en nimmer vooruit te loopen, heeft my daarin bevestigd, tot die mate van berusting toe, die anderen roekeloosheid moest schijnen; en - toch - overvalt my by wijlen dat vooruit willen zien, dat maatregelen nemen voor een naderenden stond, met ontrusting daarover. Wat zijn wy menschen! en wat zouden wy zijn, zoo de Albestierder ons niet van tijd tot tijd liet gevoelen, hoe zeer wy slechts menschen zijn, en dat wy noodig hebben dit wel te ondervinden, om niet van een geest van zelfgenoegzaamheid gevangen genomen te worden, die ten verderve voert!

Voorts, mijn waarde Broeder in Christus! onze

Heiland heeft over Jeruzalem geschreid, en wy, zouden wy koelzinnig verdoemen? Daarvoor beware ons Zijn geest van zachtmoedigheid, liefde, en deelneming! Gods wegen zijn duister, maar onberispelijk, maar weldadig en vol van genade. En zy moeten ons duister blijven. Maar mijn hart hangt aan ieder zedelijk braven Jood, en oneindig meer dan ik uit kan drukken. In een Deïstische wareld is Christen, Jood, en Heiden onverschillig in theorie; in de practijk, de Jood verr' achter den Heiden gesteld; maar geloof my, daar zijn, zelfs onder de rechtzinnige Christenen, zoo velen, wien dit beginsel van Deïstery aankleeft. Ik ondervind echter dat Gods genade ook hierin zich meer en meer toont. 't Is niet geheel vreemd meer, daaromtrent geheel andere uitdrukkingen te hooren, dan voor etlijke jaren. Hiertoe kan veel medegewerkt hebben de meerdere gemeenschap in omgang met de Joden, en dus werkte deze mede ten goede. Het is tegenwoordig een staat van Chemische operatie in 't onzuivere Christendom; scheiding door nieuwe vereenigingen. De affiniteiten in werking, aantrekkingen, af stootingen, opbruischingen, dampen, sedimenten, nederstortingen en opheffingen, en Gods Geest bestuurt dit alles naar eene ons ondoorgrondelijke wijsheid.

Wat uw waardigen Oom betreft, mijn hart trok sterk en gedurig, in Amsterdam zijnde, om hem te gaan zien; maar ik begreep (en uw wijze van tusschen-zijn tusschen ons beide versterkte my in dit begrip,) dat het hem niet aangenaam kon zijn. Mis-

schien dwaalde ik, doch ik stel het my nog zoo voor. Betuig echter den braven man mijne hartelijkheid in alle beteekenis van het woord, en wees (by U-zelven) overtuigd dat mijn hart voor hem bidt.

Meer zal ik hier niet byvoegen, maar drage U met al wat U dierbaar is aan de in tijd en eeuwigheid zaligende genade des Almachtigen op. Vaarwel, lieve Vriend, van ons allen gegroet en van den zegen des Heeren overstroomd! Ik ben als steeds

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 16 October 1823.

21.

Waarde Vriend!

Hoe ons uwe beide gelijktijdig ontfangen brieven getroffen hebben, zullen onze lieve Vrienden da Costa U ongetwijfeld gemeld en daarby gevoegd hebben, hoe ons verlangen naar uw byzijn op het huiselijk feest dat wy vierden (door uwe echt-Christelijke te vredenheid, in die te loor stelling ook op ons werkende) met blijmoedige berusting in onze wederzijdsche geestelijke tegenwoordigheid en vereeniging paarde in den dank onzen Heer en Verlosser toegebracht. Thands vernemen wy de bevestiging uwer betering van de benaauwende kwaal, en ook ten aanzien van uwe woning 't geen geruststellend is. Geloofd zij Hy die voor de zijnen waakt, en den zwakke, den wapenlooze, den verlatene en eenzame, ten schild en red-

der is in al wat hem over kan komen! Hy behoede, sterke, en vervulle ons-allen met toeverzicht, en vertrouwen, en dankbaarheid, jegens Hem; en dan, wat zouden wy meer of andere wapens behoeven?

De ondervinding hiervan, lieve Vriend, is een groote, een uitnemende weldaad; en, waarlijk, het is geen geluk, een leventjen als fluweel, en dat door niets gestoord wordt, te lijden. Het is zoodanig een effen loop die het hart van God astrekt, en achteloos maakt op Zijn wegen, ja, als of deze wareld *per se* en zonder Hem, afliep. De behoefte Zijner onmiddelijke bescherming, verzorging, leiding, 't gevoel Zijner byzondere, allerbyzonderste Voorzienigheid individualiter en persoonlijk, wordt dan miskend; en behoort zy niet tot ons bestaan-zelf? Waarlijk, wy leven niet dan in en met God, en geen gevoel dan in God betaamt ons, of is in den aart onzer ware natuur. 't Is verdierlijking, God en den band die ons met Hem vereenigt, niet te gevoelen. Ik zeg hierom echter niet, dat wy van dit gevoel (deze *perceptie*) altijd even klare *apperceptie* kunnen hebben. Konden wy 't, wy waren in den Hemel; maar wy moeten de oogenblikken waarin Hy zich dus in nood, benaauwdheid, of lijden, aan ons openbaart, als van de hoogste weldaden waardeeren, die Zijne genade ons toedient ter opwekking, ter verzekering, en ter vernieuwing van de Goddelijke uitspraak: Ik ben uw God en Verlosser.

Zeg my ter dezer gelegenheid, waarde Vriend, of er eenig menschelijk boek zij, dat zoo de kenmerken

van den *invloed* des Heiligen Geests draagt (de Heilige Schrift is geheel Goddelijk) als onze Heidelbergsche Catechismus? Neem de cerste vraag en andwoord, en wy *hebben* er alles in wat ons noodig is; neem de laatste, zy voltooit alles, en wy *kunnen* niets meer vragen of wenschen. Inderdaad, van deze twee doordrongen, is er niets dat ons schokken of ontrusten kan. - Maar hoe wordt de verklaring daarvan veelal behandeld? Die der eerste vraag en andwoord als eene bloote Inleiding, een soort van praefatie voor 't systema, dat vervolgens methodicq uit één gezet wordt. Het strekt daartoe, ja. Maar de volheid van 't geheele Christendom is er in begrepen, en dit wel verstaan, wel gevoeld, wel aangedrongen zijnde, en alle verdere verklaring daarop telkens weder t' huisgebracht, zou inderdaad aan de Catechismus-predikatien een geheel ander leven, een geheel anderen indruk geven. En zie daar 't ECHTE *praktikale*, dat ik wenschte.

Op 't oogenblik verneem ik door de aankomst van 't pakjen onzes Vriends, uw nieuw toeval aan 't oog. Dit ontzet my. Is het aan 't oog waar gy eenmaal de kwetsing aan gehad hebt? Dit onderstel ik byna. De Algoede keere 't ten beste! - Is het van eenen inflammatoiren aart? Is het pijnlijk? Zou het ook van de natuur eener *metastasis* van de morbifica materia zijn kunnen? - Lieve Vriend, wees voorzichtig! alles hangt toch in ons gestel eindeloos naauwer aan één, dan wy begrijpen kunnen. ô Wees voorzichtig met *topica;* vooral in uw gestel! - Doch

wat heb ik U dit aan te manen, die dit volkomen inziet, me tacente.

Langer zal ik U niet ophouden. Moge ik slechts goede tijding van U ontfangen! Intusschen verzelt U onze hartelijke zegenwensch in allen opzichte, naar lichaam, naar ziel, en geest, tijdelijk en eeuwig, in de Genade onzes Heeren, in wiens handen ons lot, boven alle menschlijke inzichten, veilig en zaligend is. Amen!

Ik teeken met de gevoelens die gy my kent,
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 24 Octr 1823.

22.

Waarde Vriend!

Heb dank voor uw lieven tederen brief, die ons de blijde tijding uwer betering, ook van de oogzinking, brengt. Mocht gy thands eens wederom van al 't doorgestane recht verademen, en eene wenschlijke maat van gezondheid genieten! Doch de voorzienige Godheid, die ons elk deel van genoegen en ongenoegen afpast, maakt alles wel voor het Christenhart, en ik weet dat gy ook dankbaar zijt zelfs in 't lijden en voor het lijden. Wat kunnen wy elkander derhalve toewenschen? Wat is wenschelijk, dan het geen Zijne wijsheid ons toedeelt, en de hartzaligende berusting daarby. En echter veroorlooft Hy

ons by het alomvattend *Uwen wille geschiede*, onze lichaams- en zielsbehoeften voor te dragen, en de vervulling daarvan te vragen! En echter verzekert Hy ons van de verhooring onzes gebeds! - Het is dat er geen gebed in den waren zin is, dan waar de wensch des harten met Zijnen wil overeenstemt, en door Zijnen Geest geleid wordt. ô Zij het dus met onze bedewenschen voor uwe gezondheid!

Uwe lieve oplettendheid omtrent onzen dierbaren Lodewijk heeft my zeer getroffen. Ik voor my geloof dat kinderen inzonderheid altijd wurmen hebben, maar dat de meer toenemende kracht der ingewanden ze gewoonlijk van zelven uitdrijst. Ik had ze als kind ook en ben er dus zonder tegenmiddelen van bevrijd geworden. Mijne Egâ echter heeft er my ten aanzien van ons knaapjen dikwijls over aangesproken, en misschien is mijn vooroordeel tegen de *anthelmintica* te groot. Ik wil uw raad en inzicht gaarne aannemen, ja zelfs was mijn voornemen, U by de verlangde en verwachte overkomst deswegens te onderhouden. Gy koomt ons dus voor, door uwe hartlijke bezorgdheid, die ons hoogst dierbaar is.

Dan wat meent gy, dat ik best en zonder te veel te doen zou mogen aanwenden? De gewone slappe middeltjens doen weinig of niets, en de scherpe als mercurialia vrees ik altijd. Geef my hierin bid ik, uw raad en voorlichting, die my te noodiger is daar ik door zoo lange jaren buiten alle praxis medica geweest te zijn, my-zelven in 't stuk der materies medica mistrouwe.

Het is zoo, mijn Vriend; die om te bidden altijd eenen zekeren graad van opgewektheid tot bidden wilde afwachten, zou zelden, en wellicht nooit, bidden. De behoefte van bidden is velerlei; maar het *niet te kunnen* bidden moet een der sterkste bewijzen van die behoefte gerekend worden. Eigenlijk moet ons geheele leven één aanhoudend gebed zijn, en onze gantsche ziel in deze gemeenschap met Christus leven en ademen. Maar logheid en aftrekking des lichaams en invloed van wareld en die er de heerschappy in oefent, verstoort deze gestemdheid t' elken reize. Hiertoe behoort mede het *Verlos ons van den boze*, en zou het ons dan afhouden van hem te bestrijden? Of is er sterker bestrijding van hem, dan in het gebed? Wie wacht om het zwaard uit te trekken, tot de vijand hem den arm loslaat? Wy worstelen daartoe, onder aanroeping van den naam des Heeren, en die doet hem wijken.

Het is zeker, dat, zoo het openbaar gebed nuttig zal zijn, de Leeraar de behoefte en gestemdheid van zijne toehoorderen wel moet indringen. Zonder dit geene zalving, geen rechte stichting. - Maar zal hy dit niet, zoo de Geest der waarheid hem echt bezielt? Zoo Christus-zelf in hem bidt? Schoon zegt de Roomsche Beda: ‘Filius Dei et orat pro nobis, et orat in nobis, et oratur a nobis. Orat pro nobis ut sacerdos, orat in nobis ut in corde praesens, oratur a nobis ut Deus.’ Doch hier hapert het veel al. Het verstand bidt te veel, gelijk het predikt. Het hart bidt niet onmiddelijk by de meeste bidders op

den predikstoel. Het hart-alleen roert het hart onmiddelijk. Hiervan kan een gebed uit het verstand niet onmiddelijk aandoen; het doet het slechts by eenige overpeinzing, en van daar, dat menig een gebed in de Kerk geene werking doet, zelfs verstrooiende is, hetwelk echter, gelezen, grooten indruk doet en innig sticht, ja de ziel meêsleept. - Ook is 't geen ons de Predikatie te denken heeft nagelaten dikwijls verstoorende by 't gebed. - Doch het geen 't geweldigst beletsel is, is zeker het bidden voor menschen-instell ngen en menschlijke middelen, als of daar ons heil aanhing. Toen men om *den zegen van het Strandrecht* bad, hoe kon een Christenhart zich daar meê vereenigen? Even zoo min kan het dit voor de *vaccine*, voor 't *schoolwezen* gelijk dit bestaat. - Doch wat zal men? Voorbidding voor kranken en dergelijke is van een geheel anderen aart wanneer zy algemeen, dan wanneer zy byzonder is; echter ook deze zal niet stuiten, maar opwekken en het Christenhart er zich gaarne en met warmte meê vereenigen, zoo er niet te veel geparticulariseert wordt, 't geen de aandacht aftrekt. - Moeilijk is in dezen de post van den Leeraar als Voorganger, zoo de Heilige Geest niet met hem is, en hem de woorden in den mond legt, en in de harten der toehoorders weêrgalmen doet.

Uwe aanmerkingen omtrent het לָהֶם, en צֶדֶק met צְרוּפָה doen my veel genoegen. Onthou my dergelijke niet naarmate ze U voorkomen, want zoeken moet men ze niet. De Mystische waarheden laten zich dik-

wijls niet meêdeelen, maar zy zijn niet te minder vruchtbaar in resultaten. Het אִמְרַת יְהוָה is mede zeer opmerklijk. Doch hiervan nog wel eens nader; de geheele verwantschap van dit laatste woord is zeer opmerklijk in de drie eerste letters, Historicè zoo wel als Etymologicè.

Terwijl ik dit schrijf ontfang ik door onzen waarden da Costa onder anderen 't Exemplaar uwer Anti-vaccine. Heb dank, en laat ik hierby tot nader gelegenheid af breken met den hartlijken wensch dat God er Zijn zegen over geve in dit Critisch oogenblik der razerny die dit gruwelding doordrijft. Ontfang tevens onzen innigen zegengroet, en mogen de duizenden genadegiften die wy dagelijks ontfangen ons steeds in lof en dankzegging vereenigen, en over ons allen en wie tot het Rijk des Heeren behooren, immer vermenigvuldigd worden! Amen.

Gy weet de gevoelens des harten waarmede ik my teeken
den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 31 October 1823.

23.

Waarde Vriend!

Reeds lang hadden wy U moeten danken voor de schoongebonden Exemplaren van uwe Antivaccine, waarvan ik verneem, dat alreeds een Tweede druk

ter pers is. De ongesteldheid mijner Egâ heeft daar eenig uitstel aan toegebracht, omdat zy U van haar zijde zelve bedanken wilde, zoo getroffen zijnde over het werk en vooral over de schoone Voorrede en 't Slot, welke beide ook overheerlijk zijn in mijn oog. Ontfang dus onze betuiging van dank en gevoeligheid voor uwe lieve oplettendheid te onswaart, nog thands, en met verzekering van des niet te minder hartelijkheid!

Intusschen ontsing ik gisteren het nieuw uitkomend Deel van de Eerste Klasse des Instituuts, waarin ik (in 't *Voorbericht*) een vrij uitvoerig bericht van eenen D^{r}. Verbeeck vond over de *gevaarlijkheid der vaccine*, 't geen ik U bidde na te zien, of gy er by den Tweeden Druk ook eenig gebruik van zoudt willen maken. 't Koomt my voor, zeer opmerklijk te zijn, en geschikt om de ouders van 't roekloos overgeven der kinderen aan deze insertie af te schrikken. - Hier in Leyden schijnt de geest vrij algemeen tegen de Vaccine te zijn, en ik geloof dat het in het algemeen by den Burgerstand, waar Godsdienst en liefde voor hun kinderen nog stand houdt, even zoo is; doch de mode te volgen, al is 't een gewetenszaak, is in den zoogenaamden fatsoenlijken stand, de hoogste wet. Twee wegen zijn er voornamelijk ter uitroeiing van dit heilloos ding, naar ik 't inzie; 1°, de werking op den aanzienlijken Burgerstand, en 2°, op de jonge en nog niet verharde Doctoren die (al ware 't ook slechts om zich te onderscheiden door nieuwe inzichten) de overtuiging die uw werkjen geven moet, voortplanten; en ik stel my voor dat het een noch

het ander weg zal blijven. Die *vogue* van vaccineeren is nu juist zoo oud, dat niemand meer het doen zal om zich als een buitengewoon verlicht' man te doen opmerken, het geen *ab initio* zeer dikwijls 't geval was; en indien de Almachtige slechts eenige gelukkige genezingen van natuurlijke pokjens geeft, die marquant zijn, zal men dra begrijpen hoe veel geruster en vrijer van hart men na 't doorstaan van die zijn kan, dan na eene zoo bedenkelijke vergistiging met dierlijke ziektesmet. Hoe 't zij, de Voorzienigheid zal de waarheid en hare verbreiding doen zegepralen en zegenen! Amen.

Mijn handschrist(1), waarin het my groot genoegen doet, dat gy, zoo wel als onze waardige da Costa, eenig belang stelt, heb ik, dadelijk toen het my terug kwam, ter pers' gegeven, doch het is hier ellendig met de drukkerijen dat alles altijd voor de Dissertatiën achter moet staan, en ik zie nog geen blijk, dat er meê begonnen is. Echter dunkt my, dat het in die soort van opschudding welke er nu was, 't beste oogenblik was, om het met vrucht uit te geven en te doen werken, waarom ik er haast meê maakte; doch het hangt van ons niet af, of en hoe een ding werken moet, en men mag niet wijzer willen zijn dan de Voorzienigheid, die alle omstandigheden bestiert.

Uwe explicatie van de plaats van Beda is waarachtig, en drukt zijne meening uit. Niet te onrecht heest men hem steeds den bynaam van *Venerabilis*

(1) Aan de Roomsch Katholijken dezer dagen.

Beda toegevoegd, en ik bestem van gantscher hart wat gy van de Roomsche Autheuren zegt, waaronder zoo vele zich door oprechte Godvrucht en heerlijke lessen onderscheidden en nuttig maakten. 't Zijn de Geestelijke orders en vooral de Franciscanen, en de Jezuiten, die (als alle Genootschappen) een kerk in de kerk, of *imperium in imperio Ecclesioe* stichtende, haar t' eenenmale verdorven hebben, in leer beide en zeden. Zelfs de *Mis* is een oud verloop uit misverstand, van oude formulieren. - Hoe zeer dit alles veroordeelende en verwerpende, moet er in der daad geen haat, maar mededogen voor deze verleide en bedrogen Medechristenen plaats hebben in een Christelijk hart; en zelfs wenschte ik dat by plechtige gelegenheden in onze Kerk, geen bittere controvers-preek tegen de Roomschen, maar een verslag hunner dwalingen met aanwijzing van de sontes errorum (of liever de twee principia errorum) gehouden wierd, met een gemoedelijk gebed voor hunne verlichting en te rug keering tot de zuivere waarheid. Dit, dunkt my, zou Roomschen en Protestanten baten kunnen. Ook zou ik even weinig tegen 't Socinianismus als tegen 't Deïsmus, en tegen dit als tegen de dienst van den grooten Lama of dien van Jupiter c.s. prediken; maar ze eenvoudig als Onchristenen, uit de Kerk sluiten; het geen (naar 't my voorkoomt) hun besmetting zeer aanmerklijk verminderen zou, en een algemeener afgrijzen van hun verwekken. - Gy gevoelt ondertusschen wel, mijn Vriend, dat dit niet te doen is in onze Nederlandsche Kerk, gelijk die

thands bestaat, en alleen door eene afzondering, als die van Vijgeboom, maar niet een klein hoopjen, 't geen zich zelfs niet durft vergaderen tot eene Gemeente, en onder de hand vergaderende, gelegenheid geeft tot het opkomen van andere ('t zij kettersche, 't zij zedelooze) byeenkomsten en aanhangen, waar de tegenwoordige eeuw, by de algemeene zwakheid van hersenen, zeer vatbaar voor is. Een naauwer verband met de Herstelde Luthersche Kerk van Amsterdam, zou (kon het te weeg gebracht worden) naar mijn inzien 't beste middel zijn. Doch wat helpen overleggingen; 't is in de Goddelijke hand van onzen Heer en Koning, en die zal de zaak hare wending geven!

Wy groeten U hartelijk en nevens U onzen dierbaren da Costa en uwer beider betrekkingen, terwijl ik onder toebidding van de Genade des Heeren, en de vermenigvuldiging van de gaven des Geestes, met alle Broederlijke gevoelens en 't hart eens beminnenden Vaders, teekene,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 14^{n} Nov. 1823.

24.

Waarde Vriend!

Neen, uwe lieve letteren over de *labes verminosa* van onzen Lodewijk zijn niet als nutteloos ter zijde gelegd; hoe zeer ik wel overtuigd ben dat dit U

duizendmaal aangenamer zou zijn, dan dat zy *ad rem* zijn; en ik stel my voor, daar onmiddelijk gebruik van te maken. Dezer dagen heeft het kind wederom wat koude gevat, en ik heb dit eerst voorby laten gaan, doch zal nu (kan ik 't hem slechts inkrijgen, want hy heeft even als ik in mijn kindsheid, een groote moeilijkheid in het innemen, en poeiers zijn wel van het moeilijkste, na pilletjens, waarin men het middel anders zou kunnen toedienen,) uw voorschrift, 't geen ik allergepastst vinde, in het werk stellen. Heb onzen dank daarvoor, waarde Vriend, als voor alle liefdeblijken die gy ons zoo trouwhartig bewijst!

Uw oordeel omtrent het gebruik maken van de waarneming in het nieuwe deel des Instituuts onderschrijf ik volkomen als wel gezien. Een weinigjen, op een reeds gemaakten hoop toegevoegd wordende, doet meer, dan of die hoop daar eerst mede uit bestond; en 't is in het intellectueele als in het physique, want het laatste is slechts een beeld van het eerste. - Doch wat beeldt zich N. toch in, met tegen U te willen optreden? Zeker: non desensoribus istis.....! En schoon zijne Kollegen hem wapenen mogen, 't zal ook wel zijn: *ik kan in deze* (*rusting*) *niet gaan*, als met den nog in den strijd ongeoefenden David. En waarlijk, in de Mogendheid des Heeren zal hy als deze niet optreden.....- Alhier heeft X. ('t spijt my van den man,) zich over uw werk uitgelaten: ‘'t Zal veel kwaad doen, 't is zoo fijn geschreven.’ Hy kreeg er tot repliek

op: ‘Dit *kwaad* of *goed* hangt noodwendig van 't *goed* of *kwaad* der *vaccine* af, *quod in lite est*.’

Dit andwoord is eenvoudig, maar doet alles af. Is 't goed of kwaad der Koepokken *in lite*, zoo kan (alle Godsdienst zelfs ter zijde gesteld) geen vader, geen voogd, geen Gouvernement, er toe overgaan of ze bevorderen zonder gruwel: en het is in allen gevalle genoeg, hieromtrent de bekommering op te wekken. By oprechte Christenen heeft dit verfoeilijk middel *zonder er over te denken*, als een gebruik, als een per se onschuldig praeservatif, aangenomen kunnen worden, gelijk vele verkeerdheden meer, waarin men de onzedelijkheid niet opmerkte; maar met hen tot het *denken* daarover te brengen, is 't onmooglijk dat zy voort zouden gaan met deel aan dien gruwel te nemen. Duizenden van naauwgezette (d.i. hun geweten raadplegende) menschen zijn er, die er nooit dan door een *vis superior* toe te brengen zouden zijn, maar zy moesten gesterkt worden om ook tegen zulk een geweld ('t zij dan physicq, 't zij moreel,) bestand te blijven; en dit, ik hou my des volkomen verzekerd, hebt gy, mijn lieve Vriend, met uwen gezegenden arbeid bereikt. Dank zij den Almachtige!

Wat mijn brief aan de Roomschen betrest, 't is wederom met Dissertatien waar alles voor achter moet staan, en bovendien met het naderend uiteinde van 't jaar hier zoo drok, dat ik, ondanks alle interpellatien, daar nog niets van zie, en vruchteloos op een proef wachte. Dwingen wil ik het niet, als die in alles de Hooger beschikking erkenne, die voor al-

les den tijd en plaats weet, waar 't dienen en werken moet.

Wat uwe aanmerkingen betreft over den strengen leer der eeuwige straffen, laten wy, mijn lieve Vriend, consequent zijn in de gevolgtrekkingen uit het groote beginsel: onze verdorvenheid, ons natuurlijk onderworpen zijn aan den vloek, en de eenige redding door 't waarachtig geloof in den eenigen Heiland naar Gods eeuwige voorbestemming. Maar oordeelen wy niet over 't geen buiten en boven ons is. Immers hebben wy geen denkbeeld van dit *eeuwig;* en hoe dan van *eeuwige zaligheid of eeuwige straf?* En het woord zelf drukt immers niet uit het denkbeeld dat wy er aan willen hechten? En hoe zou het? Het perk ons geopenbaard, is bepaald, gelijk onze vatbaarheid hier; en wanneer wy daar uit willen treden, is 't nachtschemering. Wat weten wy zels, wie of wat wy zijn? Gelooven (en dit zit in 't hart), geen speculeeren over 't geen boven ons is; geen denkbeelden die menschelijk zijn tot hoedanigheden van God maken; berusten in 't geen Hy ons heeft willen opdekken, maar uit dat opgedekte hoekjen van 't groote tafereel niet tot het geheel besluiten of er ons een teekening van voorstellen die 't niet gants opgedekte bevatten zou; geen uittreden in eene andere bedeeling, in eene latere; geen vermenschelijken van Gods daden, ontwerpen, schikkingen; niets van dit alles! of wy wagen ons op den smallen stroobreeden rand tusschen 't Ongeloof en het Bygeloof; zij ons de geopenbaarde genade genoeg! dit zegt ons 't onfeilbare

Woord; en waartoe meer? Laat Heidenen, heidenen; wier wijsheid en deugd hoogmoed en zelf-afgodery, of beeldendienst, of pantheïsmus was. God-alleen weet, wie en hoe vele Hy uit hun door een ingewikkelder, of klarer of duidelijker erkentenis van den Heiland, en op welk eene wijze (al ware 't ook zonder apperceptie daarvan, even als de kinderen voor de geboorte gestorven) begenadigd heeft. Maar wat er van zij, laten wy 't aan God over en dringen wy niet in Zijne ons verborgene wegen. 't Is gevaarlijk, daarin te treden; maar vooral weêrspreken wy het uitdrukkelijk geopenbaarde niet, om een gevoel van menschelijkheid. Die daar eens in toegeeft, staat bloot om uit hetzelfde gevoel de vrije verkiezing te betwijfelen, en in 't hart te betwisten. Onze verkiezing moet ons geheel met dankbaarheid vervullen, geen bykomenden wensch voor eene meerdere algemeenheid verwekken, dan in die volkomen berusting, waarin hy by Paulus was, en dus in de volkomene onbepaaldheid, zonder eenige toepassing, dan op onze levende medemenschen; en zy moet (even als Gods decreten) de *media* tevens met het einde bevatten; geene zaligheid voor hun abfolutè, maar zaligheid door Christus, zaligheid door 't geloof in Hem. Of, om het menschelijker uit te drukken, *om 't geloof ter zaligheid* moeten wy voor onzen naaste bidden, niet om eene zaligheid buiten dit, niet om eene zaligheid *quocunque modo* indien ik 't dus uitdrukken mag. Dit laatste zou onchristelijk zijn, zou eene heimelijke verlochening van Christus als Zaligmaker insluiten. - Doch zijn wy verzekerd,

dat Hy, de verheven Godmensch, voor meer gestorven is, dan ons klein hoopjen. Hy is 't voor geheel de schepping, die te verzoenen stond. - Zie daar hoe ik er over denk. Vooral echter acht ik 't gevaarlijk, te ruim te zijn in 't stuk van de strenge punten door U geroerd; althands om ze tegen te spreken. - Ieder denkbeeld hangt aan een ander, wekt het (zelfs zonder onze apperceptie) op, en zoo ontstaat er een series van gevolgtrekkingen, waarvan we ons-zelven niet of niet recht bewust zijn, en voor 't resultaat waarvan wy à priori (hadden wy 't ons voorgesteld) gegruwd zouden hebben, maar dat wy dan aannemen, somtijds als ware 't een licht dat ons opgaat. Zoo gevaarlijk is 't, zich bezig te houden met het geen tot onzen menschelijken kring in deze bedeeling niet behoort!

Het is zoo, lieve Vriend, Jezus Christus noemt zich en is *κατ᾽ ἐζοχήν* de *Liefde*, en niet de *toorn*. Maar onderscheiden wy, wat te onderscheiden valt. Wanneer Hy als Verzoener, als mensch onder menschen, spreekt, is Hy de tederste aller menschen; maar is Hy 't als profeet, als rechter? Kondigt Hy dan den vloek, de verwerping, den doem der Godloozen niet aan? - En wie zijn de Godloozen? Immers geheel het menschdom in Adam verloren, voor zoo verr' zy niet uitverkoren zijn om Hem als waarachtig Verlosser aan te nemen. Houden wy ons daarby; maar zonder toepassing of gevolgtrekking; deze behooren aan God, niet aan ons, en het inzien daarin is, zoo wy het willen, eene vermetelheid. - 't Plakaat tegen den Opstand is afgekondigd; by den Vorst

staat, wien hy *gratie* verleenen wil; dit hangt aan Hem, niet aan ons, en niemand heeft recht op die *gratie*. Zeg: het is hard; ik andwoord, neen, het is rechtvaardig, ja plichtelijk in den Vorst, dien hy straft, te straffen; maar hard is 't dat men zich in den opstand verloopen heeft en dus ongelukkig geworden is. Hiermede houdt alle consideratie noodwendig op. Ex post facto zullen wy Hem door een hooger inzicht rechtvaardigen, ook daar, waar de zaak voor geene rechtvaardigheid vatbaar is, en Zijne barmhartigheid loven, ook in 't gene 't voor geene barmhartigheid is: want alle Gods deugden en volmaaktheden zijn één, en onze jammerlijke prisma van 't gebrekkig verstand verdeelt stechts de straal in ons aanzien.

Het Manicheïsmus, mijn lieve Vriend, 't geen gy oppert, rust op een valsch inzicht van 't Kwaad. T.w. dat men 't als iets *positifs* beschouwt, terwijl het *sui naturâ*, negatif is. Met deze opmerking, eenmaal ons gemeenzaam geworden zijnde, lost zich alles op. Onvolmaakt is elk schepsel, en zijn aart bestaat in de behoefte des invloeds van 't *positive, 't volmaakte Wezen*, dat is God. Dien invloed steeds meer en meer te genieten is gelukzaligheid. Dien invloed te zoeken is bidden. En de volkomenste afhanklijkheid van dien invloed (en, om het dus te noemen, uit- en instraling van God) is de staat en bestemming des schepsels. Hiervan toont zich God als God in alles, in ieder gedeelte der schepping. Alle kwaad is dus, het te rug stoten van, het zich onttrekken aan dien gedurigen invloed, en deze onttrek-

king is uit bewondering van 't schepsel ('t zij buiten 't zij in zich) in afscheiding van de Godheid. Dit is het beginsel der zelsheid, zelfzucht, trotschheid, of hoogmoed, en, eens plaats grijpende, wordt het tot benijding, tot zelfverheffing, tot naijver tegen God, tot zucht naar onafhanklijkheid van Hem, en dus van steeds verder en verder gaande verderf. Zoo wil men zich-zelven regeeren, de wareld regeeren; zoo, door zich-zelf weten en kennen, enz. enz. En zie daar den afval, beide van den Duivel en van den mensch. Zie daar tevens ook de ellende en 't jammer, 't geen nooit ophouden kan, maar steeds groeien moet, ten zij door eene nieuwe vereeniging der Godheid met de menschheid. Heeft nu de Godheid Zijn werk in den mensch zoo lief gehad, om zich op de onbegrijplijkste wijze met de menschheid te vereenigen, zich de menschheid in Zijnen Zoon aan te nemen, tot herstel van dien invloed, oorspronklijk aan Zijne schepping verknocht of er uit voortvloeiende, (welke invloed hier onderscheiden moet worden van een meer algemeenen, zonder welken heel 't bestaan aller schepselen te niet ware); dan immers volgt een van beide: of deze daad van God ware onnoodig, of die *aanneming in Zijnen Zoon* moet er zijn, en deze brengt noodwendig de erkentenis daarvan (met alle hare gevolgen) mede. En is deze erkentenis (gelijk zy niet anders begrepen kan worden) individueel, zoo is dan ook de aanneming in Christus niet anders dan individueel te beschouwen. Wy komen derhalve hier wederom op het oude rechtzinnige neêr, *praedestinata fides in electis*.

Dat voor 't overige die 't Kwaad als *iets positifs in zijn aart en beginsel* aanmerkten, tot het denkbeeld van een positif beginsel des kwaads en dus een wezen tegen God overgesteld en Hem vijandig, en dat eeuwig als Hy zijn moest, vervielen, is even zeer klaar. En als *phaenomenon* is het gants niet vreemd. Maar het toeschrijven van *realitas* aan *phaenomena* is de oorsprong van alle dwaling, en heeft altijd tot Ongodistery geleid. Van daar zijn de Filozofen die de Natuur wilden verklaren in vroeger of later tijd altijd Ongodisten geweest of helden er ten minste geweldig naar toe. - 't Zelfde is waar van 't moreele als van het fyzische. De eigenlijke moralisten zijn niet licht goede verlichte Christenen, maar, het zij vermomde Epicuristen, 't zij Stoïci, 't zij Pyrrhonisten. Phaenomena zijn relative waarheden in zekeren bepaalden kring; en die er absolute theses uit trekt, is verloren. De absolute waarheid is by God alleen, en wordt ons alleen door Zijn Woord en Geest meêgedeeld. ô Wachten wy ons haar te vervalschen door indrukken van elders aangenomen.

Maar wat dan van den Duivel, zult gy zeggen? - Als wezen is hy positif, gelijk de onverbasterde Engelen, de menschen, enz. - Maar zijn aart als boze, afvallige enz. is *eatenus* negatif; gelijk in ons ook de verdorvenheid van het hart is. 't Negative is een hoedanigheid in het onvolmaakte; en als bestaande in 't gebrek van gerepousseerde invloeden, neemt het door 't gemis van die invloeden steeds toe; en 't gevoel daarvan verwekt positive affectien en werkingen

naar buiten zoo wel als inwendig. Doch dit behoort tot een hooger Ontologie, waarin ik U ongaarne verdiepen zou, en my niet dan ongaarne wage. Genoeg, dat de waarheid uit God is, en Zijn Woord even zoo genoegzaam is als onfeilbaar. Laat ik hier slechts nog één ding byvoegen, dat Manicheïsmus betreffende!

't Manicheïsmus zondigt 1°, in 't stellen van een *positif* beginsel des kwaads. 2°, in dit eeuwig en gelijk in aart met het beginsel des goeds te stellen. 3°, in het een macht toe te schrijven die algemeen en onwederstanelijk is, waardoor er een eindelooze krijg tusschen die beide beginsels is; en 4°, in die macht des kwaads te vereeren. 5°, komt hier de gruwelijke opvatting by, van die macht des kwaads voor den schepper der stoffelijke wareld te houden, en één met den God der Joden: waaruit dan alle de verdere gruwelen in leer en praktijk voortvloeien. Ik zal deze punten niet uithalen; alleen merk ik omtrent het 3° aan, dat de macht des Duivels inderdaad een negative macht is, schoon ten onzen opzichte werkend. Hier om is het, dat hy *vliedt* van *die hem wederstaat*, als de Apostel leert. Maat dat wederstaan is in ons niet, dan door 't gebed, 't geen eene toenadering en dus (zoo 't waarachtig een gebed is) een beginsel van hereeniging met God, en dus een positive invloed is, den boze weêrstrevig. Ook is alle zijn macht, waaraan we onderworpen zijn door den afval in Adam, op onze berooving van de ons oorspronklijk eigene invloeiing der Godheid gegrond; en het is hierom dat wy in den strijd tegen hem de

geestelijke wapenen, door Paulus opgenoemd, en niets dan deze, behoeven. God heeft den Duivel geen Rijk gemaakt, geen gezag gegeven: hy heeft het zich aangematigd, op die uit het Rijk Gods gegaan zijn; en zijn werking op ons is als de werking van alles wat krachtiger is op het zwakkere, in 't zedelijke, physische, geestelijke, met één woord, in alles. Is het nu tot zoo verr' met den vervallen mensch gekomen, dat God hem geheel in het geestelijke los heeft gelaten, zoo is de invloed van den boze hem zoo eigen, dat hy dien zelfs niet meer gevoelt, even als de bevroren hand niet voelt dat het ijs koud is; en het is dus natuurlijk, dat hy dien invloed, en zelfs het bestaan des Duivels, loochent. Dit is een der doodelijkste symptomata in deze zieltoogende eeuw, die hare doodkrankte niet gevoelt, en hare razerny niet kent, maar door het versmaden van Christus, noodwendig geheel onder de tyranny des Duivels vervallen moest. In dezen toestand is Hy (onze Verlosser, Hoofd, en Koning,) 't alleen, die na loutering der Zijnen door de beproevingen die er zijn en nog verder te wachten zijn, Zijn Rijk op deze aarde zal afscheiden, en dat des Duivels vernietigen. - Wat nu van hun die tot het laatste behooren, zal worden; daarvan is ons genoeg gezegd om onzen God en Heiland te prijzen, te danken, en vervuld te worden van afschrik voor onzen zondenstaat en de gevolgen van dien zonder bekeering; en wat willen wy meer? - Bedenken wy, dat het Euangelie voor hun gegeven is die het aannemen; niet,

voor die het verwerpen. Nog eens! dit zij aan Gods ondoorgrondelijke wijsheid, zonder menschlijke nasporing die altijd roekeloos zijn moet, overgelaten!

Zie daar, lieve Vriend, wat mijn hart my ingaf, U op uwe bedenkingen te moeten voorstellen. Neem het aan als vriendschappelijke uitstorting, beproef 't, en behoud wat er goeds in mag zijn, met daarlating van de rest.

Nu nog iets van ons patientjen! - Mama, die zeer veel vertrouwen in U stelt, had gaarne, dat gy by het gebruik der poeiers een dieet voorschreeft. Ei lieve, doe dit, en het zal my byzonder aangenaam zijn. Het is toch met de Doctoren als met de Profeeten; in eigen huis gelooft men ze niet. En natuurlijk is dit; immers gelooven zy zich-zelven niet wanneer de zaak hun eigen lichaam raakt en 't eenigzins nijpt. En hoe veel minder dan nog eenen indringer in de faculteit als ik my erken te wezen. - Gy kent ons knaapjen, zijn temperament en al wat daar van afhangt, en weet inzonderheid, dat hy zeer aandoenlijk is en vrij levendig. Thands klaagt hy meestal over gevoel van vermoeienis.

Doch het wordt tijd, een eind aan deze lange Epistel te maken. Vaar wel lieve Vriend, wees gezegend in alle betrekkingen, en ruste de Geest des Heeren op U in alles en alom! Wy groeten U met alle tederheid, en ik teeken met de gevoelens die gy my kent,

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 23^{e} Novr 1823.

25.

Waarde Vriend!

Heb hartelijk dank voor uwe lieve toespraak by uwe Bijlage ter bestrijding van de Vaccine gevoegd, en voor dit andwoord aan.....

Meld my (si placet et si vacat) by gelegenheid wat gy van de tegengiften als praecaveerende denkt, door hoedanige men Mithridates voor geen vergif meer aandoenlijk gemeend heeft te zijn. Ik heb dat punt nooit met my zelven recht eens kunnen worden. Immers zoo 't in neutralisatie van een prikkel bestaat, moet het tegengestelde het lichaam zoo ten eenenmaal geimpraegneerd hebben, dat het met geene gezondheid bestaanbaar is. - Ik voeg er nog een vraag by: Strekt de tegenwoordige Chemie niet zichtbaar om uit alles vergiften te trekken door concentratie der acida in alle vegetabilia en animale sappen voorhanden, en, een doodelijk beginsel hebbende, dat in de stof *qua talis* innig resideert; en behoort de tegenwoordige behandeling der Fransche Chemie niet meê tot de heerschappy des verwoesters, die menschenmoorder was van den beginne?

Wat de woeste drift betreft, waarde Vriend, tegen ons; laat deze U niet verwonderen of hard vallen. Zy was tegen my niet minder hevig, ja meer nog, in de troubles van 1782 tot 1787, wanneer ik alleen het gruwelijkst misbruik van de Justitie ter onderdrukking en beestelijkste dwangoefening tegenstond.

Zy zal ook nu nog hooger klimmen; doch wy zijn niet geroepen tot spelevaren; maar om tot behoudenis van de kiel waar wy op geplaatst zijn, onzen plicht te doen. Gruwelijk is de toepassing van Titus I, 10, welke gy in uw schrijven vermeldt; maar stel er Philemon 1, 7, tegen! Geloof ook dat God velen van die uit de Heidenen zijn, overgegeven heeft om tot hun uitbraaksel weder te keeren, om dat zy ingeënte (Gods goedertierenheid vergetende,) tegen de natuurlijke takken in hoogmoed *geroemd* hebben, en dus, afgehouwen zijn. Romeinen XI. En hopen wy, ja bidden wy, dat zy wederingeënt mogen worden door de Genade van Hem die machtig is. Hy die ons geroepen heeft, die ons troost, en in Wien wy hopen, zij met ons door Zijne Genade, gemeenschap, en Liefde, en Hem bevelen wy U, met hart, pen, en mond. Vale!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 20 Xber 1823.

26.

Waarde, dierbare Vriend!

Het is my inderdaad onbegrijplijk dat ik U sedert half February niet geschreven zou hebben, en ook mijne lieve Wederhelft meent wel het tegendeel te weten, doch daar ik geene aanteekening hou van mijne brieven, kan ik niets verzekeren. Intusschen, lieve Vriend, aan onzen waarden da Costa schrijvende,

meen ik altijd tevens aan U mede te schrijven, en mijn vaderlijk hart vereenigt U steeds in zijn liefdeen zegengroet. - Dezen uwen laatsten op wien deze tot andwoord dient zou ik gisteren reeds dadelijk beandwoord hebben, ware ik niet door iets dat my overviel en den geheelen dag roofde en nutteloos maakte, belet geworden. Heden is het mijn eerste werk. Doch schrijvende of niet schrijvende, twijfel nooit, lieve Vriend, aan de tederheid of warmte mijner verknochtheid in dat gevoel dat gy my, dat gy ons-allen immers voor U kent en dat nooit verslaauwen zal. Immers is dat gevoel (en het kan niet anders) wederkeerig, en over en weder behoefte en wellust der ziel, door den zoo kennelijken, zoo onwaardeerbaren zegen des Almachtigen in het Goddelijk offerbloed der verzoening bevestigd, en onveranderlijk als onze gemeenschap in Jezus Christus. In Hem zijn wy Broeders, zijn wy één, één hart, één gevoel, en onafscheidbaar.

Zeer heeft uw brief ons verkwikt (altijd en volstandig is elk schrijven van een onzer lieve kinderen in den Geest, ons eene verkwikking der ziel) en inzonderheid door de treffende schildering van dat zaligend gevoel des harten, waar van uwe taal zoo doordrongen is, en geheel uwe ziel als overvloeit! Ja, lieve Vriend en broeder! Zalig is 't zich zijns Verlossers eigendom te gevoelen, in Hem te leven, te bewegen, te zijn, en met dit gevoel is een hemel in 't hart verbonden die onuitsprekelijk is.

Ja, het is zoo, mijn Zoon, alle gebeurtenissen, de

physique zoo wel als de moreele en politieke, kondigen ons de nadering van den grooten dag des Heeren aan; doch het Hoogduitsche stuk[1] dat gy my mededeelt omtrent het starrenkruis is louter dweepzucht als den Duitscher eigen is en als hy in alles brengt, en wel tot die zoo verfoeilijke *Naturdienst* behoorende, die zoo veel veld wint, en waar men dan 't Christendom meê vermengt en vervalscht. Dat *Kruis* is een starrenbeeld als al de overige en sedert het eerste omzeilen der wareld dus genoemd toen men de vaste starren daar ter beter onderscheiding in willekeurige beelden omschreef. Het staat even boven den Zuider poolcirkel, en bestaat uit vijf vrij blinkende starren in deze richting waar men even goed eene andere figuur uit had kunnen maken; en inderdaad zijn er vele starrenbeelden in onze Noorder hemisfeer die het kruis duidelijker vertoonen, b.v. in de Zwaan. Wacht U, lieve Vriend, van dergelijke Mofferijen, waarin niets dan 't opzettelijke bedrog der praalzucht is; waarmeê de Antichristische duivelenhoogmoed de voorzegging onzes Heeren in 't Euangelie wegens de *verschijning van het teeken des Zoons des menschen* godslasterlijk vermengt met een boos opzet. Zulke streken behooren mede tot de listen des Bozen, die zich van alle menschlijke wetenschap meester maakt en overal voorzit. Ik verheug my de gelegenheid te hebben om U dit op te dekken, en voor al zulke emfatische schriften te waarschouwen.

(1) Een uittrekfel uit de Elberselder Algemeine Zeitung.

Naar uwe Bijdrage over de Vaccine verlangen wy zeer. Intusschen kwam my gisteren ter hand een werkjen onder den tytel: *Traité historique* DES DANGERS *de la Vaccine par P. Chappon*, *Docteur en Médecine* &c. dat reeds twintig jaar oud is en vol observatiën van *doodelijke* en *jammerlijke* of *ontrustende* uitwerksels en gevolgen der Vaccine; deels van den schrijver zelven, deels van *Beaume*, *le Roi*, *Goetz* en anderen die zich toen in Frankrijk tegen dit zoogenaamd praeservatif verklaarden, als uit de schriften der Vaccinatorenzelve geput. Kent gy dit boek? Schoon my niet toebehoorende kan ik 't U echter wel mededeelen indien U dit eenig genoegen deed of van nut mocht zijn.

Wat onze gezondheid betreft, lieve Vriend; deze is zeer slecht, kwijnende en telkens met toevallen afgebroken. En hoe kan het na zulk een winter en in zulk eene luchtgesteldheid, anders zijn? Doch in zwakheid is sterkte, en God zij in dit alles geloofd!

Wees verder van ons allen gegroet en gezegend en omhelsd, en groet wien 't behoort van ons, my altijd geloovende

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 18^{n} Maart 1824.

27.

Waarde Vriend!

Heden ontfang ik uw dierbare letteren met het nieuwe Stukjen tegen de Vaccine. Ik kon my het genoegen niet weigeren van het terstond en achtereen

te doorlezen, en het heeft my verblijd en verbaasd door de kracht der overtuigende waarheid, die met alle de zachtheid uwer ziel zich daarin uitgestort heeft. Waarlijk het is voortreflijk geschreven, en de Geest des reinen Christendoms zweeft het door. Het kan niet anders, of 't moet als kennelijke zegening van omhoog, de oogen verlichten en de harten doordringen, op wie de verblinding en verhardheid niet als een oordeel gelegd is ten toonbeeld van Goddelijke strengheid en kastijding. Ja, het is dus dat men in de Mogendheid des Heeren den strijd voert.

Heb dank voor dit werk niet slechts, maar ook voor uwen belangrijken en tederen brief. Gezegend zij U die hartelijke uitboezeming over uwe zoo aandoenlijke geestelijke staatverwisseling! en gedankt en geloofd zij de Vader der lichten, die U zoo genadig als wonderdadig getrokken heeft en in Zijn Genaderijk ingelijfd. Bidden wy, ja, voor elkander, tot Hem die in den Hemel voor ons allen bidt, dat Hy zich ons hart geheel toeeigene, en ons vernieuwe ter heiliging! Aan Hem-alleen zij alle eer, en alle dank, en in Hem zijn wy één.

Inderdaad treft my 't geen gy van de drie sterfgevallen opmerkt. Ja, gy zegt wel: Ook in 't wegnemen der menschen in 't bepaalde uur, is de weldadigheid des Almachtigen niet te miskennen, hoe weinig wy ook in- en uitwendig van menschen of betrekkingen kunnen of mogen oordeelen, of daarvan weten. God alleen weet, hoe lang ons toebrengen (van wat aart dan ook) voor ons-zelven, voor Zijn

Rijk, voor de menschelijke maatschappy, nuttig is, en wanneer 't afbreken daarvan. Hy geeft geene reden van 't geen Hy doet (en hoe zouden wy die reden, gaf Hy die, verstaan?) Maar Zijn doen is goedheid en wijsheid. Erkennen wy dit in alles, in 't minste als in 't meeste! Ook de hairen van ons hoofd zijn alle geteld. - Houden wy vast aan 't waarachtig geloof, den reinen Genadeleer, de allerbyzonderste Voorzienigheid, en zien wy de Alvermogende hand in 't bestuur van alles! Zonder dit wentelen wy om in het oude Filozoofsche Heidendom, hetgeen niet te verwonderen is dat zoo veld wint, sedert men de Wetenschappen van het Christendom afgescheiden heeft. - Wy, blinde menschen wroeten altijd tegen, maar het was niet *sine Numine* dat de Afvallige Keizer Juliaan, de Christenen van de deelhebbing aan het onderwijs der Grieksche en Latijnsche Letteren enz. uitsloot. Had die uitsluiting volkomener en voortdurend gewerkt, het Christendom ware zuiverer gebleven en zou op geene Platonische of Aristoteliaansche grondslagen opgebouwd zijn, waardoor het ontaarten moest. Men treurde en morde daar over: 't manna was niet genoeg, daar moest vleesch zijn, maar de kwakkelen.....! De inwilliging onzer verkeerdheden is t' allen tijde een miskende maar zeer gestrenge straf voor het willen kiezen van zijn eigen weg in plaatse van dien des Alwetenden. - Afzondering heeft de Kerk gevormd en haar de wareld doen overwinnen, alle samensmelting of vermenging van haar met het Onchristendom is haar

verdelgend. - Uit dit oogpunt beschouw ik ook de waarlijk godlooze afscheiding van Kerk en Staat in 1795; te gruwlijker om dat onze Staat aan de Kerk hangt, door de Kerk, en als bloote omkleeding der Kerk gesticht is. Maar na dat de Staat in 't Europeesch Systema een integreerend deel was geworden, was de Kerk geen Kerk meer, dat is, geene afzondering voor het Rijk van Christus, en daar toe moet zy (als by de opkomst) wederom vervolging ondergaande, te rug gebracht worden. Treuren wy dus niet, zijn wy blijde, indien wy lijden en door 't vuur gelouterd worden. Dit hereenigt ons onderling in den gezegenden Heiland, en moest Zijne komst voorgaan.

Doch ik weide te breed uit, en moet, ook om dezen met de post te verzenden, afbreken, hoe zeer het my streelt my met U te onderhouden.

Wy sukkelen hier alle drie; en ik verbeeld my dat de nooitverwachte graad van vochtigheid van dit ons huis, daar al zeer veel aan toebrengt. Ook zijn wy allen sedert maanden tijds zwaar verkouden in 't hoofd en op de borst, koortsig en rheumaticq. - Wy verheugen ons in de onderstelling (nam facile quod volumus, credimus) dat uwe gezondheid wat bestendiger wordt, en uwe asthmatique paroxysmen minder. God geve, dat het inderdaad zoo zij, als wy uit berichten opmaken.

De woede tegen da Costaas Sadduceen is reeds vroeg ontstoken. Ik had het nog niet ontfangen, toen ik reeds schrijvens daarover ontfing. Razend zijn sommigen daarover. Anderen roemen het hooglijk wegens

de gematigdheid van dat Stuk. - Nu, binnen kort, zal 't wel wederom tegen mijnen nieuwen Dichtbondel losbreken. - Wat al prulschrijvertjens en boekwurmtjens hebben er verplichting aan ons driën!

De Genade des Heeren zij over U (en moge 't zijn over ons allen) vermenigvuldigd! Deel onzen hartlijken, ouderlijken, broederlijken Christengroet mede aan wie ons dierbaar zijn, en wees t' allen tijde en in alles verzekerd van de liefde en verknochtheid waar mede ik teeken,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 28^{n} April 1824.

28.

Waarde Vriend!

Ja, het zou ons recht aangenaam geweest zijn, U nevens onzen waarden da Costa te ontfangen en zoo kort of lang het dan ook ware, aan 't hart te hebben mogen drukken. Doch, indien het de alleen heilige wil toelaat, zien wy ons binnen kort te Amsterdam. Heb intusschen dank voor de fraai ingebonden Exemplaren van uwe heerlijke bijdrage tegen het beestensmet. Wy zijn hier nog zwakkelijk en sukkelig, doch 't schijnt langzaam beterend. Mijne Egâ schijnt zich thands wel te bevinden by 't gebruik van de IJslandsche mosch en van de radijs. Doch zeer zwak is ons hoofd, en het mijne inzonderheid ten opzichte van geheugen en alle aanwending van *attentie*.

Het geweldbedrijven, mijn Vriend, tegen al wat wel denkt, moet noodwendig groeien met den wrevel, nu de volstrekte *illusie* van den hoogmoed der zich-zelfaanbidderen, waardoor zy ons verachten konden, door al wat zy schrijven verzwakt en getergd wordt, daar zy hunne minderheid in denken en kracht van overtuiging gevoelen, en de *dronkenschap* allengs als evaporeert. Eerst was er by hen een valsch medelijden met die *hun licht* niet hadden, nu daartegen, zien zy de nuchter geblevenen met een spijt aan, die zy aan zich-zelven verheelen, maar die niet te min hen prikkelt en pijnigt. Zy ondervinden daarby, dat hun gewoel en gebruisch op het algemeen een verkeerde werking doet, en de harten en verstanden zich tegen hen toonen. Want aan Christus zijde alleen is het waar: *die niet tegen ons is, die is voor ons*, om dat Zijn Rijk voortgaat. Die op de Trekschuit *naar* Haarlem varende van de plecht naar den stuurstoel loopt, mag (zoo hy 't hard genoeg doet) wat nader aan Amsterdam komen of 't zich verbeelden, maar die stil zit nadert zonder loopen waar de bestemming is.

Zy mogen het dus inzien of niet, zy hebben er eene duistere perceptie van dat zy te rug gaan, en worden dus woedend tegen al wie niet met hun meê doen om den vaart tegen te streven; niet dat ieder dwaas genoeg is om niet in te zien, dat al liepen al de passagiers van voren naar achteren de schuit, zy toch allen ter bestemming aankomen moesten; maar om dat zy in hunne dwaasheid gesterkt willen zijn door medestanders, wier stilzitten hen beschaamt, en hun ge-

weten wakker houdt. Deze wrevel moet in volstrekte razerny ontaarden, en het is volkomen hetzelfde geval als met het anders zoo *verdraagzame* Heidendom, wier woede tegen de onnoozele Christenen immers geen maat hield. 't Is hetzelfde Heidendom weêr, en nog trotscher en gevoeliger voor de veroordeeling die het ondergaat dan in den eersten tijd. De duivel, buitengeworpen, Joannes XII, wilde zich toen *staande houden* in 't Rijk der wareld; nu wil hy er zich in *herstellen*. Bedriegen wy ons derhalve niet in uitzichten; de scheiding tusschen de kudde des Heilands en die 't rijk des verderfs aanhangen wordt bereid, en zoo dra zy daar kennelijk is, zal de vervolging aan 't hollen slaan, en voorthollen tot uitersten waarvan men geen denkbeeld heeft. Doch de Heer van alles zal de zijnen behoeden en sterken; en watis by dat alles ons te vreezen, dan ons eigen hart? - Had de Overste der wareld *niets* aan onzen Zaligmaker, (Joann. XIV) hy zal ook *niets* hebben aan wie hunnen Heer toebehooren, en wie niets van Zijne liefde scheiden kan.

Wy verlangen zeer, U te zien, en mondeling te betuigen hoe hartelijk wy U liefhebben. Zij de zegen des Allerhoogsten steeds over U in de liefde en in de gemeenschap des Heiligen Geests; en moge de genade steeds vermenigvuldigd worden over ons allen, in blijmoedigen dank en onderwerping! Amen.

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 29 May 1824.

29.

Waarde Vriend!

Ik kan niet nalaten, by het paket van brieven naar Amsterdam afgaande, ook een zegenenden groet aan U in het byzonder te zenden, wiens tederheid my steeds zoo gevoelig treft. Uw recht lieve en Christelijke brief van den 20^{n} was my ook recht verkwikkelijk en schildert uw aandoenlijk hart volkomen. Heb dank daarvoor! - Voor my, ik ben tegenwoordig zeer dof en als onderdrukt door benaauwdheden die (op mijn gevoel) haren zetel in en omtrent het diaphragma hebben. Deze benaauwdheden nemen toe, naarmate de hoest vermindert, en daarby zijn gedurige gonzingen in 't hoofd. Verstoppingen in de primae viae onderstel ik daarby, maar zie geen kans om die los te maken, daar zwakke middelen my niet aandoen, en sterkere altijd met spasmen en kramppijnen werken, die my te geweldig aangrijpen. - Zeker is het, dat de vochtigheid van dit huis mijn lichaam geheel verwoest, en waarschijnlijk zal het wel de causa occasionalis van mijn dood zijn. Het zij zoo, behaagt het Gode; *ontijdige* dood is er niet, en de mijne heb ik meer dan zestig jaar lang te gemoet gezien en dagelijks als raderende verbeid. Mocht slechts de lichaamsaandoening den geest zoo niet belemmeren! Doch wat willen wy meer dan lijdelijk in de hand onzes Heeren zijn! Verwachten wy, dit is 't al, in eene volkomen overgift van ons-zelven!

‘Waarom (dit vraagt gy,) willen wy altijd iets *zien* om te kunnen hopen? Het is om dat *hopen* op *gelooven* steunt, en *geloof* inderdaad een geestelijk *gezicht*, een bevinding is. Hierom hangt het gelooven niet aan ons, maar het is iets lijdelijks, even gelijk het *zien* ook in het physische is. Het *hopen* nu is een graad van geloof, behelzende een vereeniging met het geloofde, eene omhelzing daarvan, waarin 't lijdelijke tot werking overgaat. Doch men scheidt het af van 't geloof, en dus mist het dan zijn wezen, en zoekt het gezicht buiten zich. Even zoo is *liefde* geloof, geloof in werking overgegaan. *Geloof* is innig gevoel van de zaligheid; *liefde* is dat gevoel van lijdelijkheid, tot werking overgaande; *geloof* is doordrongenheid van zaligheid; *liefde* is uitbreiding daarvan naar buiten. - Doch wellicht spin ik dat wat al te fijn. Hoe 't zij, 't spreekt van zelfs dat dit *lijdelijk* en *werkend* niets anders dan in relativen zin verstaan moet worden; want werking die gevolg van lijdelijkheid is, is inderdaad in het *subject* zelve lijdelijk; en de werking laat zich alleen ten opzichte van het *object* zeggen.

In allen geval is *iets te willen zien om te kunnen hopen* alleenlijk in zoo verre verkeerd, dat men, buiten God en Zijn Geest, in de uiterlijke voorwerpen den grond van de hoop zoekt; en dit is menschelijke voorbarigheid, waarvan niemand gants vrij is. - Gy noemt dit wel te recht *menschelijke berekening*. - Ja, de *esprit de calcul* heeft zich van alles meester gemaakt. Hy is 't die Staats- Krijgs- Natuur- ja Zedenkunde bestuurt en beheerscht, en het gantsche

menschelijk gedrag regelt. Hy is inderdaad de geest der Eeuw, en uit den boze. Dit doet de *zoogenaamde Mathesis* die alle practikale Logica verwoest heeft, en een van de krachtigste middelen ten verderve in de hand des Verdelgers geworden is. Geloof my: alles hangt tegenwoordig aan één, en in de laatste halve eeuw is het systema van verdelging tot zijne volkomenheid gebracht. Nu hangt het nog aan één punt: het volkomen consolideeren der algemeene Monarchie kerkelijk en wareldlijk in één, waaraan nacht en dag gewerkt wordt, en de volstrekte vereenigde poging ter uitroeiing des Christendoms; en dan zal de dag des Heils doorbreken. Apocal. XIX.

Klimmen wy dus gerust op den Nebo. Wy zien en mogen veellicht sterven eer de dag daar is, doch wy zullen herleven.

Nu, vaarwel, waarde Vriend, wees gegroet en gezegend van
Uwen oprechten en hartelijken
BILDERDIJK.
Leyden, 30 Juny 1824.

30.

Waarde Vriend!

Zekerlijk kan de belofte des Heilands, Matth. XVIII, 20 en XXVIII, 20, aan die van de tegenwoordige wareld niet smaken, die (Job XXI, 14) het *wijk van ons* in 't hart hebben, maar zy vergewist zich niet te minder in de oogenblikken, waarvan gy meldt,

onmiskenbaar. Mochten wy die zalige oogenblikken slechts naar plicht en behooren waardeeren! Ja mochten wy verwaardigd worden, de indrukken Zijner nabyheid steeds en aanhoudend te ontfangen, en waarlijk in Hem te leven en te zijn.

Gy vraagt mijn gevoelen over 't *Criticismus?* - Wat meent gy daarmeê? Het woord heeft zoo veel beteekenissen in onze dagen, en alles schuilt onder dien naam. Doch 't woord-zelf is afgodery en autolatrie, om dat het *eigen oordeel* onderstelt en aanneemt over waarheid en valschheid, en dit niet slechts *secundum quid*, maar absolutè. Kant heeft eigenlijk gezegd, alle absolute kennis van ons uitgesloten: maar zijn systema quâ positif bestrijdt zijn beginsel met zijn zoogenaamd transcendentaal. Dit is 't lieve appeltjen geworden, waarin de afval des laatsten tijds (in nog hooger graad en sfeer) dien van Adam vernieuwd en voltooid heeft. Toen wilde de mensch *'t goed en kwaad* kennen; en nu God-zelf kennen en Hem niet alleen *gelijk*, maar *boven* Hem zijn.

Alles immers, lieve Vriend, is Heidendom: leven, handelen, willen, doen, of er geen God is. Alle roem is *filozofie;* van Godsdienst geen woord, en ook die wordt tot silozosie gemaakt. Zedelijkheid wordt op silozofie gegrond. Van Genade en Geloof als de bron alles goeds in ons, geen gewag! 'Propter *virtutem* jure laudamur et in *virtute'* rectè gloriamur. Quod non contingeret, zegt Cicero, si id *donum a Deo, non a nobis* haberemus. Quis *quod vir bonus esset* gratias Deo egit unquam &c. - Virtu-

tem nemo unquam acceptam Deo retulit.' - Zie daar de wijsheid onzes tijds, die men den kinderen, in plaats van Catechismus en Godsdienst ab unguiculis instampt. Hierom moet elk Cicero zoo vlijtig lezen. - Daar is geen ware Christelijke Kerk meer te toonen in massa, hoe klein ook. Zie daar 't ware merk der laatste tijden!

Dat God echter de Zijnen stuksgewijze verzamelt in den band des Geloofs door Zijnen Geest is even zichtbaar, en ach! hoe vertroostend! Mogen wy slechts een vol vertrouwen bewaren! Bidden wy daar om, en onze hoop zal niet beschaamd worden.

Wy verheugen ons hartelijk in de herstelling van Mevrouw Belmonte. - Wat my betreft, ik heb noodig geacht, my dezen achtermiddag eene lating te laten doen, die ook geschied is. Doch ik word dof, werkeloos, en gevoel op den duur eene koortsige en altijd rheumatique *malaise*.....

Hierna langer, doch ik wilde uw lieven brief niet onbeandwoord laten, en zoo ooit, 't galmt my sints lang altijd door 't hart, *Omnem crede diem tibi diluxisse supremum*. Bid gy, dat de Algoedheid 'my niet in den tijd des ouderdoms verwerpe, en niet verlate terwijl mijn kracht vergaat!'

Vaarwel, Lieve Vriend, groet alle de onzen, en geloof my steeds met de gevoelens die gy my kent,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 23^{en} July 1824.

31.

Teêrgeliefde Vriend!

Uw lieve aandoenlijke brief van den 7^{n} heeft my by uitstek getroffen. Dank zij den Allerhoogste, innige dank, voor den zachten, den troostrijken, den verkwikkenden geest die er in ademt, en waarvan gy zoo geheel, zoo volkomen doordrongen zijt! Ik gevoel het, mijn lieve Vriend, zoon, en broeder, ik gevoel het, dat gy, dat gy beide, die my in Christus gewonnen kinderen zijt, voor my bidt, en ik dank er weldaden aan, van vertroosting, versterking, in oogenblikken van flaauwmoedigheid. Doet zoo, gaat zoo voort, zijn wy één in ons Goddelijk Hoofd en Verlosser; ook mijne zuchten zijn voor U, en de deelgenoten onzes Heils.

Met dat alles is sedert een geruimen tijd mijn wijze van zijn, mijn geheele toestand, dof, geesteloos, en, naar mijn gewone gevoel te rekenen, neêrslachtig en koud, ja als van een hooger wareld vervallen en afgescheiden. Ik schrijf dit voornaamlijk toe aan eenen belemmerden toestand van 't zenuwgestel, my nu maanden lang byblijvende, en die my als gants onbekwaam maakt om iets te doen. Poëzy, studie, alles ligt by my, en het lichaam trekt my als neder in de grove stoffelijkheid. - Inderdaad gevoel ik dit zelfs noodig te hebben, om meer en meer van mijn verderflijk en verdorven *ik* ontslagen te worden, gelijkerwijze als in physicis somwijlen een vaster verstop-

ping noodig is om een koorts te verwekken die 't kwaad van de eene of andere bezetting der ingewanden verdrijven moet om eene volkomener gezondheid te geven; maar de toestand is ziekte, en zoo is de mijne naar den geest. Niet, dat ik niet gerust zou zijn op den grooten, den eenigen Geneesmeester, die niets uit Zijne Goddelijke hand laat vervallen, maar ik lijde in dezen staat van kwijning, waarin zelfs het gebed in verstrooiing en aftrekking verloren gaat. Ach, wat zijn wy menschen, wien zelfs de weldaden, niet slechts wareldlijke, maar ook geestelijke, dikwijls onttogen moeten worden om van de volstrekte afhanklijkheid overtuigd te blijven, die men somtijds met mond, met verstand, en met hart belijdt, terwijl er echter in dat hart een vezeltjen woelt, dat onzes ondanks toch op eigen-zelfheid roemt, en kwam de Genade niet tusschen beide een doodlijken spasmus aan alles zou meêdeelen en het leven verwoesten! Bidden wy voor elkander, lieve Vrienden zoo vele wy broeders in 't geloof heeten mogen, en bidden wy in overtuiging, dat ook Hy die ons in alles gelijk wilde worden uitgenomen de zonde, ook met en *voor* ons bidt!

Gaarne had ik (en gy zult er, hoop ik, niet aan twijfelen) my in uw midden bevonden met mijne lieve Wederhelft; maar gy kunt U niet voorstellen, hoe zeer my alle reizen tegen de borst en nadeelig is. Zelfs kan ik niet zonder eenigen afschrik aan een reisjen naar Amsterdam of de Haag denken. Ik heb zoo veel in die twee plaatsen geleden, 't geen nie-

mand zich voor kan stellen, en alleen het besef, het overtuigd besef van plicht, zou dit gevoel kunnen overwinnen, dat my op het denkbeeld van derwaart te gaan, altijd aangrijpt. Altijd heb ik afkeer van reizen gehad, en ik heb het my des niettegenstaande rijklijk moeten getroosten. Wordt het weder noodzaaklijk of plichtig, blijmoedig gave ik my over, als in alles, maar zonder dit, is het my of ik kwalijk doe, de rust die my de Voorzienigheid thands in mijn ouderdom heest geschonken niet op haren prijs te schatten. Ook wordt mijn hoofd daaglijks zwakker, en niet bestand tegen eenig gewoel of geraas. En is dit te verwonderen na al wat het geleden heeft?

Uwe observatien, lieve Vriend, wettig ik volkomen, en ik heb daaglijks gelegenheid, ze bevestigd te zien. Het is alles samenzweering tegen den Heer en Zijnen Gezalfde; en gelijk er geene vrijheid dan in Christus is, mòet noodwendig de afval de allergruwlijkste dwinglandy met zich sleepen. Nimmer is die zoo groot geweest als in deze dagen, en, zoo belachlijk als nog de voorslagen van den fraaien Dr. - voorkomen moeten, zulke en nog erger dwang staat ons voor de deur. - En hoe kan dit anders? - Te voren was elk Gouvernement een bestuur onder God, God en Zijnen Gezalfde erkennende, als zijn grondslag en beginsel, en zich-zels als onderworpen aan Zijne aanbiddelijke Voorzienigheid, onder wier bescherming en overbestuur het gevoelde te moeten waken, bidden, en arbeiden. Maar thands wil en handelt men vrijmachtig, neemt de macht en het recht

uit zich-zelven, en is door geen wet of plicht beteugeld, daar men er geen erkent, dan dien men zichzelven geeft. Wat gruwlijker verbastering (ik vraag het) is er mooglijk? Wat palen, wat perken zijn er nu, waar binnen men zich opsluiten zou? Geen Heidendom-zelf was ooit zoo verr' vervallen. - En vragen wy dan nog of't het laatste der dagen zij? Indien de openbare gebeurtenissen, indien de bezoekingen die God over de aarde vermenigvuldigt, indien de allerzichtbaarste vervullingen der profecyen, ons daarvan niet noodwendig vergewisten, zoo zou nog dit uiterste van afval, verblinding, dolheid, en dwaasheid ons moeten overtuigen, dat met de altijd toenemende, de geometrische progressie van deze afwenteling ten afgrond, het einde naby moet zijn, en met ieder oogenblik toenemende stappen nadert, zoo wel als dat de beestelijkste tyranny tot de nooit gehoordste stappen moet en zal overgaan. Niets anders moeten wy ons voorstellen, niets anders dan in het gebed om volstandigheid, by den plicht volharden, niet uit zucht of uitzicht meer van den stroom te keeren, maar uit overtuiging van den plicht en zucht voor den Heiland aan wien wy behooren, en die de zijnen vergadert, bewaart, en geleidt door verzoekingen, ramp, verdrukking, jammer en dood, tot den grooten aannaderenden dag, als die ongerechtigheid der godslastering vervuld zal zijn. - Staan wy derhalve, lieve Vriend, voor de waarheid, de Godlijke waarheid! Laten wy niet af, onverschrokken, onaangedaan over alle woelingen, smaadheden, onderdrukkingen,

en wat daartoe behoort, voort te gaan in haar te verdedigen met al de vrijmoedigheid der overtuiging, en onder Gods zegen in 's Heilands aanbiddelijken naam; op dat elk die aan 't kruis heest gegrepen, 't moge vasthouden, ten einde niemand zijn kroon neme: en zegge ook niemand kleinmoedig: *ik kan het niet keeren, ik moet het wel opgeven!* - Neen, niemand, geen duizend-duizenden van ons aardwormen kunnen 't keeren, maar wat is dit? Hy leeft, die het keeren zal, en ons (elk op zijn plaats) in de slagorde stelde, waar hy staan, en (wil Hy dit van ons,) sterven moet; en dit sterven ook zijn wy Hem schuldig, en Hy zal het vergelden als of't meer dan *schuldigheid* geweest ware. Hy zal het vergelden als *liefde*, en met liefde en heerlijkheid.

Laten wy middelerwijlen bedachtzaam zijn op onszelven, in den weg des Heeren niet vooruit te willen loopen. Hy is het, die Zijnen tijd weet, Hy die de tijden bepaalt en in Zijne hand heest. Daar valt nog meer door te staan, en de ellende moet tot hooger peil klimmen, eer Zijn dag aanbreke. Een vreeslijke storm is gewis voor ons warelddeel op handen. Het verbond der Vorsten, dat wederom de blasphemie aan het voorhoofd draagt, staat te vallen en de schok zal alles doen schudden, en dan zie ik 't afgrijslijke van die dagen te gemoet, waarin geene ziel behouden zou blijven, indien God ze niet op het gebed der weinige geloovigen verkortede. Gedenk er my by, lieve Vriend, want mijne loopbaan (en dank zij den genadigen Beschikker onzes lots!) loopt ten

einde. Moog ik in zegening op my toepassen het laatste vers van Daniel! En zien wy alle die hier in 't geloof der genade vereenigd zijn, ons dan weder!

Gisteren is Mevr. Tydeman van haar dertiende kind (een zoon) *gelukkig* bevallen. Gelief dit mede te deelen, waar het opwekkend en bemoedigend zijn kan! Ware ik Koning, ik zou alle gelukkige bevallingen in de Nieuwspapieren doen zetten, en zeer weinig anders dan dit. Doch ik zou een vreemde soort van Koning zijn, dit beken ik, en had er nooit lust toe. - By dit kraambericht verzoekt mijne Egâ my, tevens niet te vergeten, dat ik U melde dat zy 't te dier gelegenheid mede wat drokker heeft, doch op morgen aan Mevr. da Costa hoopt te schrijven, 't geen gy wel zoo goed zult willen zijn van mede te deelen. Ik schrijf ook spoedig aan onzen dierbaren Vriend, van wien wy heden zeer lieve brieven ontsingen, ons hartelijk welkom. Deel hem en den zijnen, en alle de onzen, die des Heeren eigendom zijn, onzen hartlijken en zegenenden groet meê, met de betuiging der hartelijkste verknochtheid, van den lieven en gevoeligen Lodewijk als van ons beide. - Wees Gode bevolen met al wat U dierbaar is, en zij de genade, de liefde, en de kracht Gods in onzen Heere en door Zijnen Geest in en over U en ons allen steeds vermenigvuldigd! Amen!

Ik ben met, de onveranderlijkste gevoelens, dien gy my kent,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 13 Nov. 1824.

32.

Waarde Vriend!

Hoe druk het heden hier is, kan ik toch den dag niet laten voorbygaan zonder U den zegenwensch van het hart, by zoo vele welke gy te dier gelegenheid met den mond ontfangen zult, uit te drukken. Doch wat zeg ik, uit te drukken? De harten verstaan dien van elkander, waar Christus genade ze heiligt, maar woorden bevatten hem niet. Zij dit nieuwverschenen jaar U gezegend, en brenge ieder dag daarvan, gelijk hy ons de toekomst des Heeren nader brengt, nieuwe sterkte in 't onwankelbaar geloof aan Hem, in 't gevoel van Zijn Geest, en in de volkomener overgifte van ons aan Zijn eenig wijzen wil en besturing, voor U, my, en ons allen met zich! - Ik verneem dat een nieuwe smart U het hart drukt door de ziekte van uwen Heer Vader. Het treft my, hoe moet het U treffen; doch gy bidt voor hem, en ô het gebed van een kind voor zijn vader, als dat van een vader voor zijn kind, in den naam van Jezus Christus gedaan, is zoo machtig! Het oprechte gebed door Christus is 't gebed voor Christus-zelven *die ook voor ons bidt* en zich met den in Zijn naam biddende vereenigt; en zou 't onverhoord zijn! Gods wegen zijn ons te duister, maar wees gerust in Hem voor Wien zonde en schuld der Ouderen hunne kinderen drukt, en ook de Genade (ja, mijn hart zegt het my) omgekeerd werkt. Ach ook 't geloovig ge-

bed wordt voor onzen naasten, wie hy zij, verhoord, en zou 't hun wier afzetsels wy zijn, niet baten? - Bid, mijn Vriend, bid met vrijmoedigheid, wy bidden met U; bidden wy slechts dat wy bidden mogen en niet twijfelen. - De vrede des Heeren zij met en wone in U, onberoerd, ongestoord, en dagelijks meer bevestigd! Wat is er, waarvoor wy niet eenmaal Gods wijsheid en ontfermende goedheid danken zullen, hoe duister en akelig het ons hier in het stof is? Danken wy steeds, biddende; en bidden wy dankende, ô mijn Vriend, en ontfang de troost die gy behoeven mocht in deze toespraak van uwen

Vaderlijk lief hebbenden
BILDERDIJK.
Leyden, 1^{e} Jany 1825.

33.

Waarde Vriend!

Ik ben U nog andwoord schuldig op uwen laatsten recht aangenamen, hartlijken, en Christelijken brief, en daar by is de schuld van dankzegging vermeerderd door uw pakjen met de twee Exemplaren van uw nieuw stukjen over de Koepokken. Niet alleen mijne ongesteldheid en de traagheid die zy meêbrengt, noch ook de ophooping van brieven die te beandwoorden zijn, zijn oorzaken van mijne verachtering ten opzichte van U en van onzen besten vriend en broeder da Costa, maar daar is nog iets zeer byzonders bygekomen, dat my veel tijd en belemmering neemt en geeft.

Daar is de Engelsche Dichter *Southey* uit de lucht komen vallen, op reis een ongemak aan 't been hebbende opgedaan, dat hem nog veertien dagen of langer zal beletten te gaan; van wien, volstrekt onbekend met alles en ieder hier te land, ik onverwacht een biljet ontfing van verzoek om hem een Chirurgijn te willen zenden. Ik ging tot hem, vond hem met het been geweldig gezwollen en ontstoken en de source des ongemaks uit den beet van een insect ontstaan, en zeer pijnlijk. Niet sprekende dan Engelsch kon hy zich niet doen verstaan, en ik vond er niet anders op, dan hem, na de eerste en tweede nacht, de pijn wat verminderende, tot mijnent te doen overbrengen. Hoe dit nu mede gèneert kunt gy begrijpen, zoo wel als dat dit my wederom veel tijd kost. Intusschen is de man zijnen omgang wel waard, en wy vinden zeer veel overeenkomst in hem met ons in gevoelens en denkwijze.

Mijn brief zal deze reis kort moeten zijn; ontschuldig my ook by onzen dierbaren vriend en alle vrienden, en groet en zegen allen, van onzentwege en uit ons hart. - Mijne Egâ dankt U inzonderheid mede recht hartelijk voor uw dierbaren brief, en zoo doet onze Lodewijk wien gy een allerbyzonderste verknochtheid voor U hebt weten in te boezemen ook voor uw aandenken aan hem. - Wy zijn wel eenigzins sukkelend, maar het gaat nog al, en zijn dankbaar. Bidden wy, mijn Vriend, met en voor elkander, en zijn wy blijmoedig in 't opzien tot onzen Goddelijken Verlosser en 't gevoel Zijner genade, steeds smeekende om den Geest die voor afdwaling behoedt, en la-

ten wy nooit verflaauwen; nooit wanhopen, maar ook niet te licht onze wenschen verwezendlijkt achten, en, onzen weg wandelende in 's Heeren mogendheid, het best hopen, zonder te vaardig 't uiterlijke aan te nemen. Ik herinner my altijd aan de Nykerker beroerte ten tijde van kort voor mijne geboorte. Daar worden ook rollen gespeeld en somwijlen zelfs ter goeder trouw. De vraag is altijd: zijn de personen wel innig en genoegzaam ontdekt aan zich-zelven? Waar dat ontbreekt, is het zoo dikwijls een ijdele wind die het hoofd doet duizelen, en zulk een enthusiasmus breidt zich dan uit, duurt eenige weinige jaartjens, en valt dan in eens, tot groote ergernis der ware Christenen en bespotting der waarachtige godvrucht. - Niet, dat ik oordeele; neen, maar ik weet wat de hoop ten goede in uw tijd van jaren en een gestel als het uwe is, vermag. Hoe het zij, zulke zaken zijn in den weg des Heeren, en Hy zal Zijn Rijk vestigen. Maar ik wacht nog meer en grooter verdrukking niet slechts, maar ook nieuwen afval.

Nu vaarwel, dierbare Vriend, wees den Heere bevolen en geloof my (na ons aller hartlijken groet)

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 30^{e} Juny 1825.

34.

Dierbare Vriend!

In hartlijke blijdschap over uwe herstelling van den

asthmatischen paroxysmus dank ik U voor uw aangenamen laatsten, en voeg er een lettertjen by ter verdere geruststelling omtrent onzen zwakken en sukkelachtigen toestand. - Wel te recht klaagt gy over het zedelijk verval, waaraan het physische en intellectueele zoo zichtbaar verknocht is, en het geen noodwendig steeds toeneemt, en geen uitzicht oplevert dan van een steeds toenemende verergering, ten zij door eene onmiddelijke tusschenkomst van Gods almachtige hand. - Alle menschlijke middelen zijn afgesneden, en geheel het menschdom vervalt meer en meer in alle betrekkingen. - Hetgeen gy my meldt van X - bevreemt my niet zeer. Doch alles is met dezelfde dolheid ingenomen, en waar nog eenig goeds in was of scheen te wezen, het wordt er door verwoest. - Zie *Lamartine* met zijn vergoden van Lord Byron, zie *Chateaubriant* met zijn fraai geschrijf voor de Grieken. 't Is alles 't herstelde Heidendom.

't Geen gy my meldt van den Zoon van H -. is hoogst aanmerklijk. De Almachtige zegene uwe pogingen ter zijner genezing! - Doch wat is thands in 't algemeen de practica medicinalis geworden dan meestal *veneficium!* Ziet men niet dat de Boze zich van alles meester maakt en op het verderf van lichaam en ziel even zeer, en van die beide door elkander toelegt? Ik begrijp de blindheid dezer eeuw niet; dan, door de algemeene afwijking van Christus. Inderdaad, aan Hem behoort alle macht in Hemel en op aarde, en Hy-alleen ontrukt ons en tijdelijk en eeuwig verderf.

Nu vaarwel, lieve Vriend, en wees van ons allen gegroet. Gy weet met welke gevoelens ik teeken,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 5 Aug^{s} 1825.

35.

Geliefde en Dierbare Vriend!

Ik had my voorgesteld, heden in beandwoording op uwen recht hartlijken van dagteekening 29 Sept^{r}, my een poos met U te onderhouden, wanneer ik juist uwen naderen van den 30^{en} met uw werkjen over Brasz mocht ontfangen. Heb dank uit ons beider naam voor de nette Exemplaren, en van ons allen (ook den lieven Lodewijk die U en de goede zaak zoo verknocht is met meer dan bloot kinderlijk hart) voor het uitnemend stichtelijk zoo wel als belangrijk stukjen, waarop elk welmeenende niet anders kan dan den zegen des Heeren afbidden. Gy ontwikkelt de handelwijze des Kerkenraads volmaakt wel, en inzonderheid is uw laatste gedeelte van pag. 93 *seqq*. zoo aandoenlijk en dringend als juist. De leiding des Geests (ja) heeft U bestierd, en dank en eer zij Dien en Hem *van* Wien en *door* Wien Hy uitgaat, daarvoor! De ziekte waaraan de Vaderlandsche Kerk krank ligt, hebt gy in haren aart, oorsprong en symptomata juist ontwikkeld, en inderdaad, het is alleen de Opperste Geneesmeester die haar redden kan. Ach dat dit Zijn

algoede en voorzienige wil besloten mocht hebben! Doch wy zijn naar mijn inzien nog niet tot de *dies critica*. 't Moet nog verder komen. Beware Hy de zijnen in het steeds toenemende verderf, dat niet nalaten kan Volk en Kerk gelijkelijk te verwoesten, en waarvan ik die sedert het jaar 1815 besloot niet dan als vreemdeling in dit mijn altijd zoo dierbaar Vaderland te leven, gevoele mijn hart te moeten aftrekken. Staan wy echter pal in des Heeren mogendheid en verslappen wy niet! Mijne grondstelling was altijd, dat het *motif* nooit buiten de *daad* moet zijn, en in de vervulling van plicht zonder verder uitzicht bestaan. -.....

Ja, mijn Vriend, waardoor zouden wy met volkomene zekerheid, van de aannaderende weêrkomst des Heeren overtuigd worden, voegde zich de algemeene afval niet aan de voorzegde plagen over de laatste tijden bestemd en geopenbaard? De vervolging tegen de getrouwblijvenden moet toenemen en wy slechts om versterking bidden voor onze zielen, zonder welke zy niet bestand *kunnen* zijn. Smeeken wy die daaglijks voor ons en elkanderen af; en met die zullen wy de vestiging van het Rijk des Satans voor den hem bestemden tijd zonder verschrikking aan kunnen zien en met den vrede Gods in het hart, schoon van rondom bestreden. Dit geve Hy die machtig is.

Ik heb, lieve Vriend, dit alles zien opkomen en de vorderingen van stap tot stap voor oogen gehad, die deze geest des afvals nu sedert een halve Eeuw gemaakt heeft, en de middelen die hem gediend hebben

aan zien wenden. Drie maal zeventig jaar of dertig maal zeven was over ons Christlijk Israël bestemd tot zegen en voorspoed. Zy waren omgegaan, en van dat oogenblik af verstikte het onkruid allengs den akker meer en meer, en het moet wassen tot den dag der oogst. - Troosten wy ons in de onfeilbare beloftenissen, en zij ons hart voorbereid tot de plagen die volgen moeten. Hierin moet het geloof en de lijdzaamheid der Heiligen blijken. De verwoesters zullen elkander verwoesten. De volksoppermacht moet de volken verdelgen, en de tijd is naby. Laat slechts de lankmoedigheid Gods ons niet doen verflaauwen of morren tegen Zijne Heilige en onveranderlijke raadsbesluiten die aan alles tijd en wijze bepaald heeft!

Gy hebt gelijk, mijn Vriend; in den tegenwoordigen toestand van alles beschouw ik met U het reizen als verderflijk, en 't behoort tot de middelen ter verdere verbastering.....Doch wat spreken wy van het reizen, daar al wat verdervend is uit geheel Europa immers hier ingehaald en ingevoerd en by een gebracht wordt, tot volstrekte uitdelging van wat er nog van Nationaliteit overig mocht zijn. Alles wordt tot Spectakel gemaakt, alles met Spectakel overladen, en alles daartoe ingericht. Van alle gruwelen der Franschen is dit het vehikel en voedsel, en daarom heeft men immers voorlang de schoolkinderen op theaters in de kerken tot schaamtlooze acteurs gemaakt. Wat zijn al die fraaie exhibitien van allerlei aart, wat die feesten &c. dan spectakels? Tijd-, geld-, vlijt-, welvaart- en zielverwoestende spec-

takels, die luiheid, verkwisting, ongebondenheid, en al wat Godtergend en zegenverwoestend is, voortbrengen! - Neen, geloove men my, of geloove men my niet, geen volk in Europa kan langer bestaan, en ik zie den grond onder hen inbuigen van de zwaarte der aangenomen, der ten hemel geroemde maar den Hemel tergende en uitdagende gruwelen. Ik beef voor het jaar 1827. Het aankomende moge nog schijnbaar wel, ja naar algemeenen wensch gaan, terwijl de aanstaande uitbarsting broeit; maar vreeslijker tijd koomt aan, en elk Geloovige wapene zich met het zwaard des Geestes 't welk is het woord Gods. - De zaak bloot menschelijker wijze beschouwende, vind ik geene andere *resultaten*. Elk raadplege met zijn God, die den vrager uit geloof en hoop, niet onbeandwoord laat!

Wy verheugen ons hartlijk in uwe beterschap. Moge zy duurzaam zijn ter eere Gods onzes Verlossers! - Wat ons betreft wy sukkelen hier steeds, en ik neem geweldig af sedert Juny of July. Onze waarde da Costa zal U wel medegedeeld hebben, wat ik van tijd tot tijd hem deswegens meldde. Bid met onze dierbare Vrienden voor my om het *noodige* tot Hem die weet wat elk onzer ontbreekt en het vervullen kan en wil op 't gebed der zijnen. Ik ben niet neêrslachtig, maar veeleer blijmoedig, doch versta myzelven minder dan ooit. - Wat is kennis? - De duivelen hebben die zekerlijk boven ons, maar waartoe? Ach, die verstandelijkheid zit ons gevallen menschen zoo in den weg. - Mijn hoofd wordt zwak;

ach dit ook is genade. En hoe zou ik daarin een Goddelijke weldaad mogen miskennen, ik die Zijne Voorzienigheid voor alle my overgekomen tegenheden en lijden in 't hart danke, met overtuiging dat zy my weldaden waren? Ja, ook dit neem ik als weldaad aan, en erken het als zoodanig. - Is het dan ook duister in mijn hart, waarom zoude ik my niet met verlochening van mijne zelfheid, (naar de uitdrukking van onzen braven Heijkes) *op genade en ongenade* overgeven aan dien Vader der barmhartigheid die Jezus verdienste voor allen zoo veel er gelooven heeft aangenomen? Ja, bid voor my; en bidden wy om te mogen, om te kunnen bidden, dit is toch het al.

Maar ik moet afbreken. Ontfang onzer aller hartlijken groet met alle de onzen, en geloof my steeds met de innigste broederlijke en vaderlijke liefde en zegening,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 2 October 1825.

36.

Dierbare Vriend!

.....Heb dank voor uw kundig en rechtzinnig advis omtrent den lieven Lodewijk. Uwe praescriptie zullen wy nog des te liever gebruiken, om dat zy van U is, aan wien de aanhanklijkheid van ons knaapjen byzonder sterk is en inderdaad iets zeer zonderlings heeft, het geen ik vertrouw dat aan de effica-

citeit van het middel nog iets toevoegen zal. Wy zijn het, lieve Vriend, omtrent dit punt, en ten aanzien des zegens die in eene trage en langzame ontwikkeling ligt, wederom volmaakt eens. Toen ik een kind was kleedde men de kinderen van de vijf jaren af als volwassen menschen, kapte hun 't hoofd als petits-maîtres, &c. &c., maar nu doet men 't hen *inwendig*, en niemand beseft het kwaad dat men doet. Toen maakte men hen uiterlijk tot *apen*, nu innerlijk en voor geheel hun leven.

Sterk verlangen wy U te zien, en wenschen dat er niets tusschen mag komen dat uw tijdsbepaling in den weg zou staan. Doch dit alles is in de hand des Heeren, en wie kan over een dag, ja half uur vooruit beschikken! - Donker is alles *om* en *voor* ons, maar die ons by de hand leidt is eindeloos wijs en goed, houden wij slechts vast aan Hem, of met andere woorden, bidden wy dat Hy ons niet loslate, want ook daartoe ontbreekt ons de kracht.

Vaar voort, lieve Vriend, in 't herstel uwer gezondheid, in 't genot der innige zegeningen, en mogen daar ook alle uiterlijke aan toegevoegd worden en ook (want hier aan ontbreekt het ons niet dan te veel) recht gevoeld, recht gesmaakt, en erkend!

Uw lieve Pauliaansche zegengroet, waar uwschrijven mêe sluit, sluit ook de mijne. Ik voeg er alleen zijn *Ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει* by, en teeken met de innigste hartelijkheid

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 23 Xber 1825.

37.

Geliefde Vriend!

Na de herhaalde te loorstelling van ons-aller verlangen om U eens wederom hier te zien, verheugde ons uw lief en hartelijk schrijven ongemeen, ook mede door de blijhartige geest die er in doorstraalt en van een thands ook redelijk goede gezondheid des lichaams getuigt. Het is zoo, lieve Vriend, geen metier laat iemand zoo weinig over aan zich-zelven als dat van *medicus*, en er zijn geene vaste vacantietijden aan verknocht; doch boven dien ondervinden wy allen (en het op te merken is eene byzondere weldaad van boven,) dat onze voornemens, ontwerpen, en besluiten niets dan loutere ijdelheid zijn, en alles wat niet uit God is, kwelling des Geestes. Wy leeren dit vroeg of laat, maar ieder mislukking is den Christen een zegen en verbindt hem inniger aan zijn Hemelschen Vader, aan Wiens Voorzienigheid hy zich met verloochening van eigen wil overgeeft, en hy dankt daarvoor. Doen wy zoo steeds, en zijn wy geene kribbige, speelzieke, en hoofdige kinderen. Volgen wy naar Gods leiding, in 't kleine als in 't groote; en willen wy niet dat Hy ons volge. Maar helaas! geheel de weg der wareld is recht anders: men maakt plans en eischt dat de Almachtige die bekroone met uitkomst. En dus wil de wareld zich-zelve regeeren en God tot haar dienstknecht maken. Wat onzin!

Intusschen maak ik uit uw schrijven op, dat gy thands nog al eenige praktijk hebt. Zy zal vermeerderen; het kan niet wel anders; en gy zult uwen kranken dubbel dierbaar zijn die in U de *medicina animi et corporis* vereenigd vinden, en troost waar geen lichaamshulp plaats grijpt. ô Hoe gewenscht is dit in deze dagen van twijfel en vertwijfeling! Hoe heerlijk is zulk eene roeping!

Gy wildet my iets aangenaams zeggen over mijn 4de Deel Nieuwe Verscheidenheden, en ik dank er U voor; doch, waarde Vriend, ik gevoel my hoog verzwakt in 't geheugen niet slechts, maar genoegzaam geheel buiten staat tot eenige *applicatie;* en alles draait my in zwermen van denkbeelden als een maalstroom dooreen, zonder eenig denkbeeld te kunnen vasthouden. Ik heb dus afgedaan wat ik mocht, en wat onafgedaan ligt, zal wel zoo blijven. Immers, dat dit op mijne jaren na zoo veel overwerken en verkrachten van 't hoofd slechts voorby gaande, of nog herstelbaar zou zijn, kan ik my geenzins voorstellen. Wat intusschen, zoo dit nog eenigen tijd voortsleepen moet, wordt dan mijn leven? Zonder lezen, schrijven, of denken! Het gezicht daarby ook verzwakt, de hand eenigzins bevende! Geene vroeger liefhebbery is er meer overig. En het denken wordt ongeregeld en wild! Verbeeld U dit. - Het spreken-zelf is my thands zeer vermoeiend, en moet het noodwendig meer zijn, naar 't vestigen der aandacht op het geen men zeggen wil, of aanhoort, moeilijker valt. - Inderdaad ben ik zoo geheel uit my-zelven weggenomen, dat ik my-zelven

vreemd ben, zoo wel als aan wat buiten my is. 't Is my alles als een soort van wakenden droom. Is dit, by voortduring, geen beginsel van hetgeen men kindsheid noemt?

Ik hoest sterk, doch het is een eenvoudige verkoudheid en vrij van wezendlijke borstkwaal, en met een expectoratie die zwak maar natuurlijk is, en onderscheiden van die hoest, die by my sedert jaren zijn oorsprong in 't diaphragma heeft, en dus niet dan by een byzondere werking van de thorax opkoomt. Mijn pols is zwakker en minder vol dan zy plach, doch regelmatig. Mijne hoofdpijnen zijn bloot gevoel van vermoeiing of bezetting van verkoudheid. De duizelingen zijn tegenwoordig niet zwaar noch veelvuldig. Mijn venae zijn klein en plat geworden. Wat zegt nu dit alles? Een oppressie in 't hoofd of 't hart door traagheid van bloed en vochten, ook een apoplexie door de meerdere volheid van vochten in de hersenen, kan my licht overvallen, en ieder oogenblik; maar buiten dit, ben ik naar mijn lichaamsstand gezond genoeg. Dit is 't resultaat van mijn medikaal examen van my-zelven. Niets, inderdaad, valt hierin te klagen; ook geniet ik een zekere blijmoedigheid en ben (Gode zij dank!) dankbaar. Verder dan 't medicale ga ik hier niet. Zich-zelf te willen beoordeelen in 't innige, is gevaarlijk; bidden en danken kunnen wy nooit genoeg. Mijne beginsels kent gy. Jezus Christus, en die gekruist, is alles, en ook in oogenblikken van duisternis is Hy den zijnen naby. Ook Hy bidt voor ons, als wy zelven geen vermogen

hebben tot bidden, en Zijne liefde verkoelt niet, maar laat niet toe, dat een eenige uit Zijn hand gerukt worde. Ziedaar mijn troost! - Bid voor my, dat zy my in het uiterst uur niet begeve, maar volkomen worde in volle genade!

Doch waartoe dit alles? - Het was me een behoefte, my met U vertrouwlijk te onderhouden, als by een natuurlijk gesprek in byeenkomst. God-alleen weet, of wy elkander wederzien. Zoo niet, neem dezen als een afscheid aan en blijk van verknochtheid des harten. Bewaar en betoon uwe liefde aan de mijnen als aan my.

Met den lieven Lodewijk schikt het thands. Met mijne Egâ is het ook nog al redelijk, kon zy slechts besluiten, den beslommeringvollen dag door een daaglijksch achtermiddagslaapjen te verdeelen, want de vermoeienis is te groot voor haar gestel. Ook lijdt dit door de geweldige vochtigheid van dit ons huis. Wy zullen het dan ook verlaten met May, naar 't besluit ligt; maar werwaart heen? Want in Leyden is er geen uitzicht op; en echter verbinden vele zaken my aan deze stad, vooral in mijne tegenwoordige zwakheid. - Doch ook in dit zal de Heere voorzien, en, wat my persoonlijk betreft, mijn uitzicht loopt zoo verr' niet, en ik neme de boodschap Jes 38 v. 1 voor my. *Γενηθήτω τὸ θελνμα τοῦ Θεοῦ!*

Over den algemeenen staat van zaken zal ik niet spreken. Alles loopt voort naar de voorspellingen. De afval neemt toe en wordt algemeener, doch de innerlijke opwekking groeit onbemerkt. De protestantsche

Kerken schijnen in één en weg te smelten, en een kern zal overblijven om uit te schieten. Even zoo vervalt alle gezag en versmoort in algemeenen opstand die alle verbanden staat los te maken, en uit deze volstrekte anarchie bereidt zich de persoonlijke Antichrist in zijne algemeene Monarchie op te rijzen, waarvan alsdan de verplettering het volkomen Rijk van Christus op aarde vestigen zal. Intusschen versnelt de tijd meer en meer, en wy bemerken 't niet, daar wy geen hooger maatstaf van tijdberekening kunnen hebben dan den versnellenden omloop onzer aarde, en geheel onze Astronomie louter hypothetisch, en 't verstand even zoo blind als het hart verdorven is, waardoor *waar* en *goed* bloote namen geworden zijn. Zalig, die vast houdt aan 't waarachtig geloof, dat alleen *zekerheid* is!

Dit geve ons en den onzen Hy die machtig is, de *α* en de *ω*, en die de sleutels der Helle en des doods heeft! Amen.

Wees hartlijk gegroet en groet allen die ons liefhebben, van

Uwen

BILDERDIJK.

Leyden, 14 January 1826.

38.

Veelgeliefde Vriend!

Hartlijk verlangden wy naar uwen brief, die ons heden met vele troost en genoegen, vervuld heeft.

't Is my aangenaam dat mijne descriptio morbi en be schouwing daarvan uwe goedkeuring vindt. Reeds gisteren had ik de rad. ipecahuanae toegediend, en niet zonder eenig goed effect. Thands ben ik dadelijk tot uw voorschrift van poeiers overgegaan. Nosti me propter debilitatem mentis a praescribendis metallinis aliisque, in quibus minimus excessus nocivus esse posset, vehementer abhorrere, maar uw voorschrift is dadelijk klaar gemaakt. Gy kunt niet begrijpen hoe mistrouwend *ik* jegens my-zelven geworden ben, waar een misslag mooglijk is.

Hoezeer in deze soort van ziekten geen geregelde Hippocratische loop ondersteld kan worden, heb ik echter laatstleden Donderdag als een dies index beschouwd die my opbeurde en inderdaad gisteren (nonus erat dies) was een soort van critische uitwaseming. De nacht te voren heb ik veel geleden, en meest vigilando ac spe metuque distractus doorgebracht, en sedert ben ik hevig aangedaan en tam mente quam corpore fractus, hoezeer spe erectior quam dudum. Sed Deus providebit. Ik wacht nu op 't effect uwer poeiers, de Algoedheid zegene ze! et de me fiat quodcunque placuerit supremo summoque arbitrio Ejus qui nos ad majora vocavit!

Heb dank voor uwe heerlijke predikaatsie van den getrouwen James[1]! Zegen zij over den braven

(1) G.L. James, Het algemeen beders van het Menschelijk Geslacht. Leerrede over Rom. III. 9-24. Uit het fransch vertaald door Dr. Capadose.

schrijver, over U, en alle die Jezus liefhebben, en in waarheid zoeken, onze broederen en deelgenooten in Zijn heilig bloed en Goddelijke genade en liefde.

De patient dankt U als ik voor uw liefderijke zorg en voorschrift. De hoest, op zich-zelf beschouwd, zal moeten slijten, want eensklaps wijkt een zulke irritatie niet zonder nog een geruime poos een irritabilitas na te laten, maar dit schikt dan als de ziekte voorby is en de krachten meer en meer natuurlijk toenemen, en ook tonica zonder nadeel gegeven kunnen worden. - Quam anceps res est medicum agere, veramque acquirere experientiam, quae quanta et qualia in nobis requirant vix dictu possibile est! En hoe wordt ze doorgaands geoefend? naar opgevatte vooroordeelen, voorbeelden, mode, en zonder God of geweten! Waarlijk, zoo het thands generaliter gesteld is, is 't een goed gebed: Libera nos, Domine, a morbis et medicis! En wat is daartegen de waarachtige, de Christelijke Arts een begenadigde voor zich en anderen!

Mijn Vrouw wilde dat ik U schreef, of zy niet nog eens adergelaten diende te worden? Ik stel U haar vraag simpliciter voor zonder eenige opinie van my daaromtrent, en verzoek uw onbewimpeld andwoord, tot ons beider voldoening. - Vaar gy wel, groet onze vrienden, en wees gegroet van

Uwen
BILDERDIJK.
Leyden, den 7 May 1826.

39.

Veelgeliefde Vriend!

't Verheugde ons wederom een brief van uwe hand te ontfangen, waarin wy een blijk uwer beterschap meenden te zien, en ook de inhoud bevestigde 't ons. Lof en dank zij den Almachtige, en Hy geleide U op uwe voorgenomen reis! Ik ken Driebergen niet; maar dat noch de lucht van Amsterdam noch de praxis van medicus uw gestel eenigzins vlijen, maar integendeel hoog nadeelig en voor uwe kwaal tergend zijn, is eene onbetwistbare blijkbaarheid, a priori klaar en a posteriori maar al te zeer bevestigd. Maar wat is het? Zijn wy menschen hier niet alle de speelbal van of eigen overleggingen of van die van hun die ons opvoeden, bestieren, en zelfs van alles wat ons zedelijk, geestelijk of lichaamlijk omringt? En zoude, indien wy ons eigen lot bepalen en wenden konden, 't wel beter zijn? Is er eene andere weg dan die der aanbiddelijke Voorzienigheid, zonder wie geen hair van ons hoofd vallen kan? - Zijn wy dan getroost en dankbaar!

Het is als gy zegt: Indien ieder oogenblik onzes levens een machtdaad der Godheid is, en het is het inderdaad in zulk een saamgestelde en kranke makely als ons lichaam is, 't is het by uitstek in mijn gestel, waarin van de vroege kindsheid af alles wat verwoestende is, samen liep, worstelde, woelde tot vernieling, ontwrichting, ontaarting, en dat echter nog

niet gesloopt is, maar schok aan schok doorstaat. Wonderbaarlijk zijn Gods wegen, en hoe kunnen wy ze genoeg aanbidden?

Mijn schrijven van gisteren en eergisteren aan onzen Vriend zal U bericht hebben van onze nieuwe verergering en ophoopingen van bezwaar. Het is echter dezen dag wederom, zoo met mijne Wederhelft als met my, iets beter. De mond blijft my geweldig gezwollen en belemmerd, en de lippen met barsten, waarvoor ik my een eenvoudig leniment heb doen maken. 't Krank gevoel in alle de ingewanden en alle de drie *cavitates* is wonderlijk. De venae sectio heeft by mijne Egâ geene plaats kunnen hebben.....Alles in en om ons is als een staat van half droomende half wakende verwachting. Uitputting, maar niet van ondersteuning ontbloot, zonder gevoel van welke het onmooglijk was niet te bezwijken. God is goed!

De Ezelinnenmelk kan U zeker geen nadeel doen, moge zy U ook nuttig zijn! 'k Heb het gebruik daarvan by ons zien opkomen, en wellicht is het dit, 't geen my er eenigzins meer avèrs van maakt, gelijk van al wat de laatste 100 jaren opleverden. Van praejudicia kunnen wy menschen ons toch nooit ontdoen.

De genade des Heeren blijve over U en zij steeds in ruime maat op U uitgestort, en worde onze kracht in zwakheid volbracht! Ik teeken met hartlijke liefde en deelneming,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 31 May 1826.

40.

Veelgeliefde Vriend!

Uw vertrek vernemende zonder meer dan den blooten naam van de plaats waar gy U bevindt vernomen te hebben, en onwetende waar of waaromtrent die gelegen was, heb ik zoo lang nagelaten U te schrijven; onzeker hoe haar uit te duiden. Thands ben ik door uw aangenamen aan mijne Egâ des verstendigd, en voldoe aan mijn verlangen, om U ook eenige tijding van ons te doen toekomen. Intusschen hopen wy dat de dunner en zuiverer lucht van het Sticht, uwe asthma nuttig zal zijn, waarvoor zeker die van Amsterdam zeer nadeelig is. Menigmaal beklagen wy 't onder ons, dat gy dus verbonden zijt aan een carrière waarin het niet wel doenlijk is, dat ongemak naar eisch te vieren, en dat wel, in een dampkring, U zoo nadeelig. Doch met hoe velen is 't dus, en hoe weinig neemt men in 't algemeen in acht wat beide aan 't lichaam en den geest recht geschikt en nuttig is! En welk een troost toch daarby, dat ook 't geen wy daarby lijden tot den weg onzes Hemelschen Vaders en Zijne onwraakbare Voorzienigheid over elk onzer behoort, en dus mede tot zegen is!

Wy lijden hier geweldig met de hevige zomerhitte.....Voor my, ik verminder van dag tot dag in geest- en lichaamskrachten, en geloof den term mijner jaren bereikt te hebben. De verwarring en door één zuizing van denkbeelden, waar door my het geheugen

geheel verwoest wordt, neemt toe in eene zeer ongewone maat, en beneemt my zelfs de mogelijkheid van eenige aandacht aan iets te geven. Hierdoor versta ik zelfs niet dan zeldzaam wat ik leze, om dat ik gedurende twee of drie regels schrists de oplettendheid daar niet by kan bepalen, maar schier ieder woord mijne verbeelding haar eigene byzondere vlucht doet nemen in 't wilde; en dit met de zonderlingste aanéénschakeling van idéen. - Ook wordt my hierdoor het schrijven moeilijk, en ik versta dus even weinig wat ik geschreven heb als of het my vreemd was. Ja het is my inderdaad vreemd, en, zoo dra het uit de pen is, buiten 't bereik van mijn bevatting, als ontvlogen. Een vers ontvalt my nog telkens, maar moet onaangeroerd blijven: want by overlezing versta ik 't of niet of kwalijk, en verander ik iets, zoo bederf ik 't derwijze, dat ik er zelf geen slot of samenhang weêr in brengen kan. Zie daar mijnen tegenwoordigen toestand! - Zoo zweef ik als in een nevel, en dit omtrent alles. Jammerlijk ware dit voor mijn hart, zoo 't innige gevoel der byzondere Voorzienigheid geen rust des vertrouwens in de onverdiende Genade des Heeren gaf, die ons lief heeft en zich niet ontrukken laat. Gy, bid voor my, lieve Vriend, in deze wonderlijke verstrooiing die zich als een beginsel van duizelende waanzinnigheid opdoet, en wees gezegend!

Ik teeken met de hartelijkheid eens oprechten vriends en broeders in onzen eenigen Heiland wiens Geest over ons zweeft en door alles geleidt, steunt, en troost,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 11 July 1826.

41.

Zeer waarde Vriend!

Uwe goede tijdingen van den 17^{n} dezer hebben ons zeer verkwikt, en zijn ons heden door schrijvens van onzen waarden da Costa verblijdend bevestigd. Moge U de zuiverer lucht en hooger grond van het Sticht verder heilzaam zijn! Veel zoude ik van een duurzamer verblijf van U, het zij daar, het zij op soortgelijke plaats hopen; doch, weder genoodzaakt in den Amsterdamschen stikdamp te rug te keeren, ducht ik de vernieuwing der paroxysmen voor U. Zoudt gy U niet geheel aan Amsterdam kunnen onttrekken? Ik-zelf heb in het moeras van Brunswijk mijn gezondheid die toen haar *ἀχμή* bereikt had, verloren, en nu heeft ons alle het verblijf in de vochtigheid van het huis dat wy sedert drie jaren bewonen, gants gekraakt. Voor my is het ongelukkige, dat ik geen andere woonplaats in Leyden weet te vinden, en niet zie waar ik die in geen Sticht of Gelderland leven kan, heen zou kunnen.

Onze verzwakking is in deze drie maanden zeer toegenomen. Mijne Egâ lijdt daarboven veel door interne affectien die in haar symptomata zeer dubbelzinnig zijn, en vooral door afmatting zonder eind in de lichaam- en geestkwellende en pijnigende beslommeringen die (vooral in deze laatste drie maanden) onze huislijke rust op een onvoorbeeldige wijze gestoord hebben, en dit, in haar ziekte en den daar-

van nog durenden nasleep. Bid voor ons om ondersteuning!

Goeds is van hier niet te melden. De onmiddelijke troost van boven door het Euangelie des Heils is alles wat den Christen overig is; doch moet ons dit niet genoeg zijn?.....Dat er intusschen opwekking is en de Geest der Waarheid heinde en verre werkt, is merkbaar, doch men vleit zich te onrecht met uitzichten, die niet dan op de hoop van een wenschend hart gegrond zijn. Ik voorzie jammerlijke tijden wijd en zijd, en overal in ons Vaderland, en zie bloedstortingen en vervolgingen, opstanden en binnenlandsche oorlogen te gemoet. Men herkent de teekenen des tijds niet genoeg. De Boze is 't meester, en moet zijnen rol volspelen. Doch niemand ontzette zich! Een zoodanige loutering is noodig, en het is voorspeld. En het licht zal niet uitgedoofd worden maar helderer opvlammen en blinken. - Ik zeg dit ieder die thands zoo blijmoedige uitzichten koestert. De verlossing is daarom nog niet naby om dat er hier en daar een lichtstraal uitschiet. Deze is ter troost in de verdrukking, maar de morgen nog niet; dieper nacht zal en moet (ik ben daar in 't hart van overtuigd) vooruitgaan, en wy moeten tot alles voorbereid zijn. Voorbarige verwachting wordt te loor gesteld en slaat neêr, onze uitzichten moeten verder strekken.

Uwe bezorgdheid omtrent my, lieve Vriend, is my dierbaar, maar ik verwacht, ook by deze hitte, van de melk geen leed. Mijne dispositie is niet gal-

achtig, maar integendeel te veel van het acidum vervuld, gevolg mijner geheele opvoeding van jongs af tot over de twintig jaren, en ook de melk acesceert in mijne maag en ingewanden. - Doch hoe 't zij, wat zal of wat kan ik anders eten? Daar is geene keus voor my.

De onkunde waarvan gy my schrijft, is niet te verwonderen. 't Is er meê en zal er meê worden by de lage klasse als in Frankrijk, waar onlangs een Curé aan een NB. Roomsche vrouw vroeg, of zy wist wie *Maria* was? Zy andwoordde, wel ja, dat is die hemel en aarde geschapen heeft. Zoo voortgaande, wordt het by ons nog slimmer, want daarin blijkt ten minste nog een denkbeeld van schepping, maar by ons wordt ook dit verwoest en de eeuwigheid en zelswording van 't geschapene ingeboezemd. Met één woord, alles is of wordt Heidendom, en de herstelling des Christendoms by 't verheidend volksgeslacht is nog een geheel ander ding dan eene eerste voortplanting. De Christenkerk moet als een afzonderlijk gezuiverd lichaam onder een vijandig wareldvolk staan, en vleien zich niet meer met herwinning van den vroeger wareldschen bloeistand. Zie daar hoe ik den stand en loop der zaken beschouw; maar wien ik spreek, men heeft alleen het oog op een vroeger meester worden in de Staten en Rijken. En dit koomt my hoogst bedrieglijk voor. Wachten wy Jezus as als den Christus, den Koning!

Onze beste Hogendorp is drie dagen hier by ons geweest, en heden morgen weder vertrokken. Ik heb

deze dagen in een aangenaam onderhoud met hem doorgebracht. Hy heeft my veel goeds van.....gemeld. Hopen en verwachten wy, maar niet meer dan de zuivering der Kerk. *Rusten wy*, *ook tot de mededienstknechten en broeders der bloedgetuigen die als zy gedood zullen worden*, *vervuld zullen zijn!* Openb. VI, 11, en ach, loopen wy niet vooruit!

Vaarwel, lieve Vriend, en zij de lucht waar ge U thands bevindt U heilzaam! De zegen des Heeren onzes Verlossers en Zijn Geest ruste op U, geleide en sterke U, en zij over ons allen! Amen.

Ik teeken met de hartelijkheid die gy my kent, en onder ons-aller groet,
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 31^{n} July 1826.

42.

Waarde Vriend!

Het is door de zwakte van mijn hoofd en de onbegrijplijk schielijke en dus byna geduurzame vermoeienis van mijn hoofd dat ik U in zoo lang niet geschreven heb. Intusschen heb ik uwen brief met den Heer Chavannes ontfangen, die my onuitspreeklijk aangenaam is geweest en mijn hart met genoegen vervuld heeft. Ik dank U voor die aanbeveling, hoezeer ik anders wars ben van lieden te zien, en dit my steeds het hoosd te sterk aandoet. - Voorts heb ik sedert den ontfang van dit uw schrijven, het afsterven van

uwen Oom den Doctor vernomen, 't geen mijne Egâ my uit den kourant (want ik lees dien nooit) berichtte. - Hoe dit U getrossen moet hebben, kan ik my licht voorstellen, en wees verzekerd, dat mijn hart daarin met U deelt. - Zwijgen wy den Heere, in alles, en in allen opzichte! Wat zouden wy Hem van Zijne Eeuwige en onveranderlijke besluiten willen aftrekken of reden afvergen, en hoe Zijne geheimenissen doordringen? Veel is ons geopenbaard; ja al wat ons nuttig was te kennen of te weten, maar oneindig is de diepte, voor geen Engelen of menschen te doorzien. Zijn naam zij geloofd in alles, in 't onbegrijpelijke, en wanhoop, wat is dat? - Ja, daar is een *eeuwig Euangelium*, en wie kent den omvang dezer uitdrukking?

.....Onzer aller even hartlijken groet voeg ik hierby, met het zegenend Vaarwel in den naam onzes eenigen en getrouwen Verlossers, die onze rotssteen en zekerheid is. Ik teeken

steeds de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 1^{n} October 1826.

43.

Zeer geliesde Vriend!

Hoe ongaarne ik U in de tegenwoordige droesenissen en belemmeringen die U overstelpen, en waarin wy hier oprechtelijk en innig deel nemen, lastig wil-

den vallen, kan en mag ik niet nalaten (en het is ook de begeerte mijner lieve Wederhelft die ook zeer veel belang in uw advis stelt) U door dezen (ik hoop niet) lastig te vallen.....

De zieke na 't langdurig sukkelen van dit geheele jaar geweldig neêrgeslagen en afgemat, mistrouwt alle hoop op beterschap die men haar aanbiedt en stelt zich haar einde als zeer aanspoedende voor. - Zy verzoekt U dus niet slechts in 't algemeen voor haar als kranke te bidden, maar wel bepaaldelijk de voorbede dat zy toch van al 't aardsche geheel los moge worden en versterkt door de Goddelijke Genade in 't volle en onbepaalde vertrouwen op 't zaligend zoenbloed; met ondersteuning in den zoo ontzettenden aanblik van 't uiterste uur dezes levens. - Wy weten dat gy dit niet zult nalaten maar met meer dan zelfs broederlijke hartelijkheid des oprechten en begenadigden Christens verrichten, en ook haar aan 't gebed onzer overige vrienden en getrouwe medebelijders des Emmanuels aanbevelen. Doe dit, lieve Vriend, groet de familie da Costa, aan wie ik gisteren schreef, en geef ons uw Medicinaal advis, en tevens uwe Christelijke vertroosting. - De Heer zij met U en met onsallen. Ik ben diep bedroefd als gy onderstellen kunt, maar hoop, en hoe zwak en gekraakt en uitgeput, ik heb voor eene ondersteuning te danken, die mijn hart rust geeft. Vaarwel. - Ik teeken als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 11 Octr 1826.

44.

Zeer geliefde Vriend!

Gisteren schreef ik uitvoerig aan onzen geliefden da Costa wegens de ziekte, en 't zal U medegedeeld zijn. Heden doe ik weder verslag aan U. - De nacht sedert gisteren doorgebracht, was niet zonder slaap, maar belemmerd en gevende vermoeinis als resultaat. Dit beterde wel allengs, doch de lijderesse bevindt zich zoo wel niet als voor de nacht. Zuizing in hoofd en gehoor is vooral niet afgenomen, maar wel de doofheid (surditas.).....Van Hoorn heeft begonnen haar een drankjen met wat *Valeriana* en *Cort. aur*. te geven. Van de uitwerking daarvan kunnen wy in de weinige uren gebruikens nog niet zeggen; doch thands neemt zy (deze nieuwe remedie tot morgen latende rusten), de poeiers weêr, waar 't ons voorkomt dat zy meer onder vorderde, schoon dan ook flaauw. Doch hoe kan het anders dan *pedetentim?* - Inmiddels zijn de klieren wat geslonken, *parum sed nonnihil tamen*. De woeling van geest blijft, en hoe kan het anders? Bloot gesteld aan zich verstrooiende gedachten, maar grievend en benaauwend, en als eensklaps op 't lijf gesmeten wordende; voor- en na-denkende in de allerdierbaarste betrekkingen van ziel en van hart; in benaauwende opstijgingen van het bloed, lijdt de dierbare Vrouw veel, en niet t' elken oogenblik werkt de troost even krachtig, hoe gretig gezocht en gretig toegediend. In de

kracht des levens is 't gestel des lichaams niet zoo lijdelijk dat het niet allersterkst op onze meest vrije gedachten invloeit. De Almachtige Genadegeest werkt in Zijnen onwraakbaren weg; murmureeren wy niet, maar danken en bidden wy! Vaar gy ook voort, voor haar die my steeds boven leven en al wat de aarde aan de verbeelding toelaat zich voor te stellen, dierbaar is, en de grootste gift hier van de Voorzienigheid aan my te schenken of denkbaar voor my, te bidden met alle onze Vrienden in den Heere, en - neen, van my-zelven spreek ik niet. - Kunt gy 't bovendien uitbreken, onthou my uw Medicinaal advis niet. Gy weet dat wy daar prijs op stellen. - Groet voorts onze Vrienden, en zij de Genade onzes Heeren overvloedig met U en hun allen en trooste zy ook ons in wat de Barmhartigheid Gods ons oplegt, en waarin 't plicht, ja ook voldoening des harten is, zich met blijmoedig opzien naar de alleenheelende hand in de droefenis, te onderwerpen! Vale a

Tuo
BILDERDIJK.
Leyden, 15 Octr 1826.

45.

Zeer geliefde Vriend!

Na uw lieven en troostrijken brief op eergisteren, heb ik heden ook van onzen waarden Costa eenstemmige troosttoereiking ontfangen; en kan ik uitdrukken

hoe de dierbare lijderesse en ik daar U-beiden dankbaar voor zijn? Neen, ik kan het niet. - Op gisteren schreef ik aan dezen onzen dierbaren Vriend met U, den toestand der kranke uitvoerig. En ach! welk een nacht vol angst en benaauwdheid der ziel hebben wy nu doorgeworsteld! De benaauwdheden en opzetting van 't bloed namen geweldig toe, en de pols was ongelijk als nooit, de hitte in hoofd en handpalmen geweldig, en zy tegen den morgen in 't bed niet konnende duren, werd ik radeloos en zy stelde zich het uiterste uur ten onmiddelijkste naby. O welke zielzuchten! welke gebeden! welk aanroepen des Verlossers terwijl oogen en wangen glinsterend en droog bleven; en - maar ik kan U niets van die worsteling Jacobs uitdrukken tot er na verscheiden uren die my eeuwen schenen, tranen en troost van verhooring, uit- en aanbraken, en de roerendste dank uit het hart stormde voor verkregen vertrouwen op de beloftenis van den Goddelijken mond die niet liegen kan, maar in doodsangst getrouw is. Dankt met ons, lieve Vrienden en vaart voort in uwe gebeden. - Onberoerd, na betuiging der Genade die in haar hart scheen, maakte zy kalme schikkingen, jegens my en onzen welmeenend warmen Vriend, wien zy ontboden wenschte, en die ons vertrouwen zoo wel verdient, met de helderste gemoedsgesteltenis, en wachtte als Christelijk bereid zijnde, de beslissing des lijdens in gelaten onderwerping af, en nog verseert zy in dezen toestand. - Geheel in droesheid verzonken, had ik al dien tijd geen besef om eenigerlei middel aan te wenden, maar

eerst by volkomen daglicht beproefde ik, zoo verr' tot my-zelven wedergekeerd een voetbad. Te vergeefsch had ik om hulp en raad omgezien en eerst later kon ik Dr. van Hoorn doen vinden. Hy kwam, en deed op nieuw bloedzuigers zetten beneden het diaphragma ter plaatse waar zy eenige steking gevoelde, en dit werd door eenigen slaap gevolgd, en vermindering van de hartklopping, maar niet van 't gebons in de hersens. Dat ik my nu weder met hoop vleie, kunt ge U voorstellen, en van Hoorns koeler oordeel bevestigt my, doch de Lijderesse verwerpt die en hoopt op...hoe kan ik het uitspreken? Maar zalig en ter eere Gods. Hoe de lieve teêrhartige Lodewijk hierby is, behoef ik niet te melden. - ô God van leven en dood, behoud haar aan hem en aan my, schreeuwt mijn ziel, en ontruk ons niet alles in wat wy Uw grootst, Uw onwaardeerbaarst geschenk gevoelen, in die my en hem waarlijk alles is, waar wy aan hechten. Wat wierd er van mijn reeds suffenden ouderdom, wat van 't lieve kind, met zijn moeder ook van vaderlijke zorg en raad verstoken in dit allergewichtigst tijdperk zijner vorming! Ach lieve Vrienden, gevoelt en bidt met ons dat die afgrijslijke slag afgekeerd worde door die Barmhartigheid die tevens de Almacht en Wijsheid is! Zy behoede en beware U en wat U waard is, en wende de ziekte (mogen wy ons vermeten het hart voor Hem uit te storten,) tot behoudenis, en tot verheerlijking van Zijn heiligen Naam!

Heden heeft van Hoorn van de Valeriana afgezien, maar continueert uwe poeiers.

Ziet daar, getrouwe boezemvrienden, wat ik U melden moest. - Thands kan ik niet meer. - Zijt allen gegroet en gezegend in en van den Heere! Amen. Ik teeken steeds

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 17 October 1826.

46.

Teêr geliefde Vriend!

Ja de troost van de deelnemende harten onzer dierbare vrienden, ons heden door de hand van den warmbezielden da Costa toegekomen, viel als druppelend water op gloeienden steen, in 't verlangend gemoed. Hebt beide dank van ons-beide voor uwe teêrhartige liefde, en vaart beide voort ons in uwe gebeden te bedenken. - Met leedwezen heb ik uwe zielen door aandoening geschokt; doch gy beide zult het niet misduid hebben, schoon het ook lijden voor U was. - Intusschen zal de mijne van gisteren avond ook dit (als by ons) verzacht hebben door 't bericht der genadige verzachting en troost van om hoog. - De laatst doorgebrachte nacht was niet te min wederom minder kalm ja benaauwd, doch niet in de maat der vorige vlagen, en viel ons bang. Heden op den dag was er wederom een harde storm door te staan, van verscheiden uren, doch onder 't vereenigd gebed onzer zielen, in nieuwe tranen-uitbreking verzacht, en van een stille sluimering gevolgd.

De lichaamlijke pijnen zijn niet zwaar, maar de beklemming van't hart duurt in meer of minder mate voort. De kloppingen van 't hart zijn minder en zoo ook die in het hoofd, niet echter geweken. Nu is er ook lichaamszwakte, als natuurlijk na zoo veel dagen ziekliggens, maar niet uitermate. Doch meer en meer toont de ziekte (als Dr. van Hoorn ook, en eerst, opmerkte) zich zenuwachtig. Immers daar zijn nerveuse symptomata sterk meê gemengd. - Ik zal den Doctor uw begeerte om een medicinaal raport van zijn hand te hebben, meêdeelen. Hy toont vele hartelijkheid voor ons.

Ontsang onzer aller wenschen in allen opzichte, en ook in het byzonder mede met onze vrienden da Costa het hierinliggende aandenkensblijk aan den dag waarop deze U in handen zal komen, uit onze oprecht lievende zielen, die gy hun wel zult mededeelen, als aan alle drie geschreven met gelijke broeder- en zusterliefde. - Ik teeken als steeds

de Uwe,

Leyden, 19 October 1826.

BILDERDIJK.

47.[1]

Waarde Vrienden en Medegenooten in de hartelijke erkentenis van het waarachtig Euangelie!

Onze dierbare kranke herinnert my, die van geene tijden of dag meer weet in mijn gants verwoest ge-

(1) Aan onze waardige Vrienden en Vriendin, den Heere en Mevrouwe da Costa, en den Heere A. Capadose.

heugen, dat het morgen de gedenkdag, de onschatbare dag uwer plechtige inwijding in de gemeenschap des eenigen Verlossers en Zaligmakers door den heiligen en heiligenden doop voor de openbare gemeente is. Deze mag, deze kan niet voorbygaan zonder ook hier voor ons een feestdag te zijn, waarop onze hartenzuchten U in zegening en verblijding over de redding uit de duisternis in het licht der waarachtige kennisse van den God des heils tegenstroomen. Ontfangt onze oprechte betuiging hiervan met de wenschen van uwe verknochtste vrienden in Jezus Christus, den Heer en Herder zijner kudde, die ik niet in staat ben naar eisch uit te drukken, maar die voor ons in uwe harten spreken zullen. - Verschoon deze onvolkomene en weinige letteren, veellicht kwalijk samenhangende, maar in verwarring van hoofd en hart uitgeboezemd als deze toestand my toeliet. - Vaartwel, zij de Genade steeds over U-allen vermenigvuldigd, en ontfangt in vriendschappelijk gevoel den tederen groet van de lieve lijderesse en van den tederen Lodewijk, als van

Uwen
BILDERDIJK.
Leyden, den 19 October 1826.

48.

Waardste Vriend!

Ik begin met uw uitzicht naar den toestand der dierbare kranke te voldoen. Een nare nacht met be-

naauwdheid hebben wy doorgebracht. Daar volgde echter tegen de ochtendstond rust op, en schoon minder volkomen dan die van de vorige was de ontwaking kalm en tot dit oogenblik is (hoewel onder toenemende zwakte) deze dag eenigzins, ja vrij aanmerklijk beter dan gisteren. De geestvermogens zijn by dat alles (den Almachtige zij eer en dank!) helder, oplettend als by gezondheid op alles, en zorgvuldig over alle betrekkingen. - 't Verkwikt my, U dit zoo te mogen berichten en my-zelven dus de weldadigheid des Heeren zoo stuksgewijs by de bekommering die my drukt, voor te stellen, en den geest te verlichten.

Uw lieve brief, die van onzen dierbaren da Costa, en die van den goeden vader Heykens, elk van die was ons lief, troostrijk, en balsemend. Heb dank en dank alle die zich onzer zoo aantrekken in Christenbroederschap en zalvende liefde! Het beandwoorden echter, hoe mijn hart er toe dringt, is my (immers heden) ondoenlijk. Zoo veel dagen bekommernis, woelens in- en uitwendig, en rust- en slaapgemis, als gy licht bevatten kunt by de telkens weêr nieuwe ontroering te moeten plaats hebben, laat mijn gonzend en ledig hoofd (zoo weinig inspanning 't ook anders vereischte, ja een innig genoegen zou zijn) geenzins toe. Ontschuldig my dus by onze lieve deelnemende Vrienden; zeg, schrijf, betuig hun, wat uw hart U zegt dat het mijne gevoelt. Meer brieven liggen er voor my, ook uit Christlijke harten gevloten, en ik moet ze daar laten tot beter herademing

uit den troostvollen Geest in de Hoogte my toewaaie als een verkwikkende koelte den uitgeputten landman in den heeten middag der oogst. Bidt daarom voor my; maar neen, bidt voor de veel doorstaande Lijderesse, in wie ik duizendmaal meer lijde dan ik voor my-zelven ooit lijden kon, en dan vergeet my, want hare genezing, haar welzijn, sluit de mijne in, en de mijne is niets, dan voor zoo verre zy een verhindering van plichten meêbrengt, waaraan ik wenschte niet te ontbreken.

Woelig is mijn hoofd boven alle verbeelding. Mijn hart echter, schoon als koud in den boezem, vindt dankstof rondom my en niet slechts in het dierbare kind, welks liefde en zorgvuldigheid, en ijver en oplettendheid voor ons beide alles overtreft wat men wenschen kon, maar ook in verknochtheid van personen, waarin zy nooit te verwachten was. Dank met ons daarvoor en loof den Heilige Israëls die ons niet verlaat, maar wiens byzondere zegen wy elk oogenblik in en by alles erkennen! Hallelu-Jah!

Ontfang onzen innigsten hartengroet, en deel dien met alle onze lieve betrekkingen. De zegen des Heeren zij met de volheid van genade over U en allen steeds overvloedig! Amen.

Ik teeken als altijd
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 25 Oct. 1826.

49.

Dierbare Vriend!

Weinige regels op uw dierbaren brief! Gevoel wat uw hart U zeggen zal van mijne, van onze deelneming in alles wat U getroffen heeft en ook in uwe gezegende troost[1]. Deze worde U meer en versterkt uit den hoogen. Ja wy aanbidden met U de wegen der Goddelijke Voorzienigheid - ach berusten, loven, en danken wy, en bevelen wy elkander en de onzen aan den eenigen maar voor warelden genoegzamen Redder en behouder der zielen, die Zijn licht doet schijnen in- en uitwendig, en zij ons gebed dank- en vertrouwenvol! Dit geve Hy U en ons steeds en versterke ons geestelijk en naar het lichaam ter Zijner eeuwige eer en onzer bevestiging! Amen. - Ik ben met voller harte en teeken

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 25 Oct. 1826.

50.

Zeer geliefde Vriend!

Hartlijk aangenaam was ons de lieve, altijd troostrijke en gemoedelijke brief, dien wy heden boven verwachting, nevens eenen even aangenamen van on-

(1) Het overlijden van den eenigen Broeder van Dr. Capadose, die op zijn sterfbed Jezus als Messias en Heiland beleed.

zen dierbaren da Costa (wien ik morgen hoop te andwoorden) ontfangen mochten. Doch met ontroering vonden wy daarin eene somberer stemming dan wy hoopten, en die ons van den staat uwer zwakte niet dan een ontrustend gevoel kan inboezemen. Ja, wy weten 't hoe zeer zich het lijden in alle opzichten thands een gantsche poos als over U uitgestort heeft, en deelen in uwe droesenisse, maar hoe zalig is de opbeurende troost waarvan de Vrijmachtige genade U de rijke bron opende, en mede laaft en verkwikt. Niets is plichtelijker, niets heiliger, niets meer bevredigend dan volkomen berusting in den wil des Almachtigen, en een kalm vooruitzien van ons altijd naderend einde in de kracht van Hem die den Dood zijnen prikkel voor ons verbroken heeft; maar waarom zoudt gy koud en ongevoelig worden, om hier naar Zijn welbehagen Zijnen Heiligen naam met uwe broederen in lijden en troost nog te blijven loven, en hen door uw voorbeeld, en Christelijke gelatenheid, als door uwe vermaningen, te helpen sterken, aanmoedigen, en bevestigen? - Ach! laat ook in dit opzicht geene moedeloosheid U besluipen; de plaatse hem toebereid die Zijns Heilands is, wacht hem, en de naam in den Hemel geschreven zal niet uitgewischt worden. - Neen, moogt gy ons nog *lang* (dit woord is betrekkelijk, en de Heer van leven en dood bestemme 't naar Zijne Algoede, wijze, en onberispelijke Voorzienigheid!) door uwe troostrijke en versterkende opwekkingen verblijden!

Met dank en prijs aan den grooten Geneesmeester,

mogen wy U heden wederom den zachten voortgang eener gewenschte beterschap en nadering tot herstelling meêdeelen. Alle de byzonderheden van deze situatie behoeve ik U als medicus niet te detailleeren. Gy zult met ons danken, gelijk gy uwe beden met de onzen vereenigd hebt in den prang der benaauwdheid, en ja, wy vleien ons, dat ook uw verbeterde lichaamsgesteltenis U welhaast zal toelaten, met ons in een kleinen kring, het gezamendlijk offer van vereenigde dankzegging aan Hem op te dragen, op wien wy ook in dit geval niet te vergeefs gehoopt hebben, en ons onderling in deze nieuwe genade te verheugen. Dit geve Hy, die alleen machtig is, onze onwankelbare rotssteen en sterkte, wiens vreeze met liefde en blijdschap steeds in ons wone! Hallelu-Jah! Hallelu-Jah voor eeuwig.

De kranke, laat ik reconvalescente zeggen, groet U op 't liefderijkste en zoo doet de lieve Lodewijk onze van den hemel gezegende, en niet minder hy die zich teekent

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 14 Nov. 1826.

51.

Zeer geliefde Vriend!

Osschoon de afgeloopen nacht ten aanzien van den slaap eenigzins beter dan de vorige was, is het heden niet beter; maar, behalven de vlagen van opstijgend echauffement lijdt de dierbare kranke ook van zeer

zware hoofdpijn, met bonzende kloppingen, die niet aflaten. Alles wat gebruikt wordt, verwekt benaauwende winden, en de pols verslapt niet, maar neemt meer snelheid (en op mijn gevoel zelfs eene hardheid) aan die my ontrust, schoon voór minder fijnen tact dit niet merkbaar schijnt. - Dit mocht ik niet nalaten als vervolg van het bericht dat gy heden van my ontfingt, meê te deelen.

Ja, lieve Vriend, het is de ondersteuning des Heeren, onze sterkte, die my in dit alles nog staande houdt; doch hoe ik echter van dag tot dag meer gevoel te bezwijken, kan ik U niet uitdrukken. - Ook mijne brieven moeten zekerlijk zich van de meer en meer toenemende ontwrichting mijner verstandelijke vermogens gevoelen. Neen, ik beklaag my niet, want waar had ik recht eenige aanspraak op te maken? Maar dankende de hand die my by de aanwassende plagen 't hoofd nog boven houdt, gevoel ik echter de overstelpende golven die my overspoelen; en waartoe zich illusien te maken? Moge slechts mijne lieve Wederhelft, nevens wie nooit iets op aarde aan mijn hart dierbaar was en die my meer dan my-zelven is, gespaard en hersteld worden en ons Engelachtig kind verder ten weg des waarachtigen levens blijven opleiden! - Heeft mijn leven niet geheel en al onnut voor Vaderland en evenmensch mogen zijn, Hem zij de eer en de dank! Zeker, het goede is niet uit my, en mocht ik nooit anders dan als een bloot werktuig in Zijn hand zonder inmengsel van 't mijne, gedacht, gevoeld, en gehandeld hebben!

Heb dank voor uwen vertroostenden brief, terwijl ik op den mijnen van gisteren uw andwoord blijf wachten. Want waarlijk ik ben thands wel een *χάγαμος ὑπὸ ἀνέμου σαγευόμενος* - Dan, *de Heere zal voorzien!*

Ontfang onzer allen hartlijken zegengroet, en vaar voort met en voor ons te bidden. Wy zien uit naar uw andwoord even als naar het nader schrijven van onzen geliefden da Costa, die met en in alle zijne betrekkingen desgelijks gezegend zij!

Ik teeken als steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 2 Decr 1826.

52.

Zeer geliefde Vriend!

Recht aangenaam was ons uw vriendelijk en uitvoerig andwoord over den tegenwoordigen toestand onzer dierbare kranke, en uwe begrippen daarover stemmen volkomen met de mijne over één; doch is het (helaas!) hier ook het oude niet weêr: Non est in Medico semper relevetur ut aeger? Wy zijn in hoc subjecto ailergeweldigst belemmerd.....

Het is een allergezegendst blijk van genade, dat de rust des gemoeds der kranke niet aan de vlagen van benaauwdheid toevoegt of voedsel geeft, en ik kan daar niet genoeg voor danken. Doch is het wel vermijdelijk dat zich by nog langer duur de noodwen-

dige verdrietelijke verveling tot een soort van ongeduld verheffe? Wy zijn thands in de negende week der bedlegering, en het opzitten tusschen beide verkort zich noodwendig en vermindert met de toeneming van 't gevoel der verzwakking. Stel U dit voor in een huisgezin als het mijne, waar de Vrouw alles is, alles doet, alles bestuurt, en ook my-zelven noodig heeft te besturen, die buiten mijne studie van niets weet noch ooit geweten heb noch my ooit met iets anders bemoeid, en nu in de volslagenste caduciteit, zonder geheugen, zonder vatbaarheid voor eenige opmerking voortsleure, erger dan een kind van tien jaren, by al wat my voorkoomt. Gevoel daarby dat haar hart daarover hangt en haar geest daar noodwendig zich meê vervult. - Waarlijk, zulk eene situatie is treurig, en alleen de volstrekte overtuiging en zielsafhanklijkheid van de Goddelijke allerbyzonderste Voorzienigheid kan dit doen verduren. Bid, lieve Vriend, dat die overtuiging en de berusting die zy in 't harte werkt, my niet begeve, en, kunt gy, deel uwen raad, zoo niet, uwe troost mede. Doch ik weet, dat gy zoo wel als onze dierbare da Costa, ons in uwe zielzuchtingen niet vergeet; ook de onze gaan op voor U-allen, lieve Vrienden, als één in de gemeenschap des geloofs, en der beloftenisse. De Genade zij over U-allen steeds overvloeiender in gaven en zegeningen! Amen. - Ik teeken als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 4e Decr 1826.

53.

Zeer geliefde Vriend!

Heb dank, hartlijken dank, voor uwen gemoedelijken Christelijken en krachtigen troostbrief, vol opwekking en zalving! Ja, ook deze oogenblikken van benaauwende neêrslachtigheid zijn ons goed, en behooren mede tot de ontfermende beschikking onzes Hemelschen Vaders, zonder wiens wil geen hair van onzen hoofde vallen kan. Doch zou hy geen pijn voelen die geslagen wordt? Ach, lieve Vriend, wat zijn wy menschen? Wat willen, wat wenschen, wat klagen, wat vreezen wy! Immers het zijn droomen van een onrustige nacht, en de waarachtige wensch des harten kan of mag geen andere zijn in den boezem des innigen Christens dan, Vader, niet mijnen maar uwen wille geschiede!

Het is heden met onze lijderesse wederom wat beter, kalmer, minder neêrgedrukt, en meer hopend en blijmoedig.....

Op 't oogenblik verneem ik door een brief van onzen waarden Vriend, 't geen gy by het schrijven van den uwen nog niet melden kost[1]! Geloofd zij de Heer, onze Verlosser, in dit zalig ontslapen! - Zoo gezegend dit sterfbed ook was, 't kan niet nalaten ontroering en diepe gevoeligheid in die getuigen van de laatste oogenblikken waren, en zich een zoo naauwe

(1) Het overlijden van Mevr. Belmonte; schoonmoeder van den Heer da Costa.

betrekking van 't hart voelen scheuren, te verwekken. Verzeker hen alle van onze innige deelneming, en toebidding van de noodige troost en versterking. Ontfang voorts onze hartlijke heilwenschen van ons allen, terwijl ik my als steeds teekene,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 8 Decr 1826.

54.

Zeer geliefde Vriend!

.....Uwe reflectien ter gelegenheid van de zalige ontslaping van Mevrouwe Belmonte, maak ik gaarne de mijne; of liever, zijn als uit mijn hart genomen. Ja het sterfbed eens geloovigen is aandoenlijk, maar, verre van aaklig (als ik 't steeds hoorde noemen), troostrijk. Twee Epoques heb ik altijd bevonden eene byzondere geestlijke gewaarwording te geven aan 't hart: de geboorte en 't sterven. Dan hiervan en van mijne opmerking daaromtrent wel eens nader! Thands is mijn hoofd te zwak, te vermoeid en uitgeput, om niet af te breken. - Onze hartlijke en innigste groet en zegenwenschen verzellen dit schrift! De Algoede vervulle ze aan U, aan onze dierbare Vrienden, en alle lieve betrekkingen in de Genade onzes Heeren! In deze bede besluit ik, my teekenende, als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 10 Xber 1826.

55.

Zeer geliefde Vriend!

Hoezeer de nachtrust steeds zeer gering blijft, en de benaauwdheden ook niet ophouden, zijn deze echter steeds verminderende in kracht, en heden bevindt zich de kranke ook vrij redelijk. Het is inderdaad een byzondere zegen, dat by al dit dobberende sleuren en sleepen hare zielsgesteltenis zoo kalm en vol troostrijke hoop is, en zy my in de zwakte waar ik in onderligge, moed en troost inspreekt. Ja, daar is stof tot danken, en wie zou het zich kunnen of willen verbergen! Verr' van ons dat denkbeeld. Doch daar zijn zulke duistere oogenblikken, als lichaam en geest te gelijk bezwijken! Geve Hy slechts lijdzaamheid en berusting! Bidden wy hier dagelijks om. - Ja, gelukkig nog, zoo wy dit kunnen! - Ja, gy hebt recht: wy moeten *ontworden*, op dat Christus in ons worde; waar geen zelfverloochening is, loochenen wy Hem met het harte, of willen 't.

By uitnemendheid streelt het my, dat mijn verzen U en de uwen stichten mogen. Ach! mochten zy aan eenige harten gezegend worden. Geloof, lieve Vriend, dat zy eenvoudige uitvloeisels zijn van een zich ontboezemend hart, zonder doel of oogmerk neêrgestort, en zonder iets (voor zoo veel ik my bewust ben) van 't geen men praetensie noemt. Maar het is aan den Heere te zegenen wat Hy wil, door Zijn Geest. - Dagelijks was my die troost van uit-

storting gegeven, en altijd tot verkwikking, maar helaas! sedert eenige weken begeeft my die, en mijn hart is gesloten. Geloof my, geheel mijn ziel was altijd, Poëzy. Houdt dit op, ik ben niets, dan verfoeisel voor my-zelven, en de gaven van God wijken van my. Doch lijden en bidden wy, zoo lang wy met woorden of gedachten stamelen kunnen, en, houdt dit op, moge dan slechts nog een zucht tot Hem opstijgen, die ook voor ons dood- en Helle-angsten geleden heeft, en nog in Zijne heerlijkheid voor ons bidt!

Vaarwel, lieve Vriend, groet de onzen en wees gegroet uit ons aller hart! - Ik teeken als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 15 Dec. 1826.

56.

Zeer geliefde Vriend!

Den brief van uwe hand te zien, verheugde ons dadelijk by de ontfangst, als blijk dragende van de beterschap des nieuwen paroxysmus uwer borstkwaal die ons ontrustte, en de inhoud bevestigde dit. Wat ons betreft; het is inderdaad niet vreemd, eene dagelijksche alternatie aan 't ziekbed te zien, en dus treft zy my ook in dit geval juist niet byzonder. Maar het ongeluk is dat zich telkens hier nieuwe affectien van kouvatting, inwendige windopzetting en dergelijke, byvoegen, die dan den regulieren loop en voortgang belemmeren, ne dicam planè disturbant.

En hoe kan het anders in zulk eene athmospheer als waarin wy hier verplicht zijn te duren! Intusschen, alles in aanmerking genomen, kunnen wy en mogen wy ons over den staat der lieve kranke niet beklagen, schoon hy gants niet naar wensch heeten mag. - Benaauwdheden enz. verhinderden deze nacht weder de rust, en noodzaakten zelfs tot verlating van het bed. Noodwendig kan derhalve 't gevoel van verfrissching, verkwikking (of hoe noemt men 't, want ik voor my heb dat ding nooit beproefd, maar ontwaakte reeds in mijn vroegste kindsheid altijd zeer bezwaard en vol *mal-aise*) geen plaats vinden, 't geen den geest zoo wel als het lichaam van een reconvalescent moet verkwikken, en de impedita perspiratio sensibilis et insensibilis moet bewaren. - Zie daar wat hier het geval is, en niet wel anders kan, en waarvan het besef my zoo op het hart drukt.

Met uw wijze van aanzien van 't lichaamlijk leven stem ik ook volkomen in. De aart van onze ziel is uitbreiding, en ook deze haar werking op 't lichaam, brengt deze werking in dit werktuig, en waar deze gestuit wordt is krankte het zij dan meer plaatselijk, het zij meer algemeen. En dus is de inertia der zintuigen en viscerale instrumenten der drie hoofd-holligheden des lichaams een wezendlijk sterven, dat is afneming van 't leven. Het is dan ook een natuurlijk ding, maar by een zoo vurig interne gestel als het mijne, is het van een onuitspreeklijk gevoel, by niets te gelijken dan by hetgeen men het slapen van een lid noemt, wanneer het bloed daar in opgehouden

met ongeregeld geweld daarin doorschiet. Iets dat ook ieder niet by gevoel kent, maar ik veelvuldige malen in mijn kindsheid by ziekte gevoeld heb, en ik nooit aan iemand kon doen begrijpen. - Wat uit zoodanig eene gesteltenis voor 't hoofd (en wellicht ook voor de borst) te wachten zij, behoef ik U niet uit te leggen, doch dit is het niet wat my aandoet. Maar dit gevoel van *inertia*, van gebondenheid van werktuigen, is (ja!) een allergrievendst gevoel. - Morre ik dan? - Neen, maar ik gevoel, en hoe kan ik anders? Lijden moet ik, het zij zoo, 't is Gods wil! Maar betwiste men my niet dat ik lijde; en nog leed ik met genoegen, kon het mijne Wederhelft gezond maken; maar ook zy lijdt daarin, en het voegt toe tot haar ziekte.

Ja, mijn Vriend, U by ons te hebben zou zeker een verwikking zijn voor uwe vrienden, maar het ware God tergen, U in dit weêr en saizoen aan 't geen er de gevolgen van zijn konden, ja, natuurlijker wijze zijn moesten en zijn zouden, bloot te stellen. Zet dit geheel uit uwe gedachten. Zijn wy in den geest te samen vereenigd, en danken wy dit te zijn. Waar plaats en afstand verdwenen is, zullen wy altijd en onafscheidelijk by één zijn voor den throon onzes Verlossers, zoo zij het!

Groet onze Vrienden da Costa en hunne betrekkingen van ons allen, en ontfang onze innige zegenwenschen naar ziel en lichaam! Ik teeken, als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 18 Dec. 1826.

57.

Zeer geliefde Vriend!

Het is zoo, het dompige vochtige weêr is my en ieder nadeelig, maar met dat weêr is niet dan te verwachten wat my nog verwoestender is. Wat is mijn tegenwoordige toestand dan 't gevolg van 't gemis des heilzamen invloeds der stijvende wintervorst nu meer dan twee jaren achter een, welke my alleen bekomen deed van de my zoo akelige voorjaarslucht, zomerdrukking, en herfstdampstorting? Geen andere lucht is voor mijn gestel verdraaglijk dan de drooge koude. En middelerwijl gaat het saizoen daarvoor om. Heden morgen opstaande, vond ik een afgrijslijken zonneschijn, die my oogen en zenuwen zoo dra de kamerdeur openging derwijze aandeed dat de schok my geheel buiten my-zelven bracht. Niets is my nadeeliger dan de zon, die my geen deel des lichaams een oogenblik beschijnen kan, zonder verwekking van rheumatieke pijn in dat deel, walging, en neêrslachtigheid tevens. In fellen stormwind en slagregen te gaan is en was my steeds zeer nadeelig, maar ongelijk minder dan in zonneschijn. En, wat de voorjaarslucht betrest, die zoo zoet vervrolijkende dronkenschap die zy algemeen in mensch en dieren verwekt, door het zelfde opheffen der vochten dat de planten doet groeien en opluiken, is voor my een geweldige distilleergloed die het hoofd deels bezwaart, deels in een soort van delirium brengt. - Men kent mijn gestel en mijn kwaal niet, en mijn

zwakte is niet uit gebrek van toon in solidis als by anderen, maar uit exces van toevloed naar 't hoofd. En hoe kan het anders? Opgevoed in 't bed en besloten kamer, zonder beweging van lichaam, is er geen andere oefening ooit by my geweest dan van de hersenen, geen vocht of geest langs een anderen weg gedetermineerd of gespild geworden; geen heilzaam zweet, geene perspiratie dan de insensible; en daarby het bloed altijd door gedurige aderlatingen en daartoe strekkende medicamenten verdund, en in het systema der hersens door peinzen, studeeren, en hartzeeren zonder eind als geopprimeerd. - Hoe kunnen dan de gevolgen anders zijn? - En hoe kan men in zulk eenen toestand, van helder- of voorjaars-weêr en een heilzamen invloed daarvan spreken? - Voeg hier by de verandering in het zonnestelsel, die oorzaak is van het smelten der ijsbergen aan de polen, de overstroomingen met al hare gevolgen, de meerdere nabyheid aan de zon, in evenredigheid met hare allengs toegenomen en nog meer toenemende verdoving, maar die 't zelfde evenwicht van werking niet hebben kan noch hebben mag, maar tot meer en nieuwe plagen heenleidt die voor de deur zijn. Ik zwijg van het overige. - Doch men leeft blind voort en wil alles op den ouden voet blijven beschouwen. Geloof my, 't is alles anders, en toebereidsel van groote physische zoo wel als allerlei revolutien. - Laten wy ons dus geene illusien maken. De zaak is zoo zy is en wy moeten haar dragen en doorstaan, zoo lang het den aanbiddelijken Vrijheer van leven en dood behaagt,

en al wat ons rest is te bidden om onderwerping. Doe dit voor my ook inzonderheid.

Mijne Wederhelft, wier lichaamsgestel, mutatis mutandis, ook veel van het mijne heeft, doch (den Hemel zij dank!) in lang niet in die verwoestende maat, lijdt ook van deze zelfde algemeene gesteldheid, doch haar levens-epoque, en 't vrouwelijke van haar geheelen aanleg van geest en lichaam, levert inderdaad geheel andere uitzichten voor 't herstel op; wanneer deze ruwige dampige athmosfeer eens verheldert. De Almachtige geve dit voor haar en onzen lieven Lodewijk! Voor my geen ander gebed dan: Heer Uwen wille geschiede, geef slechts lijdzaamheid!

Ja, de dag der viering van den opgang der Zon van gerechtigheid is daar. Maar schijnt zy nog voor ons rampvol Vaderland? - Ach! moog zy 't in onze harten. Aan Vaderland noch Kerkgemeente is niet meer te denken. Doch God kent de zijnen!

Vaarwel, geliefde Vriend, en ontfang onzer allen zegengroet. Mochten wy ijverig bidden door den Geest Gods geleid! Meer is er voor ons niet overig gelaten. Ik teeken als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 26 Decr. 1826.

58.

Zeer geliefde Vriend!

Gy herademt dan weder, dank zij der Algoedheid, van uwe duizeligheid en afmatting; met my nemen

die toe, en intellectueel zoo wel als corporeel (ja nog meer) verval ik dagelijks meer en meer. Alleen de nachten zijn my nog al draaglijk, zoo het echter draaglijk heeten kan. Hierby blijft het met mijne Egade voortsleuren, en de nachtrust neemt vooral niet toe maar eer af. In vochtigheid die alles bederft en verstikkenden rook zitten, slapen en leven wy, en men kan zich niets slimmers voorstellen. Gy spreekt van hoop op beter; maar geloof my, noch physicè, noch zedelijk, noch verstandelijk is er hoop voor dit van God verlaten land, op iets beters. Het is ter verwoesting overgegeven. Ja, wat meer is, geheel dit zonnestelsel waartoe wy behooren, bereidt zich ter slooping. Wat dan? Verduren en doorstaan onder aanroeping van Hem die wederkomen zal, is al wat ons overblijft, en dit schenke Hy ons door Zijnen Geest! maar de benaauwdheden in 't *Lama Sabachtani* zijn vreeslijk.

Met moeite schrijf ik deze, om U, onze dierbaarste Vrienden niet langer zonder tijding te laten. Doch 't vermoeit my geweldig. Ik voeg er derhalve niet meer by dan onzen innigen zegengroet aan alle onze gewenschte en zoo tedere betrekkingen, over al wat hun waard is, naar elke behoefte in ziel en lichaam van elk van die, uitgestrekt! De Genade zij met allen! Geloof my steeds,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 8 Jany 1827.

59.

Veelgeliefde Vriend!

Uw tedergevoelige en aandoenlijke brief vol van troost en opwekking heeft ons zeer getroffen, en wy danken er U voor uit grond van ons aller harten. Ja, lieve Vriend en deelgenoot ook in smarten en benaauwdheden, wy moeten, onderworpen niet slechts, maar zelfs dankende lijden, en God heeft het my door te lijden geleerd. Maar het lijden moet lijden zijn, geene ongevoeligheid, maar innig gevoel, en dan eerst ligt er de troost in, die er aan verknocht is. Troostrijk boven uitdrukking zijn my thands de innige, uit oprecht genadegevoel stroomende gesprekken mijner dierbare Wederhelft, die in deze krankte zoo krachtdadig aangegrepen en met den eenigen Zaligmaker in geloof, hoop, vertrouwen, en liefde, zoo teder vereenigd geworden is. Ach! hoe kan ik genoeg danken, en hoe zoude ik wrevelig zijn in het lijden? Wat ware er, zonder lijden, van my geworden! en hoe zeer behoeve ik het nog!

De dag van gisteren was ons hier ten uiterste akelig. Mijne Egade was zwaar aangedaan in het hoofd, en eindelijk besloot Dr. van Hoorn tot eene aderlating, na dat een voedbad meer kwaad dan goed had gedaan. Zy is dus gelaten, ter quantiteit van 7 a 8 $\frac{z}{5}$, en het bloed toont zich, koud geworden, wel getemperd met serum en van eene matige tenaciteit, zonder eenige aanmerklijke inflammatie, schoon het

driftig geloopen heeft. Doch de opzetting naar 't hoofd is daarmeê niet verminderd, en ik denk zoo wel als zy-zelve, dat een herhaling nuttig zal zijn.....Intusschen is er gisteren iets gebeurd dat ook op deze onze lijderesse invloed gehad heeft.

Onze lieve Lodewijk die weêr op onze kamer sliep, stond op met zware hoofdpijn, en raakte weldra aan 't vomeeren, 't geen telkens vernieuwde. Ik verliet het bed als thands gewoonlijk, laat in den morgen, en dof en zuizend in 't hoofd als dagelijks; maar niet lang was ik op geweest of dit nam toe, ik wierd flaauw zoo dat men my plat op den grond gelegd, met koud water in 't aanzicht sprengde om my wederom by te brengen, en toen waren my de handen koud en volstrekt ongevoelig en buiten staat om iets aan te vatten of vast te houden, terwijl ik als wezenloos zag wat er omging maar zonder recht begrip of deelneming.

Dr. van Hoorn welke om de soort van bedwelmdheid mijner Egâ gehaald werd, ordonneerde nu de venaesectio maar beval de dienstmeid te maken dat wy allen uit die kamer kwamen. Zy maakte met onbegrijplijken ijver en spoed de veelvuldige toebereidsels ten dien einde, verbeddede mijne Vrouw in een ander en frisch vertrek en ik volgde en liet my leiden met Lodewijk als een wezenloos kind; en toen eerst bekwamen wy allengs. - En wat was het geval? De schoorsteen in onze kamer volstrekt niet meer trekkende, was het vertrek onophoudlijk vol rook. Om dit zoo veel mooglijk te matigen, bracht ik sedert verscheiden dagen de daar aangelegde vuren tot kolen

die dan, heel of half doorgebrand, den haard en 't vertrek warm hielden. Zoo had ik ook die nacht gedaan, en niet weêr turf bygelegd, maar van tijd tot tijd geglommen kolen uit de keuken op den haard doen leggen, en de mephitische (ons imperceptible) damp had ons-allen, my meest van allen, als die er vlak byzat, bevangen. - Overgebracht in een ander vertrek, bedaarden wy ook van alle die uitwerksels allengs, schoon wy allen, en onze zieke 't meest, daar nog eenig gevolg van bespeuren. - Lodewijk had reeds vroeger zijne observatien gemaakt, waarom die schoorsten niet trekken kon, en alles bevestigt die. Vruchtloos echter waren Metzelaars en Timmerlieden daarby geweest, en konden niet begrijpen dat het rooken kon, schoon zy 't zagen. - De zaak is my nu klaar en duidelijk. - Gy ziet, welke gevolgen dit had kunnen en natuurlijker wijze moeten hebben, had van Hoorn gebruik makende van mijne wezenloosheid, niet op zich genomen het Dictatorschap by ons te oefenen.

Nu zitten wy in twee kleine bovenvertrekjens in 't achterhuis, die wy reeds verlaten hadden uit hoofde der onvoorbeeldige vochtigheid, die in deze drie laatste winters zoo onbegrijplijk is toegenomen, en ons ook niet dan zeer nadeelig is. Maar wat kunnen wy? De Almachtige redde 't! Ik weet geen raad; want beneden te komen is voor mijne Egâ nog niet te ondernemen, en ik kan des nachts niet zonder vuur zijn, zoo min als des daags, en vooral niet by vochtig weêr.

Zie daar, waarde Vriend, een nieuw interval. - Wat bewijst dit? Dat wy met laatstleden May hadden moeten verhuizen. Tegen mijn overtuiging aan, huurde ik weêr in, omdat er geen huis was te krijgen. - En wat zal het nu zijn? - Ook uit vrees voor de moeilijkheden des verhuizens. En hoe veel zwaarder moeten die nu zijn, na zoo veel verzwakking en uitputting van geest en lichaam by ons-allen? - Doch de HEER zal voorzien.

Groet onze lieve Vrienden alle en hunne waarde betrekkingen, en bidt allen voor ons!

Ik ben als steeds,
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 13 Jany 1827.

P.S. Geenerlei gedachtenis van Leydens ramp is hier gehouden, geen kerk geopend. - Schotsman heeft wel voorzegd.

60.

Zeer geliefde Vriend!

Het is als gy zegt, wy zijn alle in een dringend gevaar geweest, en niets dan de Algoede Voorzienigheid heeft ons gered. Veellicht, indien Dr. van Hoorn een uur later gekomen was, ware 't met ons allen gedaan geweest. Dit is een in 't oog loopend voorval, maar zijn wy niet altijd even zeer aan duizend ons omringende doodsgevaren blootgesteld, die

alleen de weldadige hand Gods van ons afwendt? In duizenden van gebeurtenissen beproefde ik 't omtrent my en de mijnen, en daarom, wat overtuigd Christen zal vreezen? Het overheerlijk Eerste andwoord van onzen Heidelbergschen Cathechismus bevat alles; geve ons de Genade, ons daarby te houden, en niets kan of mag ons ontzetten!

Uw hartlijke aandoening over deze zaak toont ons geheel uwe tedere aandoenlijke ziel, die gants deelneming voor ons is. Heb daar dank voor, lieve Vriend, en geloof dat wy er allen prijs op stellen. - Maar uw voorstel van van nu aan een huis te Amsterdam te huren, kan of mag ik, met geen gemoed aannemen. - Ja wy moeten uit dit huis, het is ook verhuurd tegen May, en het is zeer twijfelachtig, ja, niet waarschijnlijk, dat wy hier een ander zullen vinden; en in zoodanig een geval, heeft ook het te rug keeren naar Amsterdam noodwendig (en van 't eerste) by ons in aanmerking moeten komen, waar wy naby onze liefste vrienden een aandoenlijk genoegen en voorrecht zouden hebben dat wy hier ontberen moeten. Ook is er meer dat ons daar genegen toe zou maken. Doch van nu tot May aanstaande is een tijdverloop te wachten, waarover ik niet beschikken kan of mag. Ik zou, zelfs hier, zeer ongaarne (en wellicht volstrekt niet,) zoo de gelegenheid voorkwam, een huur aangaan, en dit een schuldig vooruitloopen rekenen op de Voorzienigheid die van leven en dood beschikt, en door wier kennelijke samenvoeging van determineerende omstandigheden, ik steeds wensch bestierd te worden

zonder uit overleg of neiging te handelen, anders dan in 't gene de uitvoering vordert. Het tegendeel is, zich een voorraad van berouw op het hoofd hoopen. Of ik leven zal, of ik hier of elders zal wonen, zal Gods bepaling door den samenloop van zaken betoonen, en my voorschrijven. Doch het is niet te verwachten dat ik over vijf maanden een huis noodig zal hebben, en veel beter is 't dan voor mijne dierbare Wederhelft vrij dan verbonden te zijn.

Bovendien is er iets, 't geen my aan deze plaats sterk verbindt. De Hr. Luzac heeft het bestuur van alle mijne zaken, waartoe ik zelf onbekwaam ben, sedert nu ik in Leyden ben, en behandelt die met eene onvoorbeeldige trouw, ijver, hartelijkheid, en verstand. Hy kent alle mijne vorige beslommeringen en de resten daarvan, en zonder deze zijne liefderijke bezorgingen kan ik niet zijn. Jaren zijn er nu omgegaan, dat hy alles voor my waarneemt en ik alles tot hem verzende, op hem aan laat komen, en volstrekt op hem ruste; ik die hier zoo vreemd in mijn Vaderland ben als een Turk uit Konstantinopel zou zijn zoo hy hier uit de lucht neêr kwam vallen. Dit kan my niet verplaatst worden by den staat van verzwaktheid van hoofd in geheugen en verstand waarin ik zelfs noch dagen der week, noch tijd van den dag, noch iets meer onderscheide, en 't spreken-zelf my de hersens hoog nadeelig aandoet.

Kan ik met dat alles hier niet blijven en toont zich dit, by voortsleeping van dit mijn leven; zoo zal mijne Egade (zoo verr' hersteld zijnde, 't geen de

Almachtige geve! dat zy er toe in staat is,) naar Amsterdam komen, waar dan nog wel een woning zal te vinden zijn, die ons vlijt, doch die zy-zelve moet verkiezen, gelijk zy meermalen gedaan heeft, waar ik-zelf daar niet by kon zijn, en hierin kan niemand haar vervangen. - Heb dus dank, hartelijken dank! voor uw aanbod; maar loopen wy niet vooruit. - Waar wy met May zijn zullen en hoe wonen is by God bepaald, en dit is my genoeg.

Ontfang onzer aller hartlijken groet, met onze verdere Vrienden, en zij de Genade en Liefde Gods en onzes Heeren immer over U en ons-allen in gemeenschap des heils vermenigvuldigd!

Ik teeken als steeds,
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 15 Jany 1827.

61.

Zeer geliefde Vriend!

Lang reeds had ik my beloofd, U te schrijven, maar wat? - Dat het zachtkens en als kruipende voorwaarts gaat met mijne Wederhelft, schoon niet zonder tusschenvallende benaauwdheden, verhittingen, slaaplooze uren van nachtlegering &c., zult gy uit mijn schrijven aan onzen waarden da Costa telkens vernomen hebben, en even zoo, dat mijn hoofd gants verzwakt is en alles in mijn gestel werkeloos kwijnt. Welk een uitwerksel dit op den geest en 't gemoed

hebben moet kunt gy beter nagaan, dan ik in mijn werkelijken toestand uitdrukken. Alles ligt ook by my, en een soort van wezenloosheid overmeestert my. Wat mogelijkheid dan, om eenigzins belangrijk, onderhoudend, of samenhangend te denken, of aan uwe opwekkende troostbrieven te beandwoorden? Alles heeft zich hier vereenigd om my te overstelpen en te doen bezwijken, en ook heden is de dierbare. Lodewijk ongesteld geworden, wiens redelijk wel blijven by alle de afmattende plagen die zich ophoopen en als samenspannen nog al mijn vertroosting was. God verhoede, dat deze ongesteldheid ernstiger aanzien krijge! Inderdaad het leven valt my zwaar. - Ja, onderworpen ben ik, immers wil het zijn, en bid daar dagelijks om, maar wat is bidden wanneer de hersens als een molenrad omzwieren en in rusteloos woelen geene aandacht toelaten? Wat is er meer dan een enkele zielzucht mogelijk en die nog afgebroken? - Ziedaar waarlijk een duisternis van een dal der schaduwe des doods, ja erger. - Doch ook daarin zal ik niet vreezen, zegt de Psalmist, en ik zeg, (ja, dank zij den genadigen God!) ik zeg het hem na, en gevoel het troostrijke *solus sed non abdicatus* in de bedwelming dier nacht. Loven wy des de bron des Heils in de beproeving, ook boven de kracht van lichaam en ziel, en volharden wy lijdende en vasthoudende ook als wy schijnen te zinken! - Bid gy intusschen steeds voor uwen vriend, met alle die hem liefhebben, en voor die zijn hart zoo teder vervullen, en hem dierbarer zijn dan hy-zelf! - Vaarwel, wees ge-

groet en gezegend, en zij de liefde Gods, de genade onzes Heeren, en de gemeenschap des Heiligen Geests steeds met U en - ons allen! Ik teeken als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 4 Febr. 1827.

62.

Zeer geliefde Vriend!

Uw lieve hartlijke brief vol deelnemende tederheid treft my innig, en ik vereenig my niet alleen oprechtelijk met uw geestelijke en troostrijke beschouwing en aanmaning; maar ook met de scientifique theorie die gy my ten aanzien van mijnen lichaamlijken toestand daarby voordraagt, ben ik in nagenoeg hetzelfde begrip en gevoelen. Ik heb ook niets tegen den *pulv. Doeveri;* maar wat zal, wat kan die uitwerken op een gestel als het mijne, altijd zeer onaandoenlijk voor geneesmiddelen, en nu daarby in een staat van volkomen inertia? Van kindsbeen af is het op alle mooglijke wijs ondermijnd geworden, en de verzwakking van hersens was daar, toen ik pas drie jaar oud was (gelijk ik my dit zeer wel herinner); en door alle lichaamlijk leed, en hartzeeren van den grievendsten aart waaraan ik niet dan met een innigen schrik herdenken kan, ben ik als kind en als jongeling, en voorts heel mijn leven door, gefolterd geworden, zekerlijk buiten voorbeeld. Alles echter heeft dit mijn

lichaam doorgestaan door eene innige inspanning van wil en daarmeê gepaard vertrouwend opzien op eene allesbestierende en wijze Voorzienigheid. Doch achttien jaren oud, was mijn geheugen reeds gekrenkt, en ik by my-zelven overtuigd, ten aanzien van 't verstand niet wel georganiseerd te zijn. In vakken van wetenschap was het wel en troostte ik my door een vergelijking met het geen ik omtrent anderen opmerkte, maar daar buiten was ik nooit in staat (recht uit gezegd) my-zelven te besturen, 't zij in den omgang des gemeenen levens, finantie, kleeding, &c. &c. maar moest alles op anderen aan laten komen en aan anderen overgeven, waardoor ik ook altijd bestolen, geplonderd, mishandeld, en miskend ben geworden. Dit is, ja, gedeeltelijk aan eene opvoeding te wijten, waarin ik, als op mijn kamer opgesloten, niets van dat alles vernam, 't geen een ander dagelijks ziet, hoort, leest, en ondervindt, maar was grootendeels echter eene zwakheid van hoofd toe te schrijven, waardoor ik of in een staat van exaltatie of in een dofheid zijnde, in beide gevallen mijn toevlucht tot venaesectio nemen moest. - Is het te verwonderen dat na meer dan zeventig jaar van zulk een leven als het mijne, waarvan de vermoeienissen (alle andere kwellingen zelfs uitgesloten) zekerlijk alle gewone krachten te boven gingen, het bezwijken ten gevolge heeft? Laten wy ons geene illusien maken. Danken wy den Almachtige, die my zoo lang ondersteund heeft, en in deze zeventig jaren my wel voor honderd heeft doen afleven, maar vleien wy ons met

geen beterschap! - Hervaeus op zijn tytelprintjen schrijft op zijn receptbriefjen: *Exspecta*. Mijn recept moet zijn *pati*, *mortemque praestolare*. - Gy zult my immers niet vergeven, zegt gy. - Geloof toch niet, dat ik dat vrees. Nooit vreesde ik of gift, of staal, of kogel, en zou ik 't nu? Of zou ik 't U toeschrijven? Gy weet beter. - Wat gy als practicus gezien hebt, betwijfel ik niet; maar gy hebt nooit een gestel als het mijne gezien. - Intusschen wil ik ter uwer contemplatie die poeiers wel laten maken; maar ‘non est in Medico, *talis* relevetur ut aeger.’ Gedenk er my by.

Gisteren had ik zware hoofdpijn, die ik behalven aan de uiterlijke koude aan winden enz. toeschreef. Dit is heden vrij beter, maar 't gevolg van twee gr. opium, waarvan de gevolgen (wat meer gevoel van beving enz.) ontstaan zijn, die zekerlijk twee of drie dagen duren. Voor 't overige ben ik heden op mijn gevoel eenigzins beter; doch deze beterschap ken ik als illusoir, en geeft of neemt tot de zaak niet. Heb intusschen dank voor uwen raad, zorg, en praescriptie, en pondereer wat ik U in dezen brief voorstel, en schrijf my dan wat gy tegen mijne zwarigheden weet in te brengen.

Met mijne lieve Wederhelft, gaat het zachtjens voorwaart, en Lodewijk is van den geleden stoot weêr hersteld. Zie daar mijne blijdschap, waarby mijn afnemen in geen aanmerking koomt. Voor 't overige: Eigenlijke gezondheid heb ik in geen Epoque van mijn leven ondervonden. Doch tot aan het einde van

deze loopbaan genaderd zijnde onder de Hooger bewaking die ik steeds heb mogen erkennen, laat my dankbaar zijn, en niets meer vragen of verwachten van 't aardsche lichaamlijke.

Groet onze lieve Vrienden, dien 't heden voor my te laat geworden is om te schrijven, en wees met hun en wederzijdsche betrekkingen Hem bevolen die ons lief heeft gehad en niet verlaten zal in het uur der benaauwdheid die de voleinding moet voorgaan. - Vale etiam atque etiam a

T.
BILDERDIJK.
Leyden, 22 Febr. 1827.

63.

Zeer waarde Vriend!

Indien gy van drukte van het verhuizen moogt spreken, wat moet ik dan zeggen, of liever hoe moet gy U die van het mijne voorstellen, in vergelijking by de uwe als het Haarlemermeer by een porceleinen vischkom. Hoe wy hier in de verwarring, onrust, enz. omzet zitten is niet uit te drukken, en daar heb ik nu te gelijk een stijve en gezwollen knie gekregen die my in een hoek van een vertrek vasthoudt zonder my te kunnen roeren of iets te doen. Of dit van jichtigen dan van bloot rheumatiquen aart zij kan ik nog niet zeggen. Mijn hoofd intusschen verergert van dag tot dag en grenst na aan het ijlen. En hoe kan het anders? - Stel U hierby de besslommeringen

mijner dierbare Egade voor, die alles van 't meeste tot het minste beredden moet, terwijl de brave en Godgeliefde Lodewijk (onze troost van God) genoeg te doen heeft met Papa op te passen; en klaag dan niet meer over uwe onrust! Doch geve Hy die vermoeiden van ziele rust schenkt, en by Wien-alleen de ware rust is, ons de innige rust in het harte, en zijn wy getroost en gesterkt!

Ik lijd onophoudlijk van tandpijn, sedert ik hier ben, en kan het geluid van alles naauwlijks doorstaan, en toch ben ik hier in het allerwoeligste van de stad aangekomen, en waar alle passagie tusschen Amsterdam en Leyden en den Hout, de *eenige* is. Nooit beproefde ik zulk een gewoel.

Wees van de onzen gegroet en groet die ons dierbaar zijn of eenig belang in ons stellen. De Geest des Heeren zij met U en met ons allen! - Ik teeken als steeds

de Uwe,

BILDERDIJK.

Haarlem, 3 May 1827.

64.

Zeer waarde Vriend!

In mijne steeds toenemende verzwakking, vooral van hoofd, waardoor ik genoegzaam buiten staat ben met iemand te spreken, verlange ik hooglijk onzen kranken Vriend wiens toestand hem verbiedt tot my te komen, en ook U, nog voor mijn einde ('t geen

ik als zeer naby beschouwe en verwacht apoplectisch te zullen zijn,) eens te zien. Ik zou derhalve gaarne ten dien einde (zoo het Gode behaagt,) op aanstaanden Woensdag ('t kon Donderdag worden) my naar Amsterdam met mijne Wederhelft en Zoon begeven; en daar ik eensdeels tot zijnent zoo wel het gewoel van een huisgezin vreeze, als dat voor hem (die rust noodig heeft) te vermeerderen, by U, waar ik stilte onderstel, aftreden.

Wees zoo goed, bid ik, en meld my of het U ongelegen zou zijn, en zoo niet, verhoed dan (zoo ik 't eenigzins verwerven mag) dat my niemand koom zien of aanspreken, dan onze waarde Hogendorp. Want niets is my verderslijker in mijn toestand. - Ik wacht op een letter antwoord.

Wees hartlijk gegroet van ons allen, en geloof my steeds
den Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 22 October 1827.

P.S. Mijn groet aan da Costa en de zijnen en aan den broederlijken Hogendorp! - Onze komst zal vroeg in den voormiddag zijn (9 of half 10 ure) om dat wy voor den eten wederom t' huis moeten zijn.

65.

Zeer waarde Vriend!

Ik heb U nog niet geschreven om U onzen dank voor uw vriendlijke ontfangst by onzen laatsten keer

naar Amsterdam te betuigen, maar dit uitgesteld in verwachting van U tevens het nevensgaande boekdeeltjen te doen toekomen, doch hetgeen ik eerst heden ontfange. Neem dus den nu laten dank daarby aan, schoon laat, echter niet oud-bakken maar warm uit den oven, en welgemeend!

Dagelijks gevoel ik af te nemen in alle geest- en lichaamsfaculteiten doch ben wel getroost en gemoedigd in deze steeds toenemende zwakte. Onze Verlosser leeft en bestiert ons lot. Alles is genade met Hem, en alles zonder Hem tot vloek. Dit zegt ons verstand en hart, en wat dan ook duister in ons zij, Hy zal licht scheppen naar Zijne beloftenis. Danken in 't gevoel der volstrektste afhanklijkheid is genieten, en dit geve Hy ons meer en meer naar Zijn onfeilbaar Woord!

Wees hartlijk van ons allen gegroet, en groet alle vrienden, inzonderheid onzen dierbaren van Hogendorp, die zich mijner zoo aannam met innige liefde. Wijders geloof my steeds,

den Uwe,

Raptim.

BILDERDIJK.

Haarlem, 7 Nov. 1827.

66.

Zeer waarde Vriend!

Vergeef dat ik zoo lang uitstelde met U dank te zeggen voor uw aangenaam boekgeschenk, 't geen ik echter nog niet heb kunnen lezen, in den toestand

van geest en lichaam waarin ik verseere. Mijne vatbaarheid is jammerlijk verwoest, en alles van rondom vloeit samen en hoopt zich op om my 't leven tot eene ondraaglijke last te maken, waarvan ik niets anders dan wenschen kan om van verlost te worden. Bid my lijdzaamheid en geduld toe, want met die wordt alles tot zegen en verkwikking in 't uitzicht des hoogeren levens. Wat het tegenwoordige betreft, 't is één droom en doorgaande mijmering (niets meer,) voor my, en ik haak naar het einde, 't geen ik my ieder ochtend en avond, als nu daar zijnde, voorstelle. Doch de Almachtige Vrijheer van leven en dood heeft dat tijdstip bepaald, en niets is er, dat het versnellen of vertragen zal. Lijden wy derhalve zoo lang het plicht is, gemoedigd, en dankbaar, als wetende op Wien onze hoop en verwachting steunt, die niet ijdel is! - Vaarwel; het schrijven valt my moeilijk, en ik breek af met oprechten groet. Groet ook den waarden da Costa en de zijnen van my, en geloof my steeds, ad rogum usque,

den Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, den 5 Maart 1828.

67.

Waarde Vriend!

Het is hier wederom jammerlijk gesteld, daar mijne dierbare Wederhelft door een zeer pijnlijk accident aan de linker schouder hevig en onophoudlijk lijdt

vooral sedert laatstleden maandag. Het is hard, zwaar ontstoken, en zet zich op, doch toont ondanks cataplasmata en plaasters geene dispositie tot suppuratie; ook is het geheele lichaam daar sterk van aangedaan, daar het allen slaap en zelfs de faculteit van liggen en zitten geweldig belemmert. De pols is daarby koortsig geägiteerd. Hoe ik hierby te moede ben, kunt gy begrijpen, daar mijne verzwakking van hersenen en bevende leden my van het toebrengen van cenige hulp of verzachting beletten. Ach, de hand des Almachtigen is zwaar over ons, behoede Zijne genade ons slechts van een wrevelig morren! want waarlijk ik gevoel my als op den boord der wanhoop gevoerd. - ô Bid voor ons, al die ons lief hebt. - Groote troost echter is er voor ons in de liefde vol dienstbevlijtigende bezorgdheid van ons dierbaar kind. ô Moge Gods beste zegening op hem rusten!

Ik zend U hiernevens het handschrift van T. terug. Het is zeker uit een Godvruchtig hart, maar als dichtstuk onzer taal heeft het geene waarde. - Wy verheugen ons innig, by deze droefenis dat ge U wederom beter bevindt, en danken U voor het Stukjen betreffende Jonas[1], waarover de Heer Zijner Kerke zegen geve! Ontfang wijders onzen hartlijken groet en groet de familie da Costa op 't innigst voor ons. Ik teeken in diepe smarte

Uw oprechte Vriend,

Haarlem, 15 Novr. 1828.

BILDERDIJK.

(1) Brief over den grooten visch van den Profeet Jona.

68.

Geliefde Vriend!

Het is hier by ons inderdaad aaklig gesteld. Van myzelven gewaag ik niet, die geheel verstandeloos zonder geheugen of redenlijk zielsbesef voortsleure, maar het is de gesteldheid mijner steeds meer en meer verzwakkende Wederhelft, die my 't harte verscheurt. Een diepe zwaarmoedigheid, en als ware 't een voorgevoel van naderende voleinding, met physique beklemming der ingewanden van thorax en abdomen, heeft haar geheel vervuld. Oordeel dus van mijn toestand in het verval waarin ik naar geest en lichaam verzonken ben. Dr. de Wilde heeft haar heden eene venaesectio voorgeschreven. Intusschen is hare vermagering en verbleeking van gelaat ontzettend. - Wat wordt hiervan, en wat van my-zelven en ons dierbaar kind! God verhoede 't geen ons wellicht boven 't hoofd hangt, en redde haar aan wie alles voor ons beide (mijn Lodewijk en my,) verknocht is, en in wie ik leve, voor zoo veel deze mijne afnemende existentie nog leven heeten kan, zonder regelmatig denkvermogen.

Gedurige vlagen van persing in 't hoofd met ijskoude voeten en handen, en van doofheid daarby schijnen my allerschroomvalligste gevolgen te prognosticeeren. Wat zullen wy doen in deze woesteny waar wy vreemd en zonder betrekkingen leven? En wat wordt er van, vraag ik my ieder oogenblik? -

Geef zoo gy kunt eenigen raad, en vooral bid voor ons! Ik teeken als steeds
Uw oprechte Vriend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 5 April 1829.

69.[1]

Waarde Vriend!

Recht aangenaam was ons uw vriendlijk schrijven, en wy verheugen ons hartlijk in eene zoo gelukkige stemming als waarin 't blijkt dat gy U-zelven bevindt. Mogen uwe uitzichten en verwachtingen door eene alzins gezegende uitkomst bekroond worden in eene geheiligde verbintenis die het heil des levens maakt en zonder welke dit leven eene bloote omdooling in een woesteny zonder rust of verkwikking is!

Wat ons betreft, in den staat van lichaamsverzwakking waarin wy steeds voortleven, is het meest kwijnende en sukkelende dat wy de dagen tellen; en eene volstrekte geestloosheid by het verregaande verlies van geheugen waarin ik vervallen ben, maakt my dit aanzijn tot last, en vermoeit en mat me af door een aanhoudend zuizen in 't hoofd met verdoving van alle vatbaarheden. Het bericht dat de goede Heykes U bracht, is eene bloote opvatting van hem in een soort van begoocheling van eigen wel te vredenheid, en

(1) Deze en de volgende Brief waren geadresseerd op 's Gravenbage.

zoo oordeelt men alle zaken gewoonlijk naar den gemoedstoestand waarin men zich-zelven gevoelt.

Alle lust en vatbaarheid slijt van dag tot dag by my uit, en de uren wegen zwaar op mijn gevoel, terwijl ik by aanhoudendheid te vergeefs naar bezigheid tracht, die in de afmattende verstrooiing van denkbeelden nu en dan eenig rustpunt moog geven. Wat ik lees versta ik niet meer, en 't vervliet als een water dat door een goot loopt, zonder een droppel vochts na te laten.

Onze dierbare Lodewijk bevindt zich (den Almachtigen Weldoener zij dank!) echter wel, doch over zijn nog geheel onzeker lot hangen wy nog steeds in twijfel. Moog de Heere daar in voorzien! Wy kunnen 't niet.

Het is of my steeds eene koude hand in 't hart grijpt. Ik beschouw het als een voorbode. Voeg hierby de onrust in 't hoofd waarvan ik daar sprak, en oordeel dan of ik niet op mijn levenseinde als 't eenige wenschlijke uit moet zien. Doch Gods wil geschiede! Geheel mijn leven van de vroegste kindsheid af, was en ziels- en lichaamslijden, en wat er somtijds verkwiklijk in scheen was bedrieglijk. - Doch zou het met ieder zoo niet zijn? - Ik weet het niet, maar nooit heb ik iemand kunnen benijden.

Heb dank voor uw Christlijke en broederlijke heilbede. Onze harten wederhalen ze U oprechtelijk. Bid voor ons, als ons hart voor U wenscht te doen, en geloof my, met den welmeenendsten zegengroet van mijne dierbare Weêrhelft als van my

Uw liefdevollen Vriend en broeder,

BILDERDIJK.

Haarlem, den 4^{n} Juny 1829.

70.

Waarde Vriend!

Dat wy ons hier allen even zeer met U verheugen in het onwaardeerbaar geluk, U ten deel geworden, zal by U die onze harten kent, geene byzondere verzekering met mond of pen vorderen. Ja, wy deelen in uwe vreugde over de verkrijging van 't geen op deze aarde het hoogste goed is, en boven 't welke zich in deze bedeeling geenerlei denken of beseffen laat. Moge U in den geheiligden stand dien gy in gaat treden, alle zegening toevloeien die deze aardsche onvolkomenheid tot een voorsmaak des Hemels verheffen kan, en die niemand genoegzaam waardeert! Onze harten galmen U het

U mag men zalig heeten

van den Psalmist op 't blijmoedigste toe, met alle de zegeningen die dit treffende Lied in zich bevat, en God vervulle ze U!

Heb dank voor uwe recht Euangelische vertroosting in deze mijne verzwakking en den waggelenden staat van gezondheid mijner lieve Egade. Ik lijde veel in 't gevoel van de verstandeloosheid waarin ik gezonken ben, maar meer nog, ja onuitspreeklijk meer, in haar (als ware 't) te zien verkwijnen in eene somberheid van *νευροπαθια* die door de luchtgesteldheid steeds aangevoed wordt. De verandering van den staat der athmospheer die sedert mijn 12^{e} jaar al steeds nadee-

liger voor het menschlijk gestel is geworden, voorspelt nog erger, en ik kan niet anders dan geweldige catastrophen te gemoet' zien. God kan de Zijnen behoeden, doch waar is de Noach die de rust zal beleven?

Dan, mijn gekrenkt hoofd dwingt my af te breken. Ontsang den oprechten hartengroet van ons allen. Hy die alleen machtig is en ons verzoend heeft door 't alleronwaardeerlijkst offerbloed zij met U, met wat U dierbaarst is, met ons allen! - Vaarwel en geloof my steeds

Uw oprechten Vriend en broeder (hoe zwak ook) in het eenig zaligmakend geloof,
BILDERDIJK.

Haarlem, 8 Juny 1829.

71.

Waarde Vriend!

De koorts is heden heviger dan zy nog geweest is, doch de spanning (gelijk de lieve kranke 't uitdrukt) iets minder. Zy lijdt veel, en by het spreken schijnt de ademhaling moeilijker. Anders vertoont zich alles eenerlei. De nacht werd na het tweede gebruik der van U voorgeschreven druppelen eeniger mate geruster en minder slapeloos. Dit is wat de lieve Lodewijk my dicteert, en hy voegt daar nog by uit haar mond, dat de pijnen nog vliegend zijn van den eenen naar den anderen kant, en de dorst nog hevig. Dit, om U niet zonder tijding te laten; of 't verstaanbaar

zij, weet ik niet. De goede God kome ons te hulp, meer kan ik niet melden. Vale!

T.

BILDERDIJK.

Haarlem, 15 April 1830.

72.

Lieve Vriend!

Ik acht my verplicht, U niet slechts mijne dankbetuiging, misschien mondeling in de algemeene dwarling van mijn duizelend hoofd niet of kwalijk betuigd, met een letter schrifts zoo veel ik tot nog vermag, uit te drukken, maar hoe kan ik 't? Dit is my onmooglijk, die uwe liefde en dienst wel ondervond en er 't hart vol van heb, maar ten deele in al haren omvang niet genoegzaam kenne. Stel, bid ik, my in staat om ten minste uwe uitschotten te kennen, opdat ik voor de te rug gave schikkingen maken moge, daar men meent dat zy door U aangeschaft zijn, of meld my aan wien ik die liefdezorg nevens U, en in hoe verre, verschuldigd ben. Ik mag omtrent dit punt niet verwijlen, en het drukt my op 't hart, daar ik gevoele dat ik wel spoedig mijne ontslapen Wederhelft volgen zal. - Wellicht heeft nog iemand daar deel in; verlicht my (ik bid het) hierin, en het zal my een nieuwe weldaad zijn, de reeds genotene te erkennen en alles aan te wenden tot betaamlijke en plichtmatige vereffening.

Ik ben te wel bewust dat uw hart en dat van on-

zen dierbaren vriend da Costa begeert van mijn tegenwoordigen toestand verstendigd te zijn, om hier niet by te voegen, dat deze vrij redelijk is en ik my boven hoop versterkt gevoele. Vrij zware hoofdpijn en duizeling zijn natuurlijk symptomata die in deze omstandigheden niet dan noodwendig zijn, vooral by de zorgen, voor de toekomst ten behoeve van mijnen Lodewijk te beramen.

Merk dezen brief aan, als tevens aan onzen dierbaren da Costa geschreven, en deel hem dien mede. Ik ben aan U-beide gelijkelijk en boven alles verplicht. Bewaart gy beide my uwe tedere en altijd verplichtende vriendschap tot en over het graf dat my wacht en strck haar uit over mijne eenige spruit als ik niet meer zijn zal. Vaartwel, en gelooft my, in de volste beteekenis der uitdrukking,

Geheel den Uwe,

BILDERDIJK.

Haarlem, 24 Apr. 1830.

73.

Waarde en innig geliefde Vriend!

Hartelijk welkom en verblijdend was my de uwe van eergisteren en ik mag niet nalaten U daarvoor te danken, als oprechte deelnemer in uwe vreugde en tederaandoenlijke verwachting waarvan zy my kennis geeft. De Almachtige God des levens zegene en heilige en vervulle die op zijn tijd en make U en uw dierbare Wederhelft gelukkige Vader en Moeder!

Wat onze gezondheid alhier betreffe; met mijn dierbaren Lodewijk is het (dank zij Gode!) zoo wel als het in deze onze treurige eenzaamheid by mijn dagelijks toenemend verval zijn kan in het vijf en zeventigste levensjaar, waar ik my thands in bevinde; mocht ik daarby slechts naar plichtigheid dankbaar zijn; doch de laatste slag die my in mijne onvergelijkelijke Wederhelft tevens mijn nog overig verstandelijk vermogen ontnam, laat geene herstelling toe van de alles overtreffende verbrijzeling die mijn gestel ondergaan heeft, en de algemeene zaken in dit ons Vaderland voleindigen my geheel te verpletteren. Doch wat kunnen wy, dan het in deze onmacht aan den Alvoorzienige opdragen, Wiens wil onberispelijk is, en in Wien-alleen hoop is ter ontferming! Doen wy dit ijverig, en dragen wy den braven en van ons geliefden Vorst immer in ons hart, met geheel zijn huis, en smeeken wy vooral voor den braven Prins van Oranje, *qui nomen et omen habet* van nog eens onze redder uit dezen poel van jammer te zullen zijn die zich onder ons opent. Geve ons dit Hy die alleen machtig is!

Leed doet het ons dat Uw kwaal zich nog al van tijd tot tijd by verheffing gevoelen laat. - Meer dacht ik en wenschte ik U te schrijven, doch mijn zwakte van hoofd laat het my niet toe. Ontfang dus dit weinige voor ditmaal, en ontfang onzer beider hartegroet in (wy hopen en wenschen dit) uw en der uwe volkomen welvaren!

Op 't oogenblik ontfang ik zeer nare en bedroevende

brieven uit Breda, wegens Brussel. - Groet onzen dierbaren Vriend da Costa. -
Ik blijve na onzer beider hartengroet

T. ex asse,
BILDERDIJK.
Haarlem, 9/9 1830.

74.

Waarde Vriend!

Wy kunnen den dag der innige zegening die zich voor U en in uwe betrekkingen heden vernieuwt(1), niet voorby laten gaan zonder vernieuwing der diepe aandoening welke voor tijd en eeuwigheid onuitwischbaar moet zijn in het hoogste zielsgenot waar onze harten vatbaar voor zijn. Zij hy dit in het waarachtig genot van het goede, het eenige op aarde, dat dezen naam in eenen toestand als deze onze vreemdelingschap meêbrengt en verdient!

Mijne ernstigste en innigste heilbeden, als die van mijn Zoon, paren zich ongeveinsdelijk in deze weinige regeltjens van mijne bevende hand, die U uit echte en waarachtige vriendschap den ongeveinsden groet onzer harten toebrengen, van hem die steeds blijft en volstandig volhardt te zijn,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 19 Octr. 1831.

(1) De verjaring van het ontfangen des Heiligen doops.

II.
Aan Joannes Franciscus Willems, te Antwerpen.

1.

WelEdelgeboren Heer,

Uwe geëerde vân den 11^{n} der vorige maand, is my niet dan dezerdaags ter hand gekomen, ter gelegenheid van mijne geringe betering in eene borstziekte die my sedert half Augustus met vele woede heeft aangegrepen, en waarvan de genezing als buiten de orde der menschelijke zaken beschouwd wordt, zoo dat ook deze verademing niet anders dan als een zeer voorbygaande en kortstondige verlichting is aan te merken, die de nadere sloping van mijn afgemat en verzwakt lichaam te gemoet' ziet. Verschoon dus (deze bede zal UWelEdG. redelijk vinden) het tot dus verr' gehouden stilzwijgen op dien my alzins vleienden en vereerenden brief.

Wat het onderwerp van dat UWEG. schrijven uitmaakt, zoo moet ik aanmerken, dat ik inderdaad nog wel eenige korte Dichtstukjens (alhoewel geene van uitgebreidheid) liggen heb, die weliicht in eenig Men-

gelwerk plaats konden vinden; doch het zou my zeer moeilijk zijn, daaruit eene keus te doen, die ik my verzekeren mocht aan het Koninklijk Genootschap welgevallig te zijn; daar in dezen de byzondere of algemeene smaak, de geest en soort van dichtwerk, waaraan men gehecht is of voorkeur geeft, en die in de geheele verzameling heerschen moet, my geheel onbekend zijn, en mijne eigene onverschilligheid voor mijne verzen zoo dra zy op 't papier staan, mogelijk, onvoorbeeldig groot is, en ik, eigenlijk gezegd, geen geliefkoosd *genre* heb, of waar ik byzonder belang in stelle. Had ik het genoegen, UWelEdG. hier te zien, ik zou U gaarne mijne *portefeuille* voorleggen, maar de afstand verbiedt dit. - Intusschen maak ik uit uwe meergemelde letteren eenigzins op, dat het thands zelfs alreeds te laat zou zijn, en de Druk werklijk begonnen en (besluit ik hier uit) de inhoud voor het werk ook alreede bepaald is. - Vergeve men my derhalve, de zaak dus staande, mijne te loorstelling, als buiten mijn oogmerk te weeg gebracht, en gelief UWelEdG. zich verzekerd te houden, dat ik met een wezenlijk genoegen iets van mijne voortbrengselen in het werk des Genootschaps geplaatst zou zien, en dit vooral, daar ik geenerlei uitzicht hebbe, om my dit by een volgend jaar te kunnen vergoeden.

Ik heb de eer, met de volkomenste hoogachting te zijn,

WelEdelgeboren Heer,
UWelEdGeb. ootmoedige Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, 10 October 1820.

2.

WelEdelgeboren Gestrenge Heer,

Ter voldoening aan de begeerte in UWEG. geëerden van den 16^{n} dezer uitgedrukt, vertrage ik niet hiernevens iets van mijn dichtwerk te voegen, of het voor het bestemde einde ten gebruike mocht zijn. Hoe veel ik heb liggen, en hoezeer alles vrij is van dat gene, dat UWEG. my als het eenige beletsel aanvoert, dat de plaatsing zou kunnen verhinderen, 't is er verr' van daan, dat ik ruimschoots of tot mijne eigen voldoening heb kunnen kiezen. Wanneer men eene verzameling van losse dichtstukken geeft, vergoedt het eene wat aan het andere ontbreekt, en dit over en weder; maar een enkel klein stukjen kan ons niet vertoonen gelijk wy zouden wenschen, nevens en in gezelschap van roemrijke tijdgenooten op te treden, om (ware het mogelijk) de Mengeling te helpen versieren. Ook begreep ik, my tot iets van eene kleine uitgebreidheid te moeten bepalen, en waarvan het onderwerp van een algemeen belang is, de vorm ook niet dor of afschrikkende, als b.v. een *Heroide*, die ik anders misschien verkoren had. Hoe het zij, ik neem de vrijheid, UWEG. den hierby ingesloten(1) *Herodes* (hy moge *Romance*, of *Kerstzang* heeten,

(1) De *Herodes*, benevens de twee andere stukjens, (*Klaagzang*, en *Progne en Philomele*,) zijn geplaatst in den Antwerpschen Almanak voor 1821, en later in de Werken van 't Antwerpsch Genootschap van Taal- en Dichtkunde. Men leest ze ook in de Sprokkelingen.

of wat men wil,) toe te zenden, en voeg er, of men er eenig gebruik van mocht willen maken, nog twee kleinigheden van eenen zeer onderscheiden aart by.

Ik kan niet anders dan ten hoogste gevoelig zijn voor de vriendlijke en vereerende deelneming Uwer WelEdG. doch moet aanmerken, dat mijne ongesteldheid zoodanigen keer heeft genomen, dat er geene hoop of uitzicht meer is voor eenen zoodanigen uitstap als waarvan ik my zoo veel genoegen had voorgesteld, naar de met ons gelukkig hereenigde deelen van 't oude Nederlandsch Vaderland. Heb dus dank, WelEdelgeb. Heer, voor uwe minzame en gastvrije aanbieding! De verergering mijner kwaal is ook zoodanig, dat ik niet anders dan een aanspoedend einde kan opmaken, het geen ook op mijne onder allerlei rampen en weêrspoeden bereikte jaren niet ontijdig of ongewenscht voor kan komen.

Ik beveel my intusschen in UWEG. voortdurende welwillendheid en die van het Koninklijk Taal- en Dichtgenootschap, waaraan het my aangenaam zal zijn, het geen ik vermag toe te brengen en mijne hartelijkheid te betoonen, *dum spiritus hos regit artus*, terwijl ik de eer heb onder betuiging mijner hoogachting my te noemen,

WelEdelgeboren Gestrenge Heer,

UWelEdgeb. Gestr. ootm. Dienaar,

BILDERDIJK.

Leyden, den 19 October 1820.

3.

WelEdele Heer!

In eene verlegenheid waarin de algemeene onbekendheid met de Vlaamsche Letterkunde, die hier in de Noordelijke gewesten plaats heeft, my niet te stade kan komen, neme ik de vrijheid my tot UWelEd. te vervoegen, als in dit vak gantsch doorkneed en doorzult zijnde, gelijk wy 't met een Hollandsche spreekwijze uitdrukken; en ik vlei my dat my dit niet misduid zal worden. - In een verhandelingtjen 't welk ik onder handen heb, heb ik noodig, het Treurspel *Andronicus* van den Vlaamschen of Brabandschen Dichter *de Swaen*, na te zien, en ik geloof my tot niemand beter te kunnen wenden dan UWelEd., ten einde my *dit boekske* ten mijnen koste, of, indien dit niet zijn kan, ten minste voor een korten tijd, ten gebruik en onder verband van te rug gave, te willen verschaffen[1]. Vergun my, WelEdele Heer, dat ik UWelEd. met dit verzoek lastig valle, onder aanbieding van alle mooglijke wederdienst, en betuiging der oprechte hoogachting waarmede ik de eer heb te zijn,

WelEdele Heer,
UWelEd. ootmoedige Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, October 26, 1822.

(1) Zie Bijdragen tot de Tooneelpoëzy, bladzijde 89.

4.

WelEdelgeboren Heer,

In langen tijd heb ik geenen aangenamer brief ontfangen dan uwen geëerden van eergisteren, heden by my ontfangen, en ik zeg U uit diepte van 't hart den oprechtsten dank voor het daarby meêgedeelde, my zoo hoogst belangrijk.

In de eerste plaats meld ik, dat in uwe uitgeschreven plaats van den *Rijmbijbel* de lezing juist en onverdorven is, en een goed oud en echt HS. toont, geheel onderscheiden van de uiterlijk fraaie vodden, die Le Long en Steenwinkel met Clignett zoo opgehemeld hebben, en hoedanige er een in 't bezit van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen is. Gelijke lezing met de uwe vond ik hier te Leyden in een HS. van de Janseniste Kerkboekery, maar dit is van daar naar Breslau geraakt, en dus voor verloren te rekenen. Ik heb er echter eenige varianten uit opgeteekend.

Wat den Nederlandschen *Roman de la Rose* betreft. Ik wist dat hy bestond, door de briefwisseling die ik, President van de Tweede Klasse zijnde, met Grimm (van Kassel) gehouden heb en door wien ik voor die klasse ook een klein uittreksel daarvan ontfing. Koomt wellicht uw HS. uit denzelfden hoek; of is het uit de Zuidelijke provincien afkomstig? Dit laatste zou my verre 't liefst zijn: want zoo bestonden er werkelijk twee. - Het getal van 16,000 re-

gels toont, dat het niet bloot het fraaie gedeelte van Guillaume de Lorris is, die in 1260 stierf, en wiens onvoleindigd werk door den kreupelen en slechtgeaarten Jean de Meun al vrij geestloos (immers in een anderen geest) vervolgd werd. Want de eerste bracht het slechts tot weinig over de 4,000 verzen. - Ik wensch U geluk met deze vond, en bid U, dit stuk niet af te wijzen of te laten varen. Ik stel er een overgroot belang in, en - maar genoeg!

Wat *der Naturen bloeme* aangaat, daar zijn my verscheiden HSS. van bekend. Het beste is, 't geen, uit Visschers verzameling afkomstig, in de Koninklijke Boekery te 's Gravenhage berust, en waarvan gemelde Tweede Klasse des Instituuts een naauwkeurig afschrift van mijne eigen hand bezit, dat nu zekerlijk ligt te vermuffen. Het HS. dat Clignett en Steenwinkel bezeten hebben, is het allerslechtste my bekend, en hunne aanhalingen uit dit werk zijn alle vol misslagen, die zy niet wisten te verbeteren noch zelfs te ontdekken. Nog heeft de gemelde Tweede Klasse een oud HS., dat behalven in de spelling genoegzaam met het eerstgemelde overeenstemt, en waarschijnlijk nog iets ouder is. Ook heeft de Leydsche Academie-bibliotheek een ander maar desgelijks slechter en zeer jong schoon pergamenten HS. van 't zelsde werk. Nog al redelijk getrouw, maar van geen auctoriteit voor een Taalkenner. 't Geen UWelEd. van het U aangeboden MS. meldt, boezemt er my vrij wat belangstelling voor in.

Wat den prijs raakt. Wie kan eene zeldzaamheid

op geldswaarde stellen? Doch my zouden die stukken belangrijk genoeg voorkomen, om over den eisch geene bedenking te voeden, maar het een en ander daar voor aan te slaan, en met graagte: en het zal my aangenaam zijn UWelEd. daarvan bezitter te weten. - In allen gevalle bid ik, ze niet af-, maar dan liever tot my te verwijzen.

Over het stuk van de *Frenesie* wenschte ik wel (mocht het zijn) nog iets meer te weten; dewijl dit ook wel eenige historische betrekking kon hebben, die belang voor my hadde.

Ik heb niet kunnen verzuimen, op deze punten dadelijk te andwoorden, voor 't overige, binnen kort nader! en inmiddels mijnen hartlijken groet en verzekering der hoogachting, waarmede ik de eer heb steeds te zijn,

WelEdelgeboren Heer,
UWelEdelgeb. alzins Dv. Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, 18 April 1825.

5.

WelEdelgeboren Heer,

Uwe geëerde van den 23^{n}, heden ontfangen, doet my wederom ongemeen veel genoegen, en inzonderheid dank ik UWEdG. recht hartelijk voor het afschrift van de *frenesie*. Het is zeker (als gy schrijft) dat het stuk afgebroken is, 't geen veelal zoo gaat als een boek lang verstikt heeft gelegen en het laatste blad van stof

en vuiligheid half uitgevreten of 't zij onleesbaar, 't zij onooglijk geworden was. - Uwe gissing op vers 17, van *sterven* is juist; doch vers 21 is , *dwaalt*, in eene niet volstrekt ongewone abbreviatuur.

Regel 29 en 30 acht ik in orde verwisseld te zijn, als meer by het afschrijven gebeurd is, en dan doorgaands met eene kleine letter *b* en *a* op den kant van het blad aangeteekend werd, doch welke niet zelden by 't verbinden weggesneden of door 't behandelen uitgesleten zijn. Ik lees derhalve:

Bem ic dan ter quader weiden,
Es een quaet dorp dan Parijs?

Het geen nu volgt houd ik te zijn:

Ic wedde (cinq) *ctr* (contre) *sijs* (six),
Nochtan eysch ič toe twee aes.

Cinq contre six is, niet gelijkop spelen maar met een *zeker voordeel*. En op vijf tegen zes 2 aes toe te eischen is schacheren. Het is fransch, als vs. 69.

Dat *meester van der arten*, reg. 35, *maître-es-arts* is, behoef ik UWEG. niet op te merken. Ik heb dit woord *arten* in mijne Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden verklaard.

Doch reg. 37, schijnt *gewonden*, of *gevonden* of *gewonnen* te moeten zijn. Deze misslag koomt meermalen voor. Door *croec* versta ik wat men anders *croech* of ook wel *croetze* schreef (*la crosse*), waardoor de pastorale waardigheid verstaan werd. Doch voor *hebbe* las ik liever *hebbic*. In dat geval (zegt de schrijver) *zoude ik node* (niet licht) *stoeten een loec*

(*look stampen*) dat is schreien, maar (integendeel) zingen.

Regel 88. Voor *wijt* zou ik byna denken dat gelezen moest worden of geschreven zijn: d.i. *wrijt*, of wel of .

Voor 't overige vind ik niets byzonders op dit fragment aan te merken, dan dat het vs. 66 my voorkoomt kwalijk op *hebben* als rijmwoord te eindigen, daar het als zoodanig slechts *ebben* tot voorrijm gehad hebben kan. Zou het ook *halen* kunnen zijn? Zoo zou ik den zin van het doorgehaalde meenen te gissen. - Dat *vrien* hier niet ons *vrijen* maar het *boeleeren* beteekent, behoef ik UWelEdG. niet te herinneren.

Wat den Kalender achter uw *Naturenbloeme* betreft. Ik denk dat deze tot het werk thands aan broeder Geraert (schoon te onrechte) toegeschreven, behoort, over de *Natuurkunde van 't Heelal;* dewijl dit werk meestal van ouds met de *Naturenbloeme* saamgebonden werd en byna niet anders voorkoomt. Waarvan zeker de overeenstemming van onderwerp de oorzaak is, als beide de *Natuur* in het opschrift voerende. Immers van het laatstgemelde stuk is de *Kalender* het eerste en hoofdzakelijkste gedeelte, en ik vermoed dus dat het *achter* aan gevoegd zal geweest zijn, schoon ik anders het altijd *voor* het stuk van Maerlant gevonden heb.

De bygevoegde aanteekeningen in den Kalender, doen niet veel tot bewijs van de oudheid des HS., want zy kunnen (als meer het geval is) uit andere

bygeschreven zijn, en het is vooral het schrift van deze byvoegsels, dat aanmerking verdienen zou. - Doch alles wat ik hier zegge of verder zou mogen zeggen is inderdaad in den wind gezegd. UWEG. heeft het stuk voor oogen.

De uitgave van den Franschen Roman de la Rose door Méon ken ik niet. Doch het is zeker dat de HSS. die van dit Fransche Dichtstuk zijn, zeer verschillen, gelijk met meest alle onde stukken het geval is, daar zy in 't overschrijven deels uit onkunde of onachtzaamheid, deels met opzet telkens veranderd werden: en, zoo Méon meer gedaan heeft dan *varianten* bybrengen, en de lezingen naar zijn concept veranderd of vermengd (als het veelal ging), zoo is zijn text zeker de allerslechtste. Men moet om een oud Duitsch of Fransch Schrijver uit te geven, niet slechts de taal wel verstaan, maar den staat der taal successivelijk en in 't verband van verandering tot verandering die zy ondergaan heeft, verstaan en die successie wel onophoudlijk voor oogen hebben, of alles wordt verwarring, en bedriegt.

Wanneer UWEd. my meer van dergelijke hebt mede te deelen of daarover te raadplegen, zal het my altijd aangenaam zijn, schoon ik, altijd van boeken ontbloot geweest zijnde, nu tevens wat mijn geheugen had opgegaârd daaglijks meer en meer gevoel te verflaauwen, te verminderen, en my meer en meer te ontvallen; het geen, trouwens, op mijn klimmenden of liever afglijdenden ouderdom niet wel anders zijn kan. De omvang mijner liefhebberystudien was altijd

te groot, en echter zonder dien omvang en 't verband en weêrzijdsche invloeden van die onderling, had geene van die by my vrucht kunnen dragen.

Dan genoeg hiervan eer de querula senectus geheel bovenkoomt! Ik betuig nogmaals mijne verplichting voor de vriendlijke mededeelingen en teeken met vernieuwde verzekering van hoogachting

UWelEdelGeb. Dv. Dienaar,
BILDERDIJK.

Leyden, 25 April 1825.

6.

WelEdelgeboren Heer!

Byzondere en overhoopende beslommeringen die my allen tijd roofden, beletteden my het beandwoorden uwer aangename van 24^{e} laatstleden, en ik neem het eerste oogenblik waar dat my toevloeit, om my van dien aangenamen plicht te kwijten. Nog zelfs is mijn hoofd te woelig om bedaard te denken of te overwegen, doch ik kan niet van my verkrijgen langer stil te zwijgen; en zal dus kort zijn. Uwe invulling van regel 64 en 65 der Frenesie is inderdaad zeer vernuftig, en ik heb er niets tegen; doch regel 88 moet het naar mijn inzien volstrekt *w'ijt* of *w^{jj}t* dat is (*wryt*) en niet *wijt* zijn. Zulke misslagen komen meer voor in de HSS.

Het woord *euerardyn* met het *net*, weet ik niet uit te leggen. Dit moet op tijds- en plaatsbyzonder-

heden slaan, die ik onmachtig ben thands op te delven, en wellicht zou men ze te Parijs moeten zoeken. *Everardyn* kan van *e*, van *ewe*, van *ever*, van *everard* afkomen; kan een aangenomen, kan een algemeene, kan een ernstige, kan een spottende benaming, kan een eigengemaakt woord zijn van den schrijver. Wie zal dit beslissen? Ook is de samenhang twijfelachtig. *In 't leste* kan beteekenen: als ik mijn studien te Parijs voleindigd heb; en zoo, op het verkrijgen van een Kerkelijke waardigheid slaan; maar het kan ook eenvoudig niets anders beteekenen dan *om kort te gaan*, en tot zijn tegenwoordigen toestand behooren. - En eindelijk het kan zijn, dat er geen samenhang in 't geheel in dit stuk is, maar de verwildering van hoofd nagebootst, die *frenesie* heet; alhoewel daar eene satyre in besloten ligt, voor dien 't treffen moest merkbaar genoeg, maar voor ons niet.

Zeer belangrijk is uw uittreksel uit uwen Roman de la Rofe. Ik geloof met UWelEdG. dat des *Henriks van Brussele* naam is *Henrik van Aken*, en zelfs vermoede ik dat hy daar geschreven is geweest maar door den overschrijver miskend, gelijk meer met eigen namen 't geval is, en waarvan ik inzonderheid een allermerkwaardigst voorbeeld heb gevonden in den nieuw ontdekten Hollandschen Reintjen de Vos, ouder dan eenige andere, in welke evenzoo een eigennaam van een Franschen autheur onkennelijk gemaakt is door den afschrijver die er geen eigennaam in zag, maar een anderen zin in zocht en met eenige letterverandering 't meende te verbeteren. - Zoo zou het

zijn kunnen dat er hier oorspronklijk gelezen werd:

> Want die toename *es van Aken*,
> Daer die man bekent mede es.
> Wel bekent (sijt seker des) die
> Es *sijn* toename, en es prochiaen enz.

Dat uwe Neêrduitsche Roman de la Rose wel van Maerlants tijd is, houde ik met UWelEdG. voor genoegzaam zeker. Maar zou ook deze *Henric van Aken* zelf de vertaler zijn? - Ik zou het byna gissen, om dat het gewag van zijn *torment* door *jalosie*, *so dat hi sterven waent van rouwe*, en *int prisoen ligt inder noet* my voorkoomt door den poëet van niemand anders dan zich-zelven gezegd te kunnen zijn; immers niet zonder eene honende en onvoorbeeldige indiscretie jegens een tijdgenoot. - Zich-zelven als zoo verliefd, jaloers &c. voor te stellen, is niet vreemd, en wy hebben er een voorbeeld van in den Dichter des *Romans van Limborg*.

Meer berichten heb ik nooit van dezen Henric van Aken gevonden noch kunnen ontdekken. Maar wellicht leidt deze gissing tot meerder op.

Overgroot is het genoegen my door uw uittreksel en bericht van *Alexander* gegeven. Inderdaad uw aankoop van het MS. is een wezendlijke schat, en ik wenschte niets liever, dan dat wy met ons beide dien eens recht doorschouwen en ten nut maken mochten. De *Alexander* draagt naar het schijnt alle blijken van oorspronklijkheid, en tot nog is het de eenige oorspronklijke Roman in het Neêrduitsch. Welk eene

ontdekking derhalve, bevestigt dit zich! - Dat er ondertusschen meer Romannen van *Alexanders* uit velerlei Natien geweest zijn, blijkt uit de oude en nu vergeten Treurspelen, die meestal uit Romans (toen zy gemaakt werden, bekend,) genomen zijn.

Gaarne suppleer ik U de lacunen van het Extract uit uwen Rijmbijbel van Maerlant. Het blaadtjen gaat hiernevens terug, terwijl ik UWEG. voorts hartelijk dankzegge voor uwe aangename mededeelingen, en my verder aanbevelende, met hoogachting teekene,

UWelEdelG. Dv. en hartlijke Dienaar en Vriend,
BILDERDIJK.
Leyden, 18 July 1825.

7.

WelEdete Heer!

Heb dank voor de nieuwe en belangrijke mededeelingen. Inderdaad zal my uwe nader bekendmaking met de nieuwverkregen stukken recht lief zijn. De vergelijking van den *Roman de la Rose* tegen het Fransch zal tevens dienen konnen om over de nieuwe uitgave van *Méon* te oordeelen, die in vele plaatsen van de oudere verschilt, en, tot nader collatie, by my verdacht is. De Franschen verstaan hun oude taal niet genoeg, omdat zy geen Duitsch verstaan, 't geen er het *fonds* van uitmaakt. - Ook stel ik hoogen prijs op den *Alexander*.

Uwe twee Fragmenten doen my desgelijks groot genoegen. Zoo klein zy zijn, zijn zy zeer merk-

waardig. Ik denk met UWEd. dat in N°. II, *pp* den naam van *Pepijn* uitdrukt, ook denk ik dat in de 6 en 5 regel van onderen de plaats ingevuld moet worden:

> Dene sent ioffroete den *Angevijn*, (dat is, *van Anjou*.)
> En d'ander, huge van *Carousijn:* (of *Carougijn*.)

Deze *Joffroet* (of Godfried) was getrouwd met Hedwich, de dochter van den even te voren genoemden Ridsart van Normandye, en *Carouges* ligt mede in Normandye en was een leen van Ridsart. - Doch de brokken zijn te klein, en alle samenhang ontbreekt. Zy verdienen in acht genomen te worden, maar hun voornaamste nut bestaat in het uitzicht op meerdere brokken. Zoo werden voor ruim 15 jaren twee kleine strookjens gevonden, die ik 12 jaar later by eene andere ontdekking in een grooter stuk parkement herkende en die er een lacune in vervulden.

Het woord *bedeenen* is inderdaad niet anders dan *met eenen*, en de verwisseling van *m* in *b* is vrij gemeen. Zoo zegt ons Amsterdamsch en Noordhollandsch dialekt altijd *Benist* voor *Mennist* (Mennonist), en in het oud Schotsch en Engelsch is dit algemeen. Zelfs is 't Engelsche *by* dat wy *door* vertalen niet anders dan ons *me* (nu *met*), en zoo is het Lat. *ob* ons *om*. Ook heeft het voorzetsel *be* voor de werkwoorden de kracht van omvatting, en *bekleeden*, *bevangen*, *begrijpen* is om-kleeden, -vangen, -grijpen, enz. Inderdaad ook zijn beide Schotsch en Engelsch slechts verbasteringen van onze taal, en hoe meer men in hare oudheid te rug treedt, hoe zichtbarer dit wordt.

Wat den laatst gevonden Nd. Reinaert betreft. Ik hou hem voor 't werk van *Willem van Utenhove*, wien Maerlant in zijne *Naturenbloeme* gedenkt. Ik heb in vroeger dage by het Instituut (waar ook Gräters uitgave, in een stukjen van de *Odina en Teutona*, berust) daar vrij aanmerkelijke vertogen over voorgelezen. Die uitgave van Gräter heeft meer misslagen dan regels, waarvan ik, zonder het oorspronklijk te hebben konnen zien, eene ontzachlijke lijst gemaakt heb, die ik UWelEd. by gelegenheid toonen zal. Maar zoo is 't; wanneer een Neêrduitsch HS. in de handen van de Duitschers raakt, is het erger dan verloren, want dat dom geslacht verstaat hun eigen taal zelss niet, hoe zou het de onze. Men zie slechts de ezelachtigheid van den zoo welwillenden en ijverigen Adelung!

Over de Brusselsche Bibliotheek wel eens nader, waar Hultman als een - meê handelt. Doch laat ik hier niet in komen. Domheid en egoïstery vervult alles. Liever eindig ik dezen, in de oprechte betuiging mijner hoogachting en hartlijkheid voor UWelEd. ijver, zucht en bekwaamheden, my voorts in uwe vriendschap aanbevelende, in vertrouwen op welke ik teeken,

WelEdele Heer,
UWelEd. Dv. Dienaar en Vriend,
BILDERDIJK.
Leyden, 5 Augustus 1825.

P.S. Byzondere volhandigheid verhinderde my, op UWEd. verplichtende letteren eerder te andwoorden.

8.

WelEdele Heer en Vriend!

Zoo aangenaam als my elk schrijven van uwe hand is, zoo diep trof my uw laatste door het bericht van de hardvallende verliezen, door U geleden. Ik weet by de droeve ondervinding wat het is, als lieve kinderen ons van het hart gescheurd worden, en neem een allergevoeligst deel in uw Vaderlijke droefenis. De Algoede schenke U troost en krachten en behoude uw overig kroost te uwer blijdschap en zegen!

Tot mijnent hebben wy sedert de zomerwarmte geweldig gesukkeld; en inzonderheid ben ik in de laatste drie maanden zeer afgenomen in geestvermogens, zoo wel als in lichaamskrachten; hetgeen my in mijn hoogen ouderdom de verdere ontbinding van 't zwakke gestel te gemoet doet zien.

Ik feliciteer UWEd. met de nieuwverkregen stukken van oudheid. 't Is te hopen dat uw afschrijver van *N. de Clerck* kundig en oplettend genoeg is om zich wel van zijn arbeid te kwijten; want dikwijls, ja overdikwijls, bevindt men het tegendeel; en in de collatie kan men zoo veel over 't hoofd zien. Ik ondervond dit meer.

Is in het begin van uwen *Rinclus* geen schrijf- of leesfout ten aanzien van de 3^{e} regel:

> *Dz hi wtē walsche v'tiere*.

Ik gis dat het *verkere* moet zijn. De *k* (**K**) is meer

voor *ti* aangezien, en *verkeren* is *overzetten* uit de eene taal in de andere.

De *Wapen Martijn* heeft inderdaad achter zich den *verkeerden Martijn*. Ik onderstel dus, dat uw handschrift het eerste alleen bevat.

Wat uw *Rinclus* zijn mag, wil my niet invallen, ook geen *Kluizenaar van* MOLINES. Doch ik ben tegenwoordig zeer dof en nergens goed toe. *Rolie* is *rolle*, maar eigenlijk *regeling*. 't Engelsch heeft er zijn *rule* van.

Is uw vriend, Lord Heber, zulk een groot liefhebber van onze oude taal? Dit is iets zonderlings in een Engelschman. De *Rijmbijbel* van *Te Water* was een slecht en mishandeld afschrift, doch tamelijk wel van lezing. Het beste afschrift dat ik van dat boek wete, was te Haarlem, maar thands het land uit.

Ik heb een groot fragment gekregen (nieuw gevonden) van den Roman des H. Reinolts, dat uitstekend zuiver van lezing is, en uit Breslau komt. Ik wenschte het anderhalf jaar vroeger gehad te hebben, toen ik het Eerste deel van mijn Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden uitgaf. Daar liggen nog schatten begraven, die met Nederlandsche Geestelijken naar Duitschland geraakt zijn, toen zy daar als Abten &c. om hunne meerdere kennissen beroepen of heen gezonden werden in de Veertiende en Vijftiende eeuw. 't Is te hopen, dat zy zachtkens aan, tot ons weder af komen zakken.

Doch ik moet afbreken. En dit, dezen brief al-

leen niet, maar alle werkzaamheid. En wat is my 't leven dan? Doch fiat voluntas Domini!

Ik teeken met alle hartelijkheid,

WelEdele Heer en Vriend,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 3^{n} December 1825.

9.

WelEdele Heer en geachte Vriend!

Recht verheugde 't my, na zoo lange tusschenpoozing eens weder uwe hand te zien; maar hoe trof my de eerste opslag van 't oog in den vriendelijken brief, met bitterheid, daar ik de ijsselijke en herhaalde verscheuringen van uw hart in 't verlies van vier dierbare kinderen binnen zoo kort een tijdbestek, voor mijn geest brengen moest, die my zoo vele evengelijke droefenissen vernieuwden! Geloof, dat ik in deze uwe Vaderlijke smart oprechtelijk en met diep gevoel deele, en U alle troost, tevens met de verder bewaring van lieve spruiten en wat U in eenige betrekking waard en lief is, uit 's harten grond toebidde.

Ik kan UWelEd. niet genoeg danken voor het genoegen, my in dit Eerste Nummer uwer Mengelingen verschaft, waarover ik zoo ten aanzien van juistheid van aanmerkingen, schoone Nederduitsche versificatie, en aantrekkende aanvalligheid, als van uiterlijke en innige netheid, als opgetogen ben. Vaar voort, mijn

waarde Vriend, zoo de aansporing van een ouden vervallen, en sedert etlijke maanden, gants suffenden grijzaart, iets op U vermag, vaar voort dezen nog zoo rijken akker te bewerken, en heb er by de innige zelfvoldoening, ook den roem van, die U toekomt; mijn geheele hart juicht U toe.

Het is niet waarschijnlijk dat mijne verzwakkende en steeds dagelijks afnemende toestand, het nog eenigen noembaren tijd uithoude; doch, zoo dit ook mijn laatste schrijven aan UWelEd. zijn mocht, geloof altijd aan de hartlijke toegenegenheid en vriendschap, waarmede ik, *dum spiritus hos regat artus*, ben en blijve,

WelEdele Heer en geachte Vriend,

UWelEd. Dv. Dienaar en Vriend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 7 July 1827.

10.

WelEdelgeboren Heer, zeer geachte Vriend!

Met het innigst genoegen ontsing en las en herlas ik het nieuwe nummer van UWelEdG. Vaderlandsche Mengelingen, my door uwe allerverplichtendste goedheid nevens uwe geëerde van den 21^{n} laatstleden in mijn nieuw verblijf alhier ter hand gekomen, en waarvoor ik mijnen oprechtsten en warmsten dank betuige. Ontfang dien, WelEdelgeb. Heer, met de verzekering van den hoogen prijs dien ik op uwen noesten

arbeid in ons Nederlandsch Lettervak stelle, en verblijd ons allen die prijs op deze studien stellen, spoedig met een volgend Stuk der Verzameling, die inderdaad hoog belangrijk is. - Wat my betreft, nu sedert meer dan anderhalf jaar lijdende en kwijnende, ben ik tot eenen toestand van verzwakking van geest en lichaam vervallen, die weinig of niets meer beloven kan, en mijne hooggeklommen jaren laten niet toe op verbetering van eenige wezendlijkheid te hopen, alhoewel het ledigzijn my erger dan de dood is. Daar is echter nog wel het een en ander van my voor de pers in gereedheid, maar de uitgave-zelve is my in deze gesteldheid ondoenlijk; en schoon anders ook de uitgebreider Geslachtlijst der Naamwoorden, en meer, voor den druk lang bereid ligt, de Boekverkoopersbelangen overdwarsen dit tot mijn leedwezen, en ik ben thands in de termen niet van dit te dwingen, of door te zetten.

Ik verblij my dat de Letterkundige nalatenschap van den Heere de Nelis in uwe handen is, waarvan deze onze studie zich alles goeds mag beloven, en wensch UWelEdG. en geheel ons Vaderland geluk met dit *acquisît*, terwijl ik voorts met betuiginge van de oprechtste hoogachting en deelnemendste vriendschap de eer heb my te teekenen,

WelEdelgeboren Heer, zeer geachte Vriend,

UWelEdelgeb. Dv. Dienaar en Vriend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 18 May 1828.

11.

WelEdelgestrenge Heer, veelgeachte Vriend!

Innig dank ik UWEG. voor het my bestemde en toegezonden Exemplaar van een werk het geen in alle opzichten zeer belangrijk is[1]; en met hartlijke deelneming zie ik deze uwe steeds aanhoudende werkzaamheid, die my te meer treft, naarmate ik sedert etlijke maanden meer en meer verval en afneme. Met tiendubble verlangst zie ik dus het aanstaande nummer uwer Mengelingen te gemoet. Hoe diep ter neêr slaande zijn zulke gedenkstukken van uwen ijver en werkzaamheid my in dezen mijnen jammerlijken kracht- en nutloozen ouderdom!

Wat UWelEd, vraag betreffende het woord *tileec reesen* betreft, ik zou er eenvoudig *t'elken reize* uit maken, naar de oude schrijfwijze *tillic* of *tilleker reese.* Zonder aan die *reese* eenige betrekking tot *rese* (onderneming of opstand) toe te kennen. Even zoo houde ik *tileec* voor *te gelijk*. - Tot *tien* of *tijen* heeft het zeer zeker geene betrekking.

Het geen UE. van den Heer van Wijn (thands) opmerkt is letterlijk ook mijn geval, en tot zoo verr' dat ik my niet vermete tot twintig of dertig te tellen, maar alles door mijne Egâ moet laten bestieren.

Ik hoop dat dit weinige UWEGestr. van mijn ver-

(1) Onderzoek naar den waren naam der openbare plaatsen enz der Stad Antwerpen.

vallen toestand waarin ik alle vatbaarheid verloren heb, zal mogen overtuigen, zoo wel als van mijnen goeden wil, mocht die slechts iets kunnen praesteeren. Dan helaas, ik leef my-zelven in den weg, en hijg zoo naar 't einde, dat zich dikwijls als voor de deur staande vertoont, maar dan ook weêr als in een aklig dompig verschiet te rug zinkt. Intusschen lang zal het met my niet meer duren, en het verheugt my nog, in staat te zijn van hoe moeilijk, toch even wel aan UWelEdgestr. nogmaals de betuiging te doen der oprechte gevoelens, waarmede ik steeds ben,

UWelEdgestr. Dv. Dr. ad rogum usque en Vriend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 26 July 1828.

12.

WelEdelgeboren Heer, hooggeachte Vriend!

Innigen dank ben ik UWEG. verschuldigd en drage ik U hartelijk toe, voor uw vriendelijk geschenk aan den verzwakten en in lichaam en hersens gekrenkten grijzaart, die niet meer dan op zijn uiteinde 't geen zich als zeer naderend opdoet, denken kan en dit (om het dus uit te drukken) daaglijks verbeidt. Met groot genoegen ontsing en las ik het, en ik verheug my in uwen ijver en zucht voor een vak dat ons steeds zoo veel belang inboezemde, en waaraan ik onttrokken wordende, UWelEdGeb. kunde en vlijt niet nalaten zullen te vervullen wat ik niet vermocht. - Wat

mijne uitgebreider Geslachtslijst betreft, daar is by mijn leven geen uitzicht op, doch ik heb ze aan den Boekhandelaar Immerzeel afgestaan, die ze na mijn dood (of ik er vooraf nog iets vond by te doen) ter perse zal leggen.

Dat UE. zich over Lelong beklaagt, is natuurlijk: de man verstond niet wat hy ondernam uit te geven en verknoeide 't. Doch van Wijn verstond ook niet altijd wat hy afschreef, en daarvan hebben wy by de Tweede Klasse van 't Instituut eens een blijk gehad.

Uwe aanmerking over de plaats van bladz. 135 is zeer gepast, doch ik geef UWEd. in bedenken of niet het woord *bloot* als *bloed* te verstaan zij, waarop dan *doet* (want zoo schreef men ook *dood*) zeer wel slaat. Hy trekt te velde, *waar hy bloed vindt* (op 't welk hy uit den aart verhit is) en die trek doet hem de dood (*doet* schreef men ook) voor het vluchten verkiezen.

Wat *Lansi* betreft, zoo 't geen *Landreci* (als men later zei) zijn kan, zie ik niet wat het anders dan uwe emendatie kan toelaten.

Met *Osselingen* weet ik ook geenen raad. Maar op mijn ziekenstoel gebannen, memorieloos, en de boeken en aanteekeningen ingepakt, wat kan ik voor oplossingen geven! *Oeseningen* of *Oseningen* zou ik (op zich-zelve beschouwd) voor *bewoners van waterig land* houden, doch dit is in het wilde geschermd. Over *ose* meen ik in de Muizen- en Kikvorschkrijg iets gemeld te hebben, maar het zweeft my slaauw voor den geest, en het doet hier ook niets ter zaak. -

Indien UWelEd. dit kleine stukjen niet bezit, wil ik U gaarne een Exemplaar daarvan toezenden, beveel slechts langs welken weg: want ik geloof niet dat het algemeen in den Boekhandel gebracht is. Doch over *Oseningen* geeft het geen uitsluitsel hoegenaamd.

Ik zou echter denken dat het woord uit *Ose* als naam van een bepaald water gevormd is, ook koomt het ni fallor by van Velthem onder *Rhijn*-, *Maas*- en *Moezel*landers voor. Dit verdient nasporing. - Aan de Fransche *Oise* zal toch hier wel niet te denken zijn. Intusschen is 't eene algemeene riviernaam in 't Fransch, oud-Engelsch, oud-Neêrduitsch, enz. enz. voor *rivier* of *stroom*, en daarvan is ons oude *hoos* of *hoze* zoo wel als naam voor een beenkleed enz. als voor een soort. van wolkbreuk, enz. en in 't eerste geval een afgekort woord, even als wanneer men *hand* voor handschrift zegt.

UWelEd. vereert my te hoog, als *patriarch*. Ik ben al mijn leven, bloot leerling, en van de laagste klasse gebleven, en nu is mijn hoofd slechts een doove notendop. - Doch hoe 't zij, twijfel niet aan den goeden wil om (vermocht ik 't nog slechts) dienst te bewijzen, en het is met dezen dat ik my van harte teekene,

UWelEd. (quamdiu spiritus hos regat artus) Dw. Dienaar en Vriend,
BILDERDIJK.

Haarlem, den 19 Nov. 1828.

III.
Aan A.H. Hoffmann van Fallersleben, te Breslau.

1.

Veelgeachte Vriend!

Reeds lang wensch ik hier naar eenig bericht van uwe behouden en gelukkige t' huiskomst, het geen, by mijn kluizenaarsleefwijze, en de vernieuwing mijner borst- en andere kwaal met het vochtige en onstuimige winterweêr, nog niet tot my doorgedrongen is. Intusschen is het Derde Deel mijner *Verscheidenheden* afgedrukt, doch wordt nog niet uitgegeven, en niet voor gisteren ontfing ik er een paar Exemplaren van, waarvan het eene voor U bestemd is en met deze regels schrifts op eene gelegenheid ter verzending naar U ligt te wachten, welke onze Vriend Bodel my heeft toegezegd. - In het IVe Deel (zoo het daartoe koomt,) wilde ik gaarne eenige der my medegedeelde Psalmen geven, en, indien het met uwe oogmerken overeenkoomt, zult gy my zeer verplichten met my omtrent het HS. waaruit zy zijn afgeschreven, eenig

bericht te willen toezenden. Daar zit veel in, voor de Nederlandsche dialect van belang[1]. - Met dat al, zijn mijne voornemens geheel onbeduidend. Mijn hoofd en borst beide zijn in eenige weken vervaarlijk verzwakt en in allen opzichte verergerd; en ik heb weinig uitzicht het voorjaar te bereiken, of de ziekte die ieder Lente my telkens aanbrengt, behoudens de noodige krachten tot studie of liefhebbery door te worstelen. Doch dit is in de hand der Voorzienigheid, en wat is leven of sterven voor een Christen? - Vaar gy verder voort in uwe nuttige en verdienstelijke pogingen tot waarachtig herstel onzer Oude Taal, en ontfang, nevens den hartlijken groet mijner Egade, die U lief heeft als ik, de betuiging der oprechte gevoelens van innige hoogachting en vriendschap, waarmede ik my teeken,

Den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 20^{n} Loumaand 1822.

2.

Veelgeliefde Vriend!

Alleraangenaamst werd ik dezer dagen verrast door uw' recht vriendschappelijken brief, die ons door de

(1) Waarschijnlijk worden hier de uittreksels bedoeld uit de Nederduitsche Vertaling der Psalmen van de Veertiende eeuw, in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde voorhanden. (Zie de Catalogus dier Bibliotheek, bl. 25). Overigens plaatste ik elders den 45, 84, en 103 Psalm, t.w. in de Antiquiteiten, door Westendorp en Reuvens, IIe deel, bl. 156-161. - H.v.F.

tijding van uw welzijn verheugde, en tevens door het blijk van uw hartelijk aandenken. Geloof, dat ik van mijne zijde daar oprecht aan beandwoord, en my steeds met genoegen en een soort van te rug wensching aan ons wederzijds leerzaam en verkwikkelijk onderhoud herinnere. - Wat gy my verzoekt wenschte ik met al mijn hart, tot uw en mijn eigen genoegen en voor het belang der zaak te kunnen uitvoeren; maar gy weet, dat ik in geenerlei betrekkingen met den Heer Flament, noch met iemand meer, sta, wien ik deze kommissie weet op te dragen zoo dat ik er my iets van beloven kan. En zelf naar de Hage te gaan is buiten mijn macht in den lichaamsstaat waar ik in vervallen ben, en die noch rijden noch varen, noch zulk een wandelen toelaat. Ik zal echter trachten een middel uit te vinden om de HSS. machtig te worden, maar kan U niets toezeggen, wat deze Bibliotheek aangaat, waar ik sedert de vereeniging der Zuidelijke Provincien met de onzen tot één lichaam en onder ééne constitutie, even zoo vreemd aan geworden ben als aan Koning of Gouvernement. - Ook heb ik de *Nederrhijnsche Liederen* niet bekomen. - *Gijsbert Japix* zucht nog onder de pers; en zoo doet ook mijn *Geslachtlijst der Naamwoorden*, waar nog drie of vier bladen druks aan ontbreken, en die ik dus reken, dat in vijf of zes weken gereed zullen zijn, en den weg naar uwent zoeken.

Zie daar vijf uwer vragen beandwoord; alle met *dilatoire exceptien* gelijk wy in de Rechtspraktijk zeggen. Maar wat zal ik U nu ten aanzien van Clig-

nett zeggen? Gy kent den stroeven, ijskouden man. Schrijf hem echter daarom, en ik wil het ook wel voor U doen, maar wat zal het baten? Doch ik zal den Heer Bodel zeggen, dat hy U de Geschiedenis der Hoekschen en Kabeljaauwschen van *de Jonge* overzende,.....waarvoor van Wijn een Voorrede geschreven heeft, waarin hy eenig bericht van *Hillegaertsberg* heeft ingelascht; en misschien, naar ik my dat stuk herinner, zult gy daarmeê geholpen zijn.

Het HS. van den *Grimbergschen oorlog* is in Utrecht. Mijn gebrek aan geheugen belet my, U den ouden man te noemen die het bezit, en met wien ik er voor tien of elf jaren over in briefwisseling was, maar die toen reeds kindsch scheen. Ik beloof U ('t geen ik lang wilde) naar Utrecht daar over te schrijven, waar ik echter niemand weet aan te spreken dan den Heer Pieter van Musschenbroek, oud Raad in de Vroedschap dier stad, die my toen dat HS. wist aan te wijzen als onder gemelden Grijzaart berustende, maar die, na eenig schrijven over en weder, my verteide dat hy het niet vinden kon[1]. Wat mijn afschrift betreft, dit is door my naar eene allerjammerlijkste kopy gemaakt, die door een onkundigen steelsgewijze gemaakt zijnde, van de afgrijslijkste misslagen krielde,

(1) Hetzelve behoorde laatstelijk den Heere P. van Musschenbroek zelven toe en is, tijdens de verkoop zijner rijke Boekerij te Leyden, in October 1826, door den Heer Bilderdijk gecollationeerd, waaruit bleek dat het eene latere kopy was, naar het zelfde oorspronkelijk als dat des Heeren B., asgeschreven. - BODEL NYENHUIS.

waarom dit mijn HS. ook niet van gebruik kan zijn, zoo lang er nog eenige hoop op het wedervinden van het Utrechtsche en mededeeling van het Brusselsche overblijft. Want mijne *conjecturen* voor echte lezingen op te dringen zou niet eerlijk gehandeld zijn.

Hoogst welkom zullen my uwe *Bruchstücke* zijn, en ik hoop er (by leven) een goed en dankbaar gebruik van te maken. Doch ik ben thands recht verzwakt in het hoofd, dommelig en slaperig geworden, en niets meer of het verstijft en bevriest my in de pen. Inzonderheid kwelt my mede de kramp in de hand onder 't schrijven, zoo dikwijls ik eenigzins ijverig word. Het zelfde gebeurt my ook onder 't eten, maar dat laat ik dan blijven, doch in 't schrijven gaat het my meer ter harte.

Dit schrijvende heb ik reeds eenige malen moeten afbreken. - Voor 't overige heb ik het tamelijk drok met mijne Studenten; en ik gevoel al steeds dat mijne kollegien van dag tot dag minder beteekenend worden, schoon de jonge lieden het my verbergen met een betoon van hartelijkheid die steeds toeneemt. - Mijne lieve Vrouw sukkelt ook deerlijk. - Ik hoop dat dit mijn schrijven nu spoedig den weg tot U vinden zal, en U zoo gezond en vernoegd aantreffen, als de glans van uw gelaat U gewoon is aan te kondigen.

Eenige Zede- rechts- en zielkundige Verhandelingen zijn er inmiddels ook van my uitgekomen, maar die hebben voor onze gemeene liefhebbcrystudie geen belang. Wat ik in ons vak uitgeve zal ik U getrouw toezenden.

Maar ik vergat nog, U dank te zeggen voor de mededeeling van het begin van den *Wijzen Sidrach*. Zou in de vijsde regel het wonderlijke *paerkonemense* niet onze held uit de Fragmenten[1] zijn en *paerthenopeuse* of *paerthonepeuse* gelezen moeten worden? Wat dunkt U?

Wees zoo goed, indien gy gelegenheid hebt, in Berlijn den eenigen thands bestaanden echten Civilist, Savigny, van my te groeten en van mijne byzondere hoogachting te verzekeren. - Maar ik moet afbreken. Mijne vrouw groet U hartelijk. - Den mijnen herhaal ik hier niet, die vliegt dezen brief vooruit. Vaar wel en denk somtijds aan uwen kranken maar oprechten Vriend,

BILDERDIJK.

Leyden, den 6 van Sprokkelmaand 1822.

3.

Veelgeachte Vriend!

In de afgeloopen week had ik het genoegen, U mijn *Derde deel* van *Verscheidenheden* toe te zenden en tevens op uw aangenaam schrijven van Berlijn te andwoorden. Eenige dagen later ontfing ik uw tweeden door eene andere en my onbekende hand, waarby

(1) De Fragmenten van den Parthenopeus, die ik in Trier vond, zijn gedrukt in de Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden, III, 135 enz. De plaats waar hier over gesproken wordt, vindt men in mijne Horae Belgicae. P. I, p. 50. - H.v.F.

gy my de eer aandoet van my het uitgeven van uw afschrift van de Heemskinderen in mijn *Vierde* Deel voor te stellen. Het is nog geheel onzeker, of er een Vierde Deel volgen zal, als hangende dit van den Uitgever of Drukker (*Verleger* zegt men by U) ten eenenmaal af, terwijl zelfs het Derde dat thands in uwe handen is, nog niet in de Boekwinkels bekend is. Zoo kwalijk zijn wy hier in vakken van dezen aart gediend. Doch indien ook zelfs het Vierde deel achter blijven mocht, wil ik echter gaarne uw afschrift in druk geven met de ophelderingen die het vereischen mocht, al ware 't dat ik voor dit vak een geheel nieuw werkjen van *Overblijfselen onzer oude Letterkunde* inrichtede. Het spreekt van zelfs, dat ik ten dien einde de historie van het HS.-zelf van uwe hand zou moeten vorderen.

Mijn gedurig en steeds toenemend sukkelen maakt my zeer werkeloos, het geen my ook mijn Kollegien over de Geschiedenis heeft doen sluiten. Veel woelt er door mijn hoofd; maar 't geen ik U verzekeren kan, is dat er geen Minervaas uit voort zullen komen. Dus ledig zitten kan ik echter ook niet, want dit is erger dan de dood.

Over uw fragment van den tijd van Karel den Groote vind ik nog niets dat my eenigzins vergenoegen kan. Wy missen hier alle *subsidia*, en droomen in domme slaperigheid voort. Ik wenschte dat ik hier uit ware, of my een wareldtjen à-part maken kon waar ik in t' huis behoorde.

Voor eenige dagen kwamen my Deensche gedichten

van Schack Staffeldt in handen. Daar is vrij wat schoons in, en in een nieuwen Dichtbondel geef ik er vast eenige proefjens van[1]. Zy zijn echter thands niet nieuw meer; maar men bekoomt hier niets van dien kant.

De Bestiaris van Maerlant is niet zeldzaam. Nevens zijn Rijmbijbel is dit het meest verspreide van zijne werken, maar daardoor ook verschillen de lezingen van dit werk aanmerkelijk.

In weinige weken hoop ik U de Geslachtlijst der Naamwoorden te zenden. Wy spoeden naar 't eind. Zekerlijk is het in zichzelf weinig belangwekkend tot uwent, doch de afleidingen en analytische methode daarin zal misschien uwe aandacht wel eenigzins trekken. Het Duitsch is en blijft toch (hoe uit één geloopen) ééne zelfde taal.

Wces zoo goed van my by gelegenheid iets van het HS. der Psalmen te melden, die gy my gelaten hebt, en waarvan ik gaarne by de eerste gelegenheid gebruik wilde maken.

Doch ik moet afbreken, ten einde de gelegenheid thands te zoeken om U dit brieflijn nog in handen te doen komen; en heb alleenlijk den tijd om U van de oprechte gevoelens te verzekeren, waarmede ik ben en blijve,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 16 Sprokkelmaand 1822.

(1) Zie Krekelzangen, Eerste deel, bladzijde 57 en 109.

4.

Geachte Vriend!

Ik kan nooit er toe komen om af te doen wat eens uitgesteld is, en ben in de twee laatste jaren recht oud, talmig, vergetel, en traag geworden. Ik was dit altijd ten aanzien van briefschrijven, en nu vrees ik in 't graf te gaan, zonder eenig blijk of teeken van mijne hartelijkheid aan U gegeven te hebben, en in schijn of ik U dat hart niet toedroeg, dat ik waarlijk voor U heb en altijd houden zal. Een woord schrists dus van my! - Op drie brieven van U meen ik nog niet geandwoord te hebben, alle geweldig laat aangekomen, gelijk het altijd met byzondere gelegenheden ten mijnen opzichte gaat, want in mijn kluizenaarsleven, stelt niemand belang in my noch wacht wederdienst van my. Uw *tweede pakjen* kwam laat, zeer laat na de afzending; echter 't kwam. Maar het *eerste* kwam eerst twee of meer maanden NA het *tweede* aan, en dit tweede refereerde zich tot het eerste, en dus wachtte ik naar dit. Toen was ik ziek, en sedert sukkel ik en ook mijne lieve Vrouw, en ben lust- en werkloos. Om U echter 't een of ander te doen toekomen, zonder uwe kosten, verzocht ik dezen en genen, my gelegenheid te verschafsen, maar niemand voldeed daar aan; als niet vreemd is met my. Tweemaal echter werd ik gevraagd om iets voor U meê te geven, maar op 't punt, zoo dat ik niets gereed maken kon. Ook uwe Vrienden, die my een

kaartjen van U brachten, kwamen (tegen belofte) niet weêr; en 't verwonderde my niet, want zy waren by....onder voogdy. - Nu spreekt onze Tydeman my aan; en, ook op den sprong, zoo dat ik U volstrekt over niets wezendlijks of wetenschappelijks schrijven kan, maar hy heeft zich met de twee Deelen *Verscheidenheden* belast, waaruit gy ten minste zien zult welk gebruik ik dus verre van uwe mededeelingen gemaakt heb; en thands is er weder een Deeltjen op de Drukpers, waarin ik uwe fragmenten van den *Heiligen Reinolt* meen te gebruiken. Ik zou meer gedaan hebben, maar men is zoo traag en onwillig met drukken, en klaagt dat de lieden die *Oude dingen* niet lezen willen, dat ik, in plaats van drie deelen die ik gaarne in een jaar gaf, naauwlijks twee deeltjens in drie jaren gedrukt kan krijgen. Men wil niets meer wat studie is, en vooral van geen *oud Nederduitsch* hooren. Zoo staat het by ons, en ik ben niet gegoed, om (als Meerman deed) den druk zelf te bekostigen. Zie daar wat ik U melden moet.

Of deze brief nog in het pak van Tydeman meê zal gaan, weet ik niet. Misschien komt hy achter na; misschien raakt hy weg, als het meer gaat, of landt na eenige jaren tot uwent aan, als my gebeurd is met een pakjen naar Friesland gezonden, dat na twee en een half jaar eerst te recht kwam. Of dat alles achteloosheid of kwaadaartigheid tegen my kenteekent, laat ik daar!

Van mijne brieven aan Grimm moet geen één te recht gekomen zijn, want ik verneem, dat hy zich des beklaagd heeft. - Ik kan het niet helpen, die sedert mijn te rug komst in 1806 hier in een vreemd

land leef, waar alles veranderd is, en ik dus niets weet te berechtigen, daar ik met het tegenwoordig geslacht van volk niet omga, en ook heden leef in de gedachten van morgen dood te zijn.

Intusschen is alles wat ik zoek, en waar ik vatbaar voor ben, rust; en ik ben nooit te vreden dan met mijne Vrouw en kind alleen. De wareld gaat my niet aan, en ik bemoei my met niets; zelfs lees ik niet meer, omdat ik aan 't eind eener bladzijde het begin reeds vergeten ben. Ik ben alles vergeten wat ik niet op mijn twintigste jaar wist, het overige is uitgesleten. Echter maak ik nog verzen, want dat is my zoo natuurlijk als het ademhalen, en ik kan het (al wil ik) niet nalaten.

Onder uwe *depèches* was ook eene verkiezing tot Lid van een Taalkundig Genootschap[1]. - Wat zal ik daarop zeggen? - Ik ben afgemat met vijftig of meer zulke verkiezingen van binnen's lands en ook eenige van buiten ons land. Ik heb ze alle of afgeslagen of ter zijde gelegd, even gelijk ik altijd alle *distinctien* (als Ridderorders enz.) heb afgewezen, en zoo ook alle ampten. - Daar ik dit geval echter als een gevolg van uwe hartelijkheid voor my aanmerkte, zou ik deze zaak zoo niet behandeld hebben, maar het wachtte op de gelegenheid om aan U te schrijven. Thands weet ik niet wat aan die Heeren te schrijven. Kunt gy my verschonen en heuschelijk bedanken voor my, 't is goed. Zegt hun wat gy wilt,

(1) Het was een Diploma van het Duitsche Genootschap (*Gesellschaft*) te Berlyn. - H.v.F.

en is er iets dat ik ten bewijze van erkentelijkheid aan dat Gezelschap doen kan, zoo meld het my.

Het geen veel tot mijne tegenwoordige afgetrokkenheid heeft toegebracht, is eene *extra-uterine* zwangerheid mijner Egâ geweest, die ruim drie en twintig maanden geduurd heeft, doch (den Hemel zij dank!) zich toen allengs opgelost heeft, zoo dat zy daarvan hersteld is, maar zeer zwak en aandoenlijk van lichaam blijft. Zy weet, dat ik U eindlijk eens schrijf, waartoe zy my dikwijls in mijne lusteloosheid aanmaande, en groet U. Wees voor het overige verzekerd, dat ik U acht en waardeere, en broederlijk en Christelijk lief heb; en, ben ik wat wonderlijk, denk, hy heeft veel geleden, en is oud en afgeleefd. - Ik teeken met oprechtheid

Uw Dw. Dr. en Vriend,

BILDERDIJK.

Leyden, den 22^{n} May 1824.

5.

Waarde en geachte Vriend!

Het schijnt dat de tusschenkomst van een bozen geest onze Briefwisseling telkens verstoort. Dat er van uwe brieven aan my vermist zijn, is zeker, en dat van de mijnen aan U ook aan 't dwalen geraakt zijn, moet ik uit uw schrijven besluiten. Hoe het zij, de uwe van den 25^{n} July is by my aangekomen, en ik dank U voor dit aangenaam blijk uws aandenkens. Zeer welkom is my uw Hymnus in S. Georgium,

en ook uwe aankondiging van den Willeramus, in de uitgaaf waarvan ik gaarne en met groot genoegen deel neme, waarvan een blijk onder mijne handteekening hier nevens gaat. Voor uwe *Bruchstücke aus Tristan und Isolde* meen ik U by een vroeger schrijven mijn hartelijken dank betuigd te hebben. Mijn uitgever (*Verleger*) heeft my schriklijk opgehouden, en is oorzaak dat het hierbygaande boekdeeltjen nu eerst tot U kan afgaan. Gy zult daaruit zien, dat ik van uwe goedheid en mededeeling gebruik make. Het IVe Deeltjen der Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden moet U reeds lang in handen zijn. Intusschen word ik oud en zwak, dof van geest, traag en werkeloos uit vermindering van krachten, en mijn kluizenaarsleven maakt my ieder tot vijand. - Mijn leven echter is woelig genoeg geweest, om my de rust van een stille en huislijke afzondering op mijne jaren te mogen vergunnen. Doch hoe 't zij, *meâ me virtute involvo*, zegt de Filozoof, en de Christen heeft nog beter bedekking. Waarschijnlijk zal ik niet lang meer zijn in de kwelling. Doch mijn wenschen hebben nooit de Lotbeschikking der Voorzienigheid vooruit geloopen, en zullen 't ook nu niet, schoon de ongemakken der jaren my lastig worden. - Hoe 't zij, wees verzekerd van mijne hartlijke vriendschap en ontfang den welmeenenden groet zoo wel van mijne Egâ als van

Uwen oprechten Vereerer,
BILDERDIJK.

Leyden, 15 Septr 1824.

6.

Waarde Vriend!

De uwe van den 15^{n} febr. koomt eerst heden tot my, en is my in alle opzichten recht aangenaam. Ik verheug my in al 't goede dat zy behelst, en wensch van harte, dat uwe uitzichten op een betere plaatsing wel mogen slagen; en (kon ik) ik bevorderde die uit alle macht; doch gy weet dat ik hier afgezonderd leve, en schier daaglijks ontvalt my nog de eene of andere betrekking, gelijk het gaat als men oud wordt. Naar uwe uitgave van Willeramus verlang ik zeer.

Het geen gy aan Tydeman gezonden hebt, heeft hy by de Maatschappy van Letterkunde ingegeven, waar ik my thands niet meer meê bemoeie. - Gaarne had ik het gehad.

Uwe nieuwbekomen vier bladen van den Reinout zullen my recht lief en waard zijn, en ik zal ze in het *Vierde deel* mijner Nieuwe Verscheidenheden zeker plaatsen; want in het *Derde*, nu op de pers en byna afgedrukt, heeft geen oud Neêrduitsch stuk plaats kunnen vinden. - Uwe nasporingen in Brussel hoop ik dat van beter gevolg zijn zullen, dan die ik nu sedert meer dan tien jaren aanwende naar een HS.[(1)] dat ik zeker weet dat er toen was, maar nu van ieder geloochend wordt, en dat ik noodig had ter vergelij-

(1) Waarschijnlijk bet reeds vroeger vermelde HS. van den Grimbergschen Oorlog. - H.v.F.

king van een afschrift dat ik bezit, maar etlijke valsche lezingen heeft; zonder welke herhaalde te loorstellingen ik dat Stuk dat vrij groot is voorlang reeds uitgegeven zou hebben. Intusschen wil ik gaarne uw HS. van Jan van Brabant zien. - Met genoegen zal ik ook uwe te Leyden liggende Verhandeling in het licht geven, en uwe *Berichtigungen und Ergänzungen* daartoe verwachten[1].

De dagteekening dezes briefs zal U toonen dat de uwe, die mijn andwoord voor Paschen (*Ostern*) verzocht, eerst vijf weken na Paschen tot my kwam, en ik kan derhalve niet meer doen dan U nog denzelfden dag waarop hy my gebracht werd, te andwoorden. - Van den dood des ouden Heer Tydemans zult gy weten[2]. De overige verwantschap is wel, en ik zal ze van U groeten. Mijne Vrouw groet U nevens my hartlijk, en is recht werkzaam in haar vak, de Dichtkunst. Ik-zelf word oud, ziekelijk, en zal denkelijk mijn ouden vriend Tydeman spoedig volgen. Intusschen is werkzaamheid nog mijn leven. - Vaarwel, schrijf my dikwijls, en geloof my van harte

TT.

BILDERDIJK.

Leyden, 9 May 1825.

(1) Ongelukkigerwijze is deze belofte onvervuld gebleven, en even zoo die in den volgenden brief. Ik had Bilderdijk reeds verscheiden reizen Toevoegsels gezonden, die nog onder zijne papieren moeten berusten. - H.v.F.

(2) Overleden den 1^{n} February 1825. - B.N.

7.

Waarde Vriend!

Grooten dank heb ik U te zeggen, en veel te schrijven en meè te deelen, ook over nieuw gevonden oude stukken als een vertaling van den *Roman de la Rose*, een *Alexander*, een *Frenesie*, alle drie van Maerlants tijd; doch de achtloosheid van de Boekhandelaars die my by hunne verzending waarschouwen zouden, om het mijne in hun pak te doen, stelt my geheel en al te loor, daar zy my nu juist met het toesluiten en verzenden doen aanzeggen, dat ik dadelijk en op 't oogenblik gereed hebben moet wat ik daarby wilde voegen. Intusschen heb ik op hen gewacht en nu met de verwarring van een aanstaande verhuizing kan ik zelfs het geen daartoe gereed lag, zoo spoedig niet vinden. Ik moet my dus vergenoegen met dezen enkelen brief, in beklag van de moeilijkheid der Correspondentie op Breslau, waardoor het my voorkoomt, dat een of meer mijner Brieven verloren gegaan zullen zijn, schoon ik ze zels op de post gebracht, aanbevolen, en vooruit betaald had. - Ik moet dan nu ook zeer kort zijn, en bid U, my eenig tusschenadres tusschen Breslau en hier op te geven, waar men zich op kan verlaten. Zelf geenerlei betrekking in Duitschland hebbende, weet ik er geen.

Hartlijk aangenaam was my uw bezending, en niet genoeg kan ik U mijn blijdschap uitdrukken, zoo over uw lieven brief, als over de my bestemde Hand-

schriften en boeken. Heb dank voor den *Tristan*, eene schoone en volledige uitgaaf, die den werkzamen en bekwamen *von der Hagen* eer aandoet. De HSS. zijn zeer belangrijk, en ik heb thands een zoo groot deel van U, dat ik gaarne daarvan en van 't geen ik *aliunde* vergaderd heb, een byzondere Verzameling van *Stukken van Oud-Nederlandsche Letterkunde* op ons-beider naam wilde uitgeven, indien gy dit goedkeurt. Want mijne *Verscheidenheden* dienen met de stukken die nu op de pers zijn en in weinige weken uit staan te komen, gestoten te worden. Meld my, bid ik, uwe gedachten hierover. En schrijf my ook wat gy in 't byzonder bedoelt met den naam van uwe *Verhandeling* in uw laatsten brief, 't geen my te duisterer is, om dat ik steeds in vermoeden ben, dat er eenige bezending van U vermist zou kunnen zijn.

Op te houden, zoo lang ik nog eenig leven overig heb, in dit vak, kan ik te minder van my verkrijgen, omdat wormen zonder kennis zich thands, tot schande onzer Natie, aanmatigen op te treden en hun onkunde en domheid voor de wareld ten toon spreiden. -...

De *Alexander*, waarvan ik hier boven sprak, is (zoo veel de by my ontfangen berichten meêbrengen, want zelf is hy my nog niet toegezonden, schoon beloofd, en hy behoort aan iemand in Antwerpen[1],) niet die van Maerlant, waarvan gy my een bericht uit de *Beyträgen* van den *Freyh. von Aretin* mede-

(1) De Heer J.F. Willems. Zie de Brieven aan dien Heer gericht, hiervoor, bladzijde 203.

deelt; ook niet de persoon, waarvan in *Bruns*, maar een ander persoon van fictie. Echter van den besten tijd, uit een klein Extract te oordeelen.

Ik heb geen tijd om over alles wat ik laatst van U bekwam afzonderlijk te spreken, doch mag U aanmerken, dat de Pergamenten brokken waarvan Oberlin[1] gewaagt, en waarin een *Keyser van Aelmaengen*, een *Heere Heinric, Echites, Enax, Demophon* enz. voorkomen, zekerlijk de *Roman der Kinderen van Limburg* is, waarvan Huydecoper dikwijls gewaagde, en die thands (doch defect in 't begin) in 't bezit der Maatschappy van Letterkunde is, waaruit ik voor my Extracten gemaakt heb. Alle die personen verschijnen daarin, en maken de voornaamsten uit, en het fragment van Oberlin is daarin aan te wijzen. *Heere Heinric* is de held des Romans; *Echites* zijn medgezel, wapendrager, enz. De namen zijn wonderlijk toegepast, Duitsch, Grieksch door één, zonder keus.

De twee nieuwe deelen der Verscheidenheden zullen, zoo dra zy de pers verlaten, hunnen weg, hoop ik, tot U vinden, en daarby zal ik 't U ontbrekende Deel der vroegere voegen.

Gaarne teekende ik in op den *Kaiserchronik*. Maar zal het by mijn leven nog uitkomen[2]; en is het niet reeds te laat? - Is ook de Uitgever een man, in staat om het wel uit te voeren?

(1) Oberlin in het Magazin Encyclopédique par A.L. Millin, VIIIe année, T. VI, p. 20, 21. - H.v.F.

(2) Zij is tot heden toe nog niet aan het licht gekomen. Zie daarvan meer in mijne Fundgruben, 1 Th. p. 207 etc. - H.v.F.

Hoe gaarne wenschte ik U nader by. Het zou voor onze *Lief hebbery* (als 't by ons met een *laf* en onwaardig woord genoemd wordt,) of liever, onze zucht voor de oude en echte taal van ons gemeen Vaderland, nuttig, en voor my, in mijne verwijdering van het tegenwoordig dom, razend, en smakeloos geslacht recht vertroostend zijn. - De beslommering waar ik my thands in bevinde, is zeer groot, en verwarrend voor my en mijne geweldig toenemende verzwakking van hoofd. Mijne jaren klimmen, geheugen en krachten nemen af, en ik kan niet meer voort. Wellicht zal het gebrek aan huizen in Leyden my noodzaken, de stad te verlaten. Ik zie daar tegen op als tegen mijn dood, en wellicht zal deze ook den dag dier verhuizing wel voorkomen. Gods wille geschiede!

Ondertusschen, zoo lang of kort ik er nog zijn mag, hoop ik werkzaam te zijn en te blijven. Ik was het van jongs af, en het is nu vijftig jaren dat de Drukpers genoegzaam aanhoudend voor my bezig was; en nooit heb ik de plat getreden paden gevolgd, maar my-zelven wegen gebaand. Ik heb menigte HSS. van my liggen, waaronder veel aangevangen werken van belang. Onder anderen een geheel nieuwe Geschiedenis van Holland, waarin de honderdduizend misvattingen onzer schrijvers in Chronologie, zeden, begrippen, kennissen, en vooroordeelen der verschillende tijden opgeklaard worden en te recht gebracht; en mijne zoo byzondere Nederlandsche als Algemeene Grammatica. Ik wenschte die wel tot den stand te brengen dat zy na mijn dood nuttig zijn konden. Doch ik denk niet dat

mijn tijd nog van eenigen duur zal zijn. Hoe het zijn moge, wees (bid ik) overtuigd van mijne hartlijkheid te uwaart, en gedenk my, als uwen oprechten Vriend.

Ik hoop spoedig nader te schrijven, by de afzending van het voorgemelde. Intusschen kan ik niet voorby U te melden, dat alles hier akelige uitzichten opent voor nienwe beroeringen. En in der daad het kan niet anders. De vereeniging der Zuidelijke en Noordelijke Provintien gelijk zy thands is, kan uit tegenstrijdigheid van belangen, begrippen, en inzichten, niet bestaan, en de Constitutie zoo zy is, is geheel tegen den aart onzer Natie, die van stil, arbeidzaam? en bedaard, daardoor woelig, woest, factiezuchtig, en meer en meer verdeeld wordt; -.....God kome 't arme Land te hulp! Maar ik zie alles kwaads te gemoet. - De zelfde beginsels die in 1784 de beroeringen begonnen, en de ruïne der Republijk verwekten, zijn in werking, en zullen nu ook, naar ik het voorzie, den throon omwerpen; en de laatste dwaling zal nog erger zijn dan de eerste. - Vergeef my dezen uitstap! ik moet mijn hart eens ontlasten!

Ik hoop dat gy mijne Inteekening op uwen Willeramus op zijn tijd ontfangen hebt. Ik verlang er hooglijk na. - In 't kort nader. Intusschen mijn hartlijken groet, en ook dien mijner lieve Wederhelft. Vaarwel. Ik blijf steeds

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 9 Novr 1825.

IV.
Aan P.J. Baron van Zuylen van Nyevelt, te Rotterdam.

Hoog Edelgeboren Gestrenge Heer!

My met den uwen van den 12^{n} dezer vereerd vindende, kan ik in de eerste plaats niet nalaten, U mijne innige gevoeligheid te betuigen voor het belang 't welk Dezelve wel in mijne schriften en onvolkomen pogingen voor Waarheid en Godsdienst gelieft te stellen. Het is, mijn Heer, my altijd een behoefte van 't hart geweest, den waren en oprechten Leer voor te staan, en indien dit misschien hier of daar eenige goede zaden gestrooid of gelegenheid tot eenig gezegend uitwerksel gehad mag hebben en braven gevallig mocht zijn, Hem-alleen zij er de eer, lof, en dankbaarheid van, dien wy door geene menschlijke wijsheid leerden kennen maar wiens Genade ons alles is! - Ik ben het eens met UHoogEdelgeb. en de door U aangestipte punten zijn wezendlijke beginsels van afval; maar wat zullen wy? Indien wy op de teekenen der tijden acht geven, hoe kunnen wy ons verbloemen,

dat die afval daar is, en dat zy dagelijks toenemen moet? Ik heb het voor dertig jaren alreeds zien aankomen, en wanneer ik met broedergezinden ijver en hartelijkheid de afscheiding der Herstelde Luthersche Gemeente in Amsterdam van hunne toen met de gruwlijkste Socinianery en Deïstery overstelpte Kerk, bevorderde en handhaafde, voorzeide ik 't openlijk dat het met de onze even zoo gaan zou en de tijd naby was, dat ook de waarachtige Hervormde zich niet langer met de verbasterde en dobberende leeringen en de onverschilligheid der Leeraren enz. enz. zou kunnen vereenigen. Ook zag ik de zaak zich allengskens daartoe voorbereiden, en wanneer ik na mijne uitzetting van 1795, in het jaar 1806 in mijn Vaderland te rug kwam, en het knoeiwerk in de Kerk ontwaar werd om met de Waarheid geen aanstoot aan den Leugengeest te geven, bedroefde het my te inniger, omdat ik daar duidlijk uit meende te zien, dat met alle individueele welmeenendheid van vele (ik vertrouw zelss nog, de meeste) Predikanten, het lichaam der Kerk niet meer by de rechtzinnigheid te bewaren is; en zelfs by de Leeraren in hunne uiterlijke situatie, de invloed van Tijdgeest en tijdelijk Huis- of familiebelang, al te kennelijk en te vermogend wordt, om Jezus Christus-alleen en dien gekruist, te willen kennen en verkondigen. - Ik heb wel eens beproefd om eenig opstel daar tegen in handen van een oud Leeraar te stellen, maar het bleef liggen, en werd ter zijde gesteld; ook zelfs by het Genootschap ter verdediging van de Godsdienst mislukte my dit, en ik zie van

dien kant geen nut. Wat ik kan, doe ik in den naam van onzen Godlijken Zaligmaker. Ik heb in Amsterdam verscheiden jaren een klein gezelschap van gemoedelijke Christenen opgericht, ter wegneming van twijfelingen, verklaring van duisterheden, bevestiging van den waarachtigen grond van zaligheid, en opwekking, vertroosting, en vastheid van overtuiging. Ik heb, uit hoofde van mijne kwijnende gezondheid en sobere omstandigheden, die stad moeten verlaten, en ben herwaart gekomen, waar ik de gelegenheid niet verwaarloos die de Hemel my geest om op 't hart en verstand van jonge lieden te werken, en alle mijne Lessen of Kollegien ('t zij historie, 't zij Filozofie, 't zij wiskunst tot voorwerp hebbende) strekken tot kennis van 't waarachtige Christendom, waartoe alle wijsheid gebracht moet worden. Ook mag ik onzen Heer danken, dat dit niet geheel zonder vrucht is. En zie daar alles wat ik geloove te kunnen doen. Ik ken (zoo ik my verbeelde) het *esprit de Corps* en den samenhang onzer Klassen en Synoden te wel, om iets van eenige poging by deze lichamen, of de opmerking van die moetende wekken, te durven hopen dan enkele reactie en zoodanige uitwerkselen als misschien de ontbinding der geheele Kerk zouden kunnen vervroegen. In stilte te werken, ieder in zijnen kring, geloove ik thands heilzaamst; God kent de zijnen, en zal ze als 't oogenblik daar is, vereenigen, en Zijne Kerk herstellen! Het zij zoo!

Zie daar, veelgeachte Heer, mijne gedachten. Geene gelegenheid moet de Christen verzuimen om wel te

doen, en elke aanleiding ten dien einde aangrijpen, die God in zijn weg stelt. Maar daar behoort eene zekere innerlijke roeping by, om (met verlating van de bloote betrekking als *Leek*) als Hervormer op te treden; en waarlijk, ik gevoel my den man niet, die zoodanig met buitengewone gaven van omhoog bevoorrecht zou zijn, maar een eenvoudig (schoon ijverig) Christen, die aan zijnen eigen akker inwendig rijkelijk te wieden vindt, dagelijks om vermeerdering en versterking van geloof smeeken moet, en zijne zaligheid dus (als de Apostel zegt) met vreezen en beven moet uitwerken. Nooit was ik onderneemziek, maar volgde, in geheel mijn levensloop, de wenkende hand van God, en Zijne Voorzienigheid heeft my altijd voor aardsche middelen gestrekt; hier houdt mijn hart op een byzondere wijze aan vast, en met dit gevoel kan ik alles te gemoet zien, en zonder ontzetting. Vertrouwen wy, mijn lieve Vriend en broeder in Christus, op Hem; en verdwijnt ook de *zichtbare* Kerk in verkeerdheden, slapheid en ontaarding van leer en zeden, Hy leeft en regeert, en de poorten der Helle zullen Zijne gemeente, die Hy kent, afgezonderd, en verzegeld heeft, niet overweldigen. Ik durf het hier herhalen: de teekenen der tijden waarschouwen ons, met bedaardheid en in verzekerd uitzicht op het einde, den tegenwoordigen toestand aan te zien, zonder eigenwillig vooruit te loopen. Ieder toone zich Christen, en spreke met vrijmoedigheid en zonder iets te ontzien, in zijn kring, openbaar en huislijk; maar in de Kerk-zelve zich te verheffen,

of als Kerkhoofd op te treden (ik herhaal het), hiertoe geloof ik eene byzondere roeping noodig. Men kan ook te veel en te voorbarig doen; en het gezwel wordt kwalijk geopend eer het rijp is geworden. De Almachtige Stichter en Hoofd van Zijne eenmaal (als het tijdstip daar is) weder zegepralende Kerk, beware UwHoogEdelgeb.Gestr. en alle welmeenenden by de ware gevoelens, ijver, en hartelijkheid, die U bezielen! Geloof, dat ik daar oprechtelijk en met geheel mijn gemoed in deel. Uw briefwisseling zal my altijd aangenaam zijn; vergeef van uwe zijde mijne langwijligheid en neem de betuiging der hoogachting aan, waarmede ik de eer heb te zijn,

Hoog Edelgeboren Gestrenge Heer,

UwHoogEdelgeb. Gestr. Ootmoedige Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, den 14^{n} April 1822.

V.
Aan Willem de Clercq,
te Amsterdam.

1.

WelEdelgeboren Heer!

Het is reeds meer dan twee maanden geleden, dat UWEG. my met een allervriendlijksten brief wilde vereeren, verzeld van een vers, voor mijn hart hoogst aandoenlijk. Ik stelde uit, U mijne gevoeligheid en dank voor dit treffend blijk uwer toegenegenheid, en den prijs dien ik daar op stelle, te kennen te geven, in uitzicht van (toen binnen weinige dagen) U tevens in het reeds afgedrukte boekdeeltjen dat ik van dag tot dag wachtte, een gering bewijs van mijne hartlijke beandwoording aan uwe virendschappelijke gevoelens te mywaart, te mogen aanbieden; dan, tot mijn groot leedwezen, is het niet voor heden dat ik 't van den Drukker ontfang. Ik schaam my thands het uitstel van een plicht dien ik daadlijk had moeten

betrachten, en vraag U voor die vertraging geen modisch *excus*, maar herstel in uwe gedachte van het kwade denkbeeld, dat zy U van den ouden paai geven moest, die zoo slecht zijn wareld verstond, of zoo koud en zoo traag was, om dus geheel aan alle wellevendheid, voeglijkheid, en wat hem het hart moest instorten, te ontbreken. Eer ik daarvan ten minste eenige hoop van U ontfangen heb, durf ik waarlijk U mijn verschuldigde dankzegging niet doen, noch iets van uw aangenaam Dichtstukjen melden, maar de dank moet tot zoo lang in mijn boezem begraven blijven. Wilt gy er lucht aan geven, zoo neem eerst en vooraf dit klein en nietig boekgeschenkjen aan tot een teeken van vergeving, en dan....? Ja dan, dan bezwijk ik toch onder de verplichting, maar ten minste is 't dan een *dubbel banquerout* dat ik maak, en dit heeft iets aanzienlijkers.

Onze Vriend da Costa aan wien ik het genoegen mijner bekendwording met UWelEd. danke, zit met zijne lieve Egâ juist by ons, terwijl ik dezen brief zal sluiten en beide, zoo wel als mijne Wederhelft, verzoeken U ook hunnen groet aan te nemen. Verschoon voor het overige de Ouden-mansverzen, daar ik U meê lastig valle, en die in sommige ooren niet zeer welluidend zullen zijn, en zekerlijk wat al te veel van het eentoonige gepiep hebben, dat de tytel aanduidt. Doch het Krekeltjen moet zich dood piepen, 't is zijn aart en zijn lot, dat dit medebrengt, en welhaast (laat dit den lieden ten troost zijn) zal hy uitgepiept hebben.

Aanvaard de verzekering der oprechte gevoelens, waarmede ik blijve,

WelEdelgeboren Heer,
UWelEd. Dv. Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, 27 Sept. 1822.

2.

WelEdelgeboren Heer!

Het Handschrift UwerWelEdgeb.[1] gaat, ingevolge uw geëerden van gisteren, hiernevens te rug. Ik ben alzins gevoelig voor het vertrouwen waarmede gy my wel hebt willen vereeren in 't toezenden, en even zeer voor de vriendschappelijke wijze der te rug vordering. Gy hebt mijne *motiven* (indien ik ze dus noemen kan; doch het zijn geen gronden die op den *wil* werken, maar wezendlijke *impedimenten* die het *doen* onmiddelijk raken) en aangenomen en gerechtvaardigd, en ik dank U voor de toegevendheid daarin bewezen, en hoedanige men zoo zeldzaam ondervindt. Zoo weinigen weten wat het inheeft, zich in eens anders standpunt te stellen, zijne ziel, denkwijze, en gevoel aan te nemen; en echter is men overmild, ja gretig, om anderen te beoordeelen, te raden, te berispen, voorschriften te geven waar men wil dat

(1) Het handschrift van de Verhandeling van den Heer de Clercq over den Invloed der vreemde Letterkunde op de Nederlandsche.

zy naar handelen, hun schriften, hun gedrag, naar plooien en wringen zullen! En inzonderheid is dit den ouderdom eigen, die juist minst in staat is zich boven zijn ingeworteld en ingeroest formulier van denken (indien ik 't dus noemen mag) op te heffen en zich in eens anders geest te verplaatsen. Doch gevoelen anderen 't niet, ik gevoel het dubbeld, en, zoo zeer wy met de jaren in gezonde theorie mogen winnen, zoo zeer nemen wy af in practicale toepassingen. Ik heb vele, zeer vele goede stukken dus ter goeder trouw zien bederven, incohaerent en inconsequent maken, door verwringingen naar een geheel ander beginsel of oogpunt dan waarin het geschreven was. En (het geen UWEd. aanmerkt, is juist), na een korte poos zouden wy-zelven 't geen wy schreven, somtijds geheel anders opvatten en inrichten: waarom ik dan ook zoo geweldig tegen 't corrigeeren en likken van verzen ben, als die altijd de eenheid (het grootste en hoogste punt) schendt.

Uw bericht en denkwijze over den staat van zaken doet my veel genoegen. Zekerlijk daar werkt eene stille ontwikkeling ter omhelzing van de hoogere (onfilozofische) waarheid, en zy zal doorbreken. Hoede zich de weldenkende slechts van proselijten-makery door geheime zucht, van factie tegen factie te stellen! Het is God die wasdom geeft, wy moeten niet meer willen dan 't goede zaad in eenvoudigheid des harten strooien; God-alleen bepaalt waar het wortel moet schieten. Een greintjen eerzucht om iets te zijn in Zijn hand, bederft alles, en Zijn Geest verlaat

ons waar het *ik* opkoomt. Te veel is zoo kwaad als te weinig. - Gods wegen en wijzen van bedeeling zijn verscheiden, en geschikt naar ieders aanleg. Gezegend zij Hy in aanbidding, die louter wijsheid en weldadigheid is!

Mijne lieve Wederhelft sukkelt steeds, en my doet het voorjaar (als steeds) gevoelig aan in hersens en zenuwen. - Alles wijst my op eene naderende ontbinding. - Ontfang met de Uwe onzen hartlijken groet en zie U als Vader en Egâ door eene gelukkige verlossing uwer Wederhelft en haar gelukkig herstel op nieuw gezegend! Wy zullen er deel in nemen. Voor 't overige gelief overreed te zijn van de welmeenendste en hartlijkste gevoelens waarmede ik my teeken,

UWEG. Dv. Dr.,

BILDERDIJK.

Leyden, 12 Maart 1823.

VI.
Aan Prof^r^. J.L. Kesteloot, te Gend.

1.

HoogGeleerde Heer, *hooggeachte Vriend!*

Vergeef dat ik UHG. met eene kleinigheid lastig valle, die U by gewichtige bezigheden zoo bezwarend, als nietig in zich-zelve zal voorkomen, doch waarin ik ter zake van iets dat van my ter pers gaat, niet nalaten mag eenig belang voor my-zelven te stellen. Ik heb noodig eenige autoptische kennis van een Gentsch Treurspel *Andronicus* getyteld, en waarvan de Gentsche dichter *Zwaan* de autheur is. Na veel sukkelens wordt my thands bericht, dat dit stuk by een Rederijkkamer in de stad uwer inwoning berust; en, van UwEG. hartelijke vriendschap en genegen wilvaardigheid overtuigd, neem ik deshalve de vrijheid uwe tusschenkomst en goedheid te verzoeken, ten einde my dit stuk voor eenige weinige dagen ter lezing verstrekt moge worden. Ik beloof het ten spoe-

digste (volstrekt gaaf en onverminderd en in hartelijken dank) te rug te zenden.
Ik neem deze gelegenheid waar, UHoogGel. de verzekering mijner oprechte hoogachting en onzen warmsten vriendengroet, ook uit naam mijner Wederhelft, aan te bieden, en my in de voortduring uwer geëerde vriendschap aan te bevelen, terwijl ik met bereidvaardigheid tot alle wederdienst, in gevoel van verplichting, my teekene,

HoogGeleerde Heer, *hooggeachte Vriend!*
UwHoogGel. ootmoedige Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, den 7 January 1823.

2.

WelEdele Hooggeleerde Heer, *zeer geëerde Vriend!*

Diep gevoelig ben ik voor de moeite welke uw HoogGel. wel op zich heeft willen nemen, en ik dank er op 't hartelijkst voor, met verzoek op nieuw, zoo 't mooglijk is my dat stuk te willen doen toekomen. Het belang dat ik daar in stel spruit voort uit de lof niet alleen die ik aan dat stuk wel in Vlaamsche schriften van letterkundigen aart, gegeven vond; maar het is dat ik voor eenigen tijd in een deeltjen *Bydragen tot de Tooneelpoëzy* dat werklijk van my op de pers is, eene vrij uitvoerige Verhandeling heb over den Engelschen *Andronicus* (kwalijk aan Shakespcare toegeschreven) en de Hollandsche navolging

daarvan, waarby ik derhalve in onze tegenwoordige vereeniging van belangen, de melding van 't Vlaamsche stuk dat dien naam draagt, niet dan met leedwezen voorby zou zien, en inzonderheid daar ik my voorstel het met eenige lof te zullen mogen vermelden. Zie daar openhartig 't geval. Het bedoelde stuk moet inderdaad van de achttiende eeuw zijn, en wellicht is 't van 1700.

Daar UwHGel. intusschen van nog twee *Andronici* meldt welke hier en te Amsterdam even onbekend schijnen, zou het my insgelijks aangenaam zijn, deze stukken voor een korte poos ter visie te mogen hebben; indien zulks te vergen is.

Ik neem de vrijheid hierby aan UHoogGel. als een litterair punt (van hoe weinig belang ook) te melden, dat de Doctor Iz. Bilderdijk, Dichter van *Tomyris*, mijn Vader is; doch dat Witsen Geysbeek het stuk niet schijnt gelezen te hebben, maar zijn verslag van den ouden Amsterdamschen Tooneelkijker die in mijne kindsheid aldaar uitkwam, en wiens autheur het de mode was by 't verschijnen van een nieuw stuk de handen te vullen op dat hy het niet denigreeren zou, 't geen mijn oude Heer verzuimde, heeft overgenomen.

Ik zou echter voor dat stuk juist geen party willen trekken, want mijn Vader maakte zeer goede verzen, maar beschaafde en likte ze dan altijd zoo lang (en dit somtijds tien of twaalfmaal weêr op nieuw en jaren achter één) tot hy ze meestal bedorven had. Doch geen ander stuk van mijn Vader is ooit aan het

tooneel gebracht, en zelfs heeft hy nooit ander tooneelspel gemaakt of vertaald dan de *Tomyris*, behalven alleen nog een *Arria en Petus*, die nooit uitgegeven is, en in MS. onder my berust. Witsen Geysbeek heeft hem dat *Valsch vooroordeel*, of zoo het heeten mag, gratis toegegeven; het is niet van hem[1].

Vergun my, voor het tegenwoordige hier niets anders by te voegen dan de betuiging mijner hartlijke erkentenis op nieuw, en die mijner oprechte hoogachting en welmeenende vriendschap. By mijnen innigen groet aan UHoogGel. en de uwen voeg ik dien mijner lieve Wederhelft, thands sukkelende, maar aan wier beterschap wy (den Hemel zij dank!) nog niet wanhopen. Ik beveel my in de voortduring uwer hooggeschatte toegenegenheid en heb de eer my in deze gevoelens te teekenen,

WelEdele Hooggeleerde Heer, *hooggeachte Vriend!*

UwWEHGel. ootmoedlge Dienaar,

BILDERDIJK.

Leyden, den 23 Febry. 1823.

3.

Hooggeleerde Heer, *zeer geëerde Vriend!*

Gelijk ieder bewijs uwer herinnering aan my, ouden en afgeleefden sukkel, my aangenaam en streelend

(1) De Heer Kesteloot had zijne berichten omtrent de onderscheidene in dezen brief vermelde Treurspelen ontleend uit een Catalogus of register der Nederlandsche Tooneeldichten, te Delft, in 1743 gedrukt.

is, zoo is het byzonderlijk uwe vereerende van den 25^{n} laatstleden; schoon ik UHGel. bidden moet zich te herinneren, dat de plaatsing van mijn versjen[1] in den Almanach des voorleden jaars juist niet op mijn vergunning geschied is. Doch hoe het zij, en hoe de Heer Loots het opneme, het is my een blijk van vriendschap en belangstelling Uwer HoogGel. zelfs in de kleinigheden mijne pen ontvallen, en die ik erken als zoodanig.

Wat nu eenige mededeeling voor den nieuwen Almanach betreft: zoo wei mijne Egâ als ik zijn sedert meer dan een jaar ziekelijk en zwak, en hare Dichtader vloeit niet langer als voorheen; en ook de mijne geeft slechts by tijd en wijle een enkelen gulp uit, van geen of zeer weinig belang: en dan zijn het, alle, stukjens van geenen aart als recht voor zoodanig een jaarboekjen geschikt zijn. Daar dit echter hoogstwaarschijnelijk wel de laatste maal zijn zal, dat ik mijn jaardag wederzie (welke den 7^{en} dezer moet zijn zoo ik dien zelfs beleve) wil ik gaarne iets mededeelen, of 't bruikbaar gevonden mocht worden; tot blijk van mijne hartelijkheid voor onze Vlaamsche broeders (de eerste grondleggers en onze voorgangers in Taal en Poëzy,) maar niet om er mede te pronken, en door 't achter de bank werpen waarvan ik my niet beleedigd zal rekenen. De plaatsing daarvan hangt derhalve geheel aan uw oordeel.

(1) Na bet lezen der Losrede op Boerbaave door Dr. J.L. Kesteloot. Zie Belgische Muzen-Almanak voor 1826, bl. 71; en Nasprokkeling, bladz. 3.

Mijne Egâ heeft in de maand April eene zeer zware ziekte gehad van byzonder gecompliceerden aart. Verwacht dus voor dit oogenblik geene verzen van haar; maar twijfel des niet te min geenzins aan onze welmeenendheid, en 't belang dat wy in UwHGel. vriendschap en goedwilligheid stellen. - Wy regretteeren ook menigmaal, niet met U naar de Zuidnederlandsche Kwartieren verplaatst te zijn; doch dit is niet anders, en mijn endtjen levens op 't laatst.

Ik beveel my en de mijnen by aanhoudendheid in de voortduring uwer geëerde vriendschap en teeken onder hartlijken groet aan al die U waard en dierbaar zijn, met alle verschuldigde gevoelens,

Hooggeleerde Heer, *zeer geëerde Vriend*,

Uwer Hooggeleerde D.v. en ootm. Dienaar,
BILDERDIJK.

Leyden, den 3^{n} September 1826.

VII.
Aan Mr. Dirk van Hogendorp, te 's Gravenhage.

1.

HoogWelgeboren Heer, *hooggeschatte Vriend!*

Met hartlijken dank en gevoel van verplichting ontfang ik UwHWelGeb. geëerden met het daarby gevoegd boekgeschenk, 't geen my hooglijk aangenaam is, niet slechts als completeerend vervolg van een werk 't geen ik zoo wel om zijn voorwerp en inhoud als uit innige en diepe hoogachting voor den Autheur, op ongemeenen prijs stelle[1]. Ik twijfel niet, of ik zal daar op nieuw den verlichten Regent van de ware inzichten des algemeenen landbestiers by de zelfde zucht voor het Vaderland wedervinden. Wat de strijdigheid ten aanzien der beginselen van het Staatsrecht en de onmiddelijk daaruit voortvloeiende practicale Corollaria betreft; wy weten wat eenmaal ingezogen en algemeen gedreven vooringenomenheid is, en hoe

(1) G.K. van Hogendorp, Bydragen tot de Huishouding van Staat.

moeilijk zelfs de ondervinding die af- en uitslijt; en het is even zoo met historische misvattingen. Mocht slechts het dierbare Vaderland en de welvaart der Natie daar niet door lijden, en geleken alle die deel in het Gouvernement hebben, aan uwen voortreffelijken Heer Vader, 't zou een bloot speculatieve dissensie zijn; doch hoezeer leert de ondervinding, dat alle verdeeling in een Staat noodwendig op factie en partydrift nederkoomt! En wie heeft daar meer mede te worstelen, dan die de oprechtste bedoelingen en wezendlijk verlichtste inzichten heeft? Hoe het zij, wees verzekerd, dat niets van dat alles ooit by my invloeien kan op de by my sedert veertig jaren bevestigde hoogachting voor den steeds aan zijne beginselen getrouwen Staatsman, en zijn eerbiedwaardig Geslacht, noch op de tederste gevoelens van vriendschap en verknochtheid des harten, waar mede ik, onder aanbieding van ons-aller groet, de eer heb steeds te zijn,

Hoog Welgeboren Heer,
UHoog Welgeboren Ootmoedige en Dw. Dienaar en Vriend,
BILDERDIJK.
Leyden, den 6e Novr. 1823.

2.

HoogWelgeboren Heer, *zeer geachte en waarde Vriend!*

Veel verplichting heb ik U voor de genegen mededeeling van het werkjen van Thorel, *de l'origine des Sociétés*, waarin ongemeen veel goeds is, en het *prin-*

cipe zeer wel vastgesteld. Ik vind er echter hier en daar wel eens het kenmerk van den Franschman in, onjuiste gevolgtrekkingen; doch het geen het beginsel of fundament der theorie niet benadeelt. Ook wel eenige *omissien* van noodwendige consequentien in het practicale; doch welke 't zeer wel zijn kan dat in een volgend deel aangevuld worden. Ook vind ik er niet in uitgewerkt den aart van het *imperium*, *in se* beschouwd, onafhanklijk van zijn oorsprong; als b.v. in het geval, dat men eens onderstelde een samenkomst van onashanklijke wezens, die zich een Vorst gaven. In welke onderstelling dan nog zy daarvan zich geen ander *ideaal* zouden hebben kunnen vormen, dan uit de Vaderlijke macht genomen, en derhalve ook geene andere hebben willen oprichten. Deze macht nu is altijd *summa*, d.i. (als men 't Jure publico altijd verklaarde,) *rationibus reddendis non obnoxia*, even zeer als *plena*, d.i. *omnia complectens*. Het geen inzonderheid zeer in aanmerking komt, by de elective Vorstverheffingen in eene verandering van de forma imperii ex aliâ quâdam in Monarchicam formam. - Ook wenschte ik daar wel de illusie in ontwikkeld, die de woorden van *plenum* en van *absolutum* imperium by de zoogenoemde publicisten verwekt hebben, door die twee te verwarren. Het *plenum* is alle de objecten bevattende, maar het *absolutum* wordt in verschillende zinnen genomen. Men maakt er somwijlen een *potestas despotica* van, of wier grond in een grillige willekeurigheid bestaan zou; hoedanige niet bestaat of bestaan kan, en vergeet dat alle macht

sui naturâ en *ex instituto divino*, beschermend en noodzakelijk *ad bonum regendorum* strekkende is; en dat *destructive macht* een onding en contradictie is. Men vergeet desgelijks, dat het eigenlijke *vinculum imperantem inter et regendos*, niet *ex pacto* kan voortvloeien, maar *ex ipsâ naturâ hominis* is; het geen onze schrijver gezien heeft, maar wel wat meer aangedrongen mocht zijn *ex principiis metaphysicis*. - Doch wat praat ik! het ware dan een geheel ander werk geworden en niet zoo ad captum cujuscunque, als 't oogmerk des Autheurs blijkt geweest te zijn, en dus heb ik ongelijk in 't gene ik requireere. Alleen bid ik U, zelf op deze punten nog nader door te denken, ter bevestiging van het waarachtig systema. Heb intusschen hartelijk dank voor het vriendelijk aandenken aan my by dit werk, waarvan het my alleraangenaamst zijn zal het vervolg te mogen lezen, en verschoon het lang ophouden daarvan, veroorzaakt door mijn geweldig sukkelen in dezen ongunstigen jaartijd, waar wy tot mynent (zwak en aandoenlijk als onze gestellen zijn) alle zeer van lijden, alhoewel zonder eigenlijke krankte. Ontfang tevens onzen hartlijken groet, met de verzekering der oprechte hoogachting en innige verknochtheid, waarmede ik de eer heb steeds te zijn,

Hoog Welgeboren Heer, *zeer geëerde en waarde Vriend*,

Uw Hoog Welgeb. Ootm. en D.v. Dienr.
BILDERDIJK.
Leyden, den 3^{e} Decr 1823.

3.

HoogWelgeboren Heer, *teêrgeliefde Vriend!*

Uw schrijven van heden, schoon zeer bedaard en niet ontrustende opgesteld, kan echter niet nalaten ons, vooral in beider tegenwoordige zwakte, te treffen door den toestand van een zoo dierbaren en door de tederste en heilige banden aan ons verbonden Vriend(1), en wiens leven en welzijn voor zulke betrekkingen, als waar in hy gesteid is, van zulk een belangstelling voor alles en voor my in 't byzonder is en noodwendig zijn moet. Ik kan dus niet nalaten UHoogWelgb. voor uw lieven brief dankende, te verzoeken van toch (mag het eenigzins zijn) met uwe berichten voort te varen. De omstandigheden waarin onze dierbare Vriend zoo lang geverseerd heeft, afgetobt door beslommeringen van naby en van verre, door ijver en arbeid, en nu door de hartscheurende vreeze en zorg voor zijn lief en eenig kind sedert zoo veel dagen, laten my in een temperament en gestel als het zijne, niet toe, anders dan in een nijpende vrees te zijn. Schrijf my dus, bid ik, of maak dat ik getrouwe schriftlijke tijding, zoo dikwijls mooglijk bekome, en God geve dat zy vertroostende mogen zijn! - Indien het ook mochte gebeuren, dat by verergering (die de Hemelsche Medicijnmeester genadig

(1) De Heer da Costa. - Deze brief was op Amsterdam geadresseerd.

afweere) hy verlangen mocht my te zien, zoo melde men 't my en ik zal niet nalaten, zoo ik ben, dadelijk tot hem te komen. Versterk hem, beur hem op in sinarten, en deel hem mijne angst (zoo hem dit niet te veel treffen zou) en onzen hartelijken groet, zegening, en heilwensch in alle betrekkingen en opzichten mede! Dit bidde ik U, lieve Vriend en broeder in den Heiland!

Mijne Egade dezen avond niet wel in staat zijnde te schrijven, heb ik zelf hoe zeer met een verward hoofd de pen opgevat. Want het hoofd heeft my sedert maanden gedraaid en is gants ontsteld, doch uit het volste en oprechtste hart betuige ik, met innige achting, tederheid, en al wat een vriendschap als die tusschen ons gevestigd is, insluit, te zijn,

HoogWelgeboren Heer, *teêrgeliefde Vriend*,
Uw HoogWelgeb. Ootm. en Dv. Dienaar
BILDERDIJK.

Haarlem, den 3^{e} October 1827,
's avonds te tien ure.

P.S. De hartelijke groet ook van mijne lieve Egade! Ook die van ons allen aan den waarden Capadose!

VIII.
Aan Bastiaan Heykens,
te Muyden.

1.

Mijn Heer, *en waarde Vriend en Broeder in den Heere!*

Hartelijk lief was ons uw aandoenlijke, deelnemende, en verkwikkende brief van Triumfzang over den dood. Heb dank voor dit uw aandenken, en voor de zegenvolle uitstortingen van uw in den eenigen Verlosser en Zaligmaker vertederd broederlijk gemoed, die ons diep getroffen hebben. My inzonderheid die in mijnen klimmenden ouderdom het oogenblik der ontbinding, als met groote stappen naderende aan moet merken en haar ieder oogenblik te gemoet stappe. Van mijn vijfdhalf jaar af krank en toen reeds van de Medicijnmeesters opgegeven, altijd zwak gebleven, en telkens met zware ziekten bezocht, heb ik van kindsbeen af, den dood als om my zien grijnzen, en op 't beter leven gestaard, met eene, gebrekkige, ja,

maar toch doorgaande overgift van my-zelven in de handen van die Voorzienigheid, die zich in geheel mijn levensloop tot in 't minste aan my openbaarde, en my altijd kracht naar kruis gaf; en met den hoogsten dank erkent geheel mijn hart de onvergelijkelijke barmhartigheid mijns Hemelschen Vaders jegens my onwaardige, en altijd zich-zelven (tot zelfs in de vernedering) verheffenden zondaar. Niets heb ik dan dank te bewijzen, ook voor de aanéénschakeling van tegenspoeden, die ik immer gevoeld heb my nuttig te zijn geweest, en die my geduurzaam tot Hem, tot mijnen Heiland te rug riepen, op Wien, en op Wien-alleen ik vertrouwe en zeker ben. Ja, mijn lieve Vriend en Broeder, Hy is het die voor ons gestorven is en weêr opgestaan, en Hy heeft den dood en het graf den prikkel ontnomen met onze zonde op Hem te nemen, en ons door Zijn bloed en lijden met eenen getergden God te verzoenen. In Hem leven, bewegen we ons, en zijn wy; niet meer ons eigen, maar Zijne vrijgekochten ten leven. Mocht dit ons ieder oogenblik van dit broze aanzijn even levendig voor oogen zweven, en dat zalig gevoel nimmer sluimeren! Doch ook dit doet Hy ons ten nutte strekken, opdat wy onze eigen onmacht niet vergeten, en altijd en steeds met nieuwe Heildorst tot Hem vlieden, aan Hem vasthouden, en meer en meer bevestigd worden, om de vrije genade eer te geven. Herrinneren we ons en elkanderen derhalve dikwijls aan deze Genade, en de Hope daaraan verknocht; dat geene lichaamlijke of andere zwakheid ons tot twij-

selmoedigheid brenge, maar dat wy met Job mogen zeggen, ook in de wanhopigste oogenblikken van benaauwdheden der ziele: Dit weet ik, dat mijn Verlosser leeft - en ik zal uit mijn vleesch God aanschouwen!

Loven wy dus den Heere in leven en in sterven. In Hem hier op aarde te leven is zegen, onuitspreeklijke zegen, die voor de Zijnen is weggelegd. Schenke ons die Zijne eindlooze Genade ter bestemder ure, en verbeiden wy die in dankbaar toeverzicht en onderworpen verlangen, overtuigd dat niets ons van Zijne Goddelijke en oneindige Liesde zal kunnen afscheuren; en zij dit onze wederkeerige Heilwensch en dankende groet aan onzen waardigen en geliefden Broeder, uit de vereenigde harten van zijne

lieshebbende Broeder en Zuster,
BILDERDIJK,
en hunnen geliesden God en Heiland aanhangenden telg.
Leyden, den 19^{n} May 1824.

2.

Veelgeachte en geliefde Broeder en Vriend in onzen eenigen Heer en Zaligmaker!

Heb dank voor uw liefdevolle aanspraak die eene aanspraak naar mijn hart is en my boven uitdrukking welkom. Ik bevind my ziek en mijn lichaamstoestand en jaren zijn van dien aart, dat niemand licht den uitslag van deze ongesteldheid gepaard gaande met een

ongemak binnen de borst zal bepalen, doch het denkbeeld en de verwachting des doods is my geenzins vreemd. Van jongsaf was zy my voor den geest, en na een leven als 't mijne onder de zoo zichtbare Hand en leiding der Voorzienigheid, en in de Genade des Heeren, was my dit uitzicht, hoe naby het scheen, nooit verschriklijk; en hoe zou het dit zijn kunnen den gene die zijne eigen nietigheid en volstrekte onmacht en volstrekte verwerpelijkheid inziende, en daarvan doordrongen, den Genadeblik van zijnen almachtigen Heiland op zich heeft zien vallen, en met Hem getroost is, aan Wiens hand niemand ontvallen zal, dien Hy waarlijk heeft aangegrepen. Met Hem, en als Zijn eigendom, zijn geen wareld, geen dood, geen Duivel verschriklijk. Zy bereiken ons niet, en hebben geen vat op die Hem toebehoort. Zoet is 't, Hem te leven; zoet Hem te sterven, en ik ben verzadigd van dagen, en dank voor 't doorleefde, en begeere geene verlenging. Bid slechts, lieve Broeder voor my in de verduisterende oogenblikken die somwijlen door 't lichaam den geest benevelen, om een zacht en Christelijk voor Christenen stichtelijk uiteinde, op dat het de mijnen versterke in die zalige verwachting waarin wy leven, en laat uwe zegenbede over mijne dierbaarste betrekkingen niet ophouden. Ook hunnentwege gerust dale ik ten grave, en mistrouw den Vader en Helper van weezen en weduwen niet. Bid voor hen om volstandig geloof en betrouwen, en werpe Hy daarby toe, wat Hy (en niet wy) nuttig en noodig acht.

Zijn er pijnen te lijden? Ja, gy zegt wel, Jezus heeft zwarer geleden voor ons, en wy lijden er geene dan die heelende zijn, en geene smarten dan waarvan Hy den angel, den prikkel, heeft asgebroken.

Ook daarvoor heb ik Hem leeren danken, dat zy geneesmiddelen zijn van wat ons is bygebleven van 't eeuwigkankerend verderf, waarvan Hy ons heeft bevrijd door Zijne oneindige liefde. Gaan wy dus blijmoedig ten leven door de doodsvallei, in den naam van den eeuwig aangebeden en eeuwig geloofden Verlosser, die ons lief heeft gehad boven al wat de menschheid bevatten kan, en *getrouw* en *waarachtig* is. Aan den voet van Zijnen throon hopen wy elkander weder te zien, en wie van ons voorgaat, in de eeuwigheid is geen tijd, geen vroeger of later, en elks uur van aan- en opneming is bepaald, en den geroepene welkom.

Nu vaarwel, waarde Broeder, ik heb mijn hart aan U uitgestort; heb dank voor uwe liefde, en zij de liefde Gods, de genade des Heeren, en de gemeenschap des Heiligen Geestes met U en de uwen steeds voortdurende en over U en hen altijd vermeerderd. - Wat de uitkomst dezer mijner ziekte zijn moge, ik geef het gerust aan Hem op in wiens hand ik my eenmaal overgaf, en sluit dezen brief met het hart van eenen oprechten en U heil toebiddenden Broeder,

BILDERDIJK.

Leyden, den 11^{n} July 1824.

3.

Waarde en zeer geliefde Broeder in onzen Goddelijken Heer en Heiland!

Hartelijk aangenaam en verkwikkend was ons uwe korte maar lieve broederlijke brief, eergisteren ontfangen, waardoor ons uw deelnemend aandenken bevestigd wordt. Ja, het is als gy zegt, met ons arme pelgrims op deze reize naar 't beter Vaderland. Doch wat zijn de verdrietelijkheden en kwellingen dezes levens, wat is de lichaamlijke ongesteldheid, indien wy door alle bezwaren en nevelen heen, het oog des gemoeds slechts op de eenige Noordstar vestigen mogen, en 't Kompas van 't onfeilbaar Woord mogen behouden? Maar dit zal ons niemand ontweldigen, waardeeren wy 't slechts met een hart dat tot Hem opgeheven is, die tot ons nederdaalde, die onze behoefte kent en die naar Zijne goedheid en wijsheid vervullen zal, en dit eenmaal als de strijd volstreden zal zijn, met eene overvloeiende maat van gelukzaligheid. Wat ons betreft, by alle krankheden en zwakten mogen wy danken, en gevoelen den onwaardeerbaren zegen, die allen dank te boven gaat, en in het aardsche meer dan wy zouden durven bidden. Dank met en voor ons, lieve Broeder, en bid met ons om rechte dankbaarheid, en smeek met dat hart dat gy ons toedraagt geduurzaam voor ons lieve kind, dat de zaden van godvrucht die Zijne genade ontluiken deed, immer weliger in zijn teder hart mogen op-

schieten om eenmaal de vruchten des eeuwigen levens te telen. Hy groet U nevens ons dankbaar voor uwe tederheid in deze Christelijke deelneming die gy hem betoont. Zoo doen ook wy, uwe broeder en zuster, in die volle vereeniging van hart, die de wareld niet kent. Denk veel aan ons in den gebede, wy wenschen het steeds aan U te doen; en zij de volheid der Genade onzes Heeren immer meer en meer over U uitgestort! Amen.

BILDERDIJK en Huisvr.

Leyden, den 14 November 1824.

4.

Waarde Vriend en broeder in den Heere!

Hartlijk aangenaam en verkwikkend was my de ontfangst van het blijk uwes aandenkens en deelnemenden zuchts in mijn onuitspreeklijk verlies, waarvan het gewicht in mijn diep verval zoo van geest als van lichaam niet uit te drukken noch te beseffen is, en my, in den volsten zin, gants verpletterd heeft. Geheel mijn leven was jammer en ellende, maar immer vermocht ik 't door Gods ondersteuning te dragen, doch 't gene ik in dezen slag ondervinde, gaat alle begrip gants te boven en is door niets op te wegen. Ja, het is zoo: wy moeten in de Alvolmaakte Wijsheid die tevens Algoedheid is, onderwerpend berusten, maar niemand weet wat ik in de zalige ontslapene verlieze, en hoe my die onheelbare wonde verscheurt. Bid voor my, lieve

broeder, om sterkte en ondersteuning, want nimmer gevoelde ik die zoo noodig te hebben, en bid ook voor mijn dierbaar kind dat by mijne wezenloosheid in zijne onvoorbeeldig brave en Godgetrouwe Moeder alles verloren heeft. Heb dank voor uwe troostvolle deelneming in zijn en mijn leed, en zij de Genade in Hem die ons met Zijn dierbaar bloed en lijden vrijgekocht heeft, met U, met ons-allen zoo vele Hem erkennen en aannemen door het zaligmakend geloof waarin ook de ontslapene blijmoedig ter ruste ging.

Vaarwel en geloof my welmeenend,
Uw hartelijken Vriend en broeder,
BILDERDIJK.
Haarlem, 15 Juny 1830.

IX.
Aan Ds. Cornelis Carel Callenbach, te Nykerk.[1]

1.

WelEerwaarde Heer en Vriend,

Met oprechte deelneming vernam ik uw bedroevend verlies, dat my door uwe geëerde op heden bevestigd wordt. Uwe innige en dankbare tederheid voor de brave Godvruchtige moeder die haar zoon zoo getrouwlijk in de vreeze des Heeren en tot Zijne dienst opleidde, en uwe onverflaauwbre erkentenis zoo wel verdiend heeft, is my meermalen by onze gesprekken gebleken, en het mijne heeft uw kinderlijk hart steeds daarin toegejuicht. Danken wy des den Algoede in wiens hand leven en dood is, dat gy haar tot zoo lang behouden mocht, dat de godzalige Vrouw in U haren

(1) Het adres van den eersten dezer Brieven was op Weesp; dat van den tweeden tot den tienden op Kortenhoef, de eerste standplaats van den Eerw. Callenbach.

wensch en het uitzicht en loon harer moederlijke tederheid vervuld en bereikt mocht zien, om des te onbekommerder ter zaligheid in te slapen. Een smartelijk afscheid heeft dezelfde Algoedheid, die onze dagen bestemd heeft, U willen sparen; laat ook dit U niet hard vallen. Immers zijn alle Zijne daden (wy weten het) wijs en goed, en de geheele loop van ons leven zal ons dit bevestigen; ja, ik mag U, mijn Vriend, dit uit eigene ondervinding, op 't hart drukken, dat de zwaarste slagen, ons van omhoog toegezonden, steeds de heilzaamste zijn, tot eene echt- Christlijke stemming van 't altijd eigenwillige hart. Zijn wy lijdelijk en onderworpen, en loven wy Hem die ons vrij gemaakt heeft van de droefheid der genen die geene hoop hebben, en houden wy vast aan het plechtanker der ziel, de godzalige Hope in onzen Goddelijken Heiland!

Ik weet, lieve Vriend, dat gy mijne troostgronden niet behoeft, doch merk dezen wat langen brief aan, als de uitstorting van een hart dat oprecht in uw smarten deelt, en ontfang tevens mijne dankbetuiging voor de vriendlijke hoezeer droeve bekendmaking, van uwe hand ontfangen, terwijl ik my met de zuiverste welmeenendheid teekene,

WelEerwaarde Heer,
Uw WelEerw. Dw. Dr. en Vriend,
BILDERDIJK.
Leyden, 14 Octob. 1825.

2.

WelEerwaarde Heer, *geliefde Vriend in den Heere!*

Recht aangenaam en verkwikkelijk was my uw lieve en hartelijke brief die my 't geen my reeds door andere tijdingen bekend was geworden van den zegen uwer dienst, zoo volkomen bevestigde. Gedankt en geloofd zij de Heer Zijner kerke die het goede zaad geeft uit te strooien en 't wasdom verleent; en ook zaligt wie 't vruchtbare woord mag verkondigen en het aan de harten geheiligd zien! Vaar voort, lieve Vriend, in de Mogendheid des Heeren, en geniet met een dankbaar en steeds opgewekt gemoed de beloftenisse des toekomenden by de blijdschap des veel beloovenden zaaitijds.

Doch gy klaagt, dat het leven des geloofs in uw eigen hart zonder die volkomen warmte is die gy wenschen zoudt. Lieve Vriend, 't kan niet anders. Wy zijn menschen, bepaalde wezens, en geene Engelen; ja zelfs geene profeeten, en immers ook dezen waren niet t' allen tijd met den geest vervuld, maar somtijds aan vlagen van wanhopigheid overgegeven. Ook dit is ons noodig, op dat wy onze volstrekte afhanklijkheid van Hem die den Geest uitzendt, erkennen en onze nietigheid blijven gevoelen, zonder welke, hier in 't lichaam de Duivels Hoogmoed en Zelfheid insluipen zouden, die steeds op ons loeren. Wat zijn, of wat willen, of wat kunnen wy zijn? Ook de blijdschap over ons werk,

over den zegen daarop gegeven, wordt een vergift voor het hart, zoo lang wy niet geheel met Christus vereenigd zijn; en het is ons noodig te blijven hongeren en dorsten, tot dat de volle verzadiging daar is voor Zijn throon. Ja, danken wy ook dat wy ons gebrek, onze behoefte, gevoelen; en strekke 't ons tot een dagelijksch onderzoek onzes harten, dat in dezen onzen aardschen toestand en betrekkingen niet *geisoleerd* kan of mag zijn, als of wy individueel bestonden. Dit was de dwaling der Anachoreten; neen, door de golven wadende, moeten onze kleederen nat worden en wy ook de rilling daarvan beproeven. God heeft U eene lieve Vrouw geschonken en uw echt met de verwachting eener dierbare spruit gezegend. Gy dankt, gy verheugt U daarin, en ik met U. Moet deze aandoening niet noodwendig gemengeld zijn, en anders dan van een Engel of gezaligde in den Hemel? Ja zy is met eene geestelijke opheffing des harten gemengd, maar toch vol van de inwerking van onze aardsche betrekkingen. Ook wanneer wy door 't Woord des Heeren Hem kinderen telen in 't geestelijke, is de vreugde gemengd met een zelfvoldoening, en 't gevoel van ons als werktuig, verbindt zich en smelt samen met den dank dien wy offeren. Dit greintjen zuurdeeg verzuurt heel het deeg; maar, zonder dit, waren wy dood in werkeloosheid, en gevoellooze *machines*. - Bidden wy steeds en onvermoeid, dat zich de Heiland meer en meer door Zijnen Geest in ons hart openbare, maar beklagen we ons niet van nog niet te zijn

wat wy wenschten. ‘Mijne genade is U genoeg’ zij de gedurige troost by onze onvolkomenheden; en van die verzekerd te zijn is al wat wy behoeven. Louter gevoel, louter hart en bevinding kunnen wy niet zijn; ons verstand door het welke wy denken, spreken, en onze daden bestieren, stemt nooit volkomen met den geestelijken wil. Wy zijn in het lichaam bewerktuigde wezens, maar het werktuig is door den zondigen toestand ontwricht, en ontelbaar zijn de afdwalingen die daaruit ontstaan; doch ook die keert de weldadige Voorzienigheid ons ten heil.

Een oud Hollandsch schrijver[1] (wiens schriften ik voor het overige niet aanprijzen wil) heeft tot zinspreuk aangenomen: *den mensch' schort niets dan dankbaarheid*. Ieder oogenblik gevoel ik de waarheid dezer spreuk, en in alles wordt zy by een volstrekt geloof aan de byzondere (allerbyzonderste, en zich over het minste uitstrekkende) Voorzienigheid, aan ons hart bevestigd. Danken wy, lieve Vriend; grijpen wy, schoon dorstende en hongerende, niet ongeduldig naar wat wy gevoelen dat ons ontbreekt, wy die eenen verzorgenden Vader in Christus hebben; Hy spijst en laaft ons met mate, en naar ons nuttigst is!

Wat my betreft, lieve Vriend; over my is de hand des Heeren zwaar in dezen tijd. Nu sedert volkomen negen weken ligt mijne dierbare Wederhelft in 't bed aan eene zeer hevige en zeer gecompliqueerde krankte,

(1) Henrik Laurenszoon Spieghel.

en ik-zelf lijde aan zwakheid van hoofd en verwarring van geest zoo wel als uitputting van lichaamskrachten. Boven denken en begeeren heeft de God der barmhartigheid zich echter (en welk een troost) aan het hart der kranke nadrukkelijk geopenbaard, en wy mogen niet dan danken, ook doen wy dit met volle ziel. Doch mijne bedwelming van verstand neemt steeds toe, en ik kan niet anders dan het einde van deze mijne altijd hoogstmoeilijke en steeds met alle tegenspoeden vervulde loopbaan te gemoet zien. Zoo zij het! De wil des Heeren geschiede aan my. Bidt gy voor ons, en bidden wy voor elkander! en voor ons lief en dierbaar kind, zoo buitengewoon godsdienstig van aart en zoo hartelijk en zuiver in den Genadeleer! - Voor my, ik ben afgeleefd en tot een nuttelooze last der aarde geworden en verlang naar de ontbinding. Ontfang nog de hierbygaande boekdeeltjens, die reeds voor byna twee jaren afgedrukt lagen, maar door de ongesteldheid des Uitgevers nu eerst in 't licht komen.

Gy vereert my, met den naam van *Vader*, en hoe gaarne neemt mijn hart dien aan. Ja, met vaderlijke liefde gevoelt mijn hart voor U. Doch, lieve Vriend, gy vergeet dat ik niets dan een zondig, nietig, en uit my-zelven onmachtig schepsel ben, in wien niets goeds is, en dat zich met het diepste gevoel van onwaardigheid daarvoor erkennen moet. Dit treft my, geloof my; 't ware godslasterlijk in my, zoo mijn eigen hart dit niet gevoelde. Ach, de minste in 't koninkrijke Gods was meer dan Joännes, 's Heilands voor-

looper; en wat ben ik? Ach, wekken wy geene verderflijke eigenliefde op. Zijn wy broeders, en dienstknechten des Heeren: Één is onze Vader en één onze Heer! En nogmaals: bidden wy voor elkanderen!

De Heer zij met uwe dierbare Egade en sta haar by in de op handen zijnde verlossing en zegene 't kraambed met moeder en eerstgeborene! Hy drukke in uwer beider harte 't gevoel van den zegen van Vader en van Moeder te zijn! Hoe weinigen weten of erkennen dit in deze verheidende en afvallige dagen: ja, het is met het verval van 't gevoel der heiligheid dezer betrekking, dat alle zedenloosheid, zorgeloosheid, en afval een oorsprong nam. - Doch ik mag of moet hier niet intreden. - Groet de gezegende Vrouw van ons, en zij de Genade steeds over U en uw huis en werk vermenigvuldigd! - Ik teeken my oprechtelijk

Uw hartelijke Dienr. en Vriend,
BILDERDIJK.

Leyden, den 9^{n} December 1826.

3.

WelEerwaarde Heer, *en geliefde Vriend!*

Dat uw schrijven van den 20^{n} laatstleden zoo lang onbeandwoord gebleven is, wijt dit eeniglijk aan de hevige ongesteldheid die my by de algemeene verzwakking van hoofd en lichaam overvallen heeft, en thands

nedergedrukt en buiten staat houdt van zelfs eenigzins geregeld te denken of iets (ook het gemeenzaamste en gewoonlijkste) te verrichten. De ziekte mijner Egade, die nu veertien weken geduurd heeft, en, met zeer trage vordering ter beterschap, voort blijft sleuren, heeft my ten eenenmaal (en ik voorzag het) van kracht en vermogens uitgeput. Voorlang zag ik reeds mijn einde te gemoet, en alles kondigt my aan, dat het naby is. Het is duister om mijn hart, lieve Vriend; doch ik mistrouw de beloftenissen des Heeren niet, en wat is er, dan de vrijmachtige Genade!

Uw brief onderhoudt my over de kenteekenen, de vruchten, de blijken dier genade, en het is my niet mogelijk daarop stuksgewijze te andwoorden; maar erkent gy niet met my dat wy hier in een staat van beproeving gesteld zijn? Waar nog geene volkomen heiligmaking is, zijn wy niet boven het zondigen, en het *mistrouwen* aan de eene, de *zelfverheffing* aan de andere zijde, zijn de twee klippen waar tusschen wy door moeten zeilen. Beide zijn gevaarlijk, maar beide moeten noodwendig bestaan, zoo lang wy niet geheel met al ons bestaan in Christus ingelijfd zijn en volstrekt niet meer ons-zelven maar Hem leven, en met Paulus zeggen mogen: ik leef niet meer, maar Christus leeft in my. - Ja wy moeten altijd bidden, maar wat is het bidden? Lieve vriend, zoo ik 't wel begrijpe, het is geen bloot vragen, smeeken, begeeren, met opzicht tot onzen wensch en gevoel van behoefte. 't Is eene innige overeenstemming van het hart met den wille Gods, te vragen om dat God het

geven wil; en het is hierom dat de bede UWEN *wille geschiede* alle bede om onze menschelijke lichaams- en zielsbehoefte voorgaat, en deze alle daaraan ondergeschikt zijn en van afhangen. Men bevat (naar mijn inzien) dit verband en de geheele aanordening der beden in 's Heilands volmaakt voorschrift niet genoeg. Ook sluit het Gebed met de woorden: *want Uw is het Koningrijk* enz. Dat is, U koomt het toe, te beschikken; niet ons, door onze vorderingen U voor te schrijven, Uw bestuur te willen worden. Het is (meen ik) geene bloote *doxologie*, maar het opsluitend verband des Gebeds. - Ja, nood leert bidden; het gevoel van behoefte ontsluit het hart tot bidden, maar het is een beroep op den eeuwigen voorbeschikkenden wil van God; en dat gevoel, dat God wil wat wy vragen, is de troost des gebeds. De waarachtige vereeniging met Christus is 't derhalve, die 't ware bidden uitmaakt, en het bidden is genade. Het *ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται* van Hand. IX, 11, zegt niet ‘hierom wil ik hem genadig zijn’; maar, ik heb dit beginsel van genade in zijn harte gestort. - Neen, hy bidt niet om geloof die geen geloof heeft; hy heeft geloof, en de vermeerdering des geloofs is in de vereeniging met God in 't bidden besloten. 't Is geen *opus operatum*, geen verdienstelijkheid, geen bloot menschelijke daad. - ‘Gy wilt, Heer, dat de zondaar zalig worde, ik zondaar wil het met geheel mijn ziel en beftaan.’ Zie daar gebed. Neem het eerste weg, zoo is er geen gebed meer. - Daar is dus ook eigenlijk geen bidden om geloof by die

niet gelooft; dit is eene *contradictio in adjecto:* maar wel om vermeerdering van geloof. De basis is: ‘ik geloof, Heer, kom mijne kleingeloovigheid te hulpe!’ Want dit wil God, dat ook de vonkrookende vlaschwiek opbrande.

Wat gy my over de keuze van texten by de toen op handen zijnde feestdagen schreeft, is thands vervallen. Maar niet wat gy my vraagt over Hebr. VI, 6. Zekerlijk, die van Christus *afvalt*, erkent Hem niet voor den Verzoener der wareld, en derhalve voor (absit blasphemia) een bedrieger en aanmatiger van de Godlijke eer; en dus veroordeelt hy Hem met de Joden tot de kruisstraf. De uitdrukking des Apostels is dus eigenlijk en letterlijk. Ik vertrouw dat dit ook den geheelen famenhang van vs. 4-6 opheldert en klaar maakt. De vraag over den afval der Heiligen (door den Goddelijken mond des Verlossers in 't Euangelie duidelijk beslist) wordt hier niet geroerd, en de plaats slaat of ziet op geen Heiligen of waarachtig bekeerden, maar bloote verstandmenschen die zich uiterlijk tot de Christenen voegden, gelijk er toen vele Filozofen uit het Heidendom waren, en zekerlijk nog zijn, en dit is even zoo met Hebr. X, 26 29, naar mijn inzien. - In de plaats Luc. II, 14, houde ik de leesteekens voor wel geplaatst, en den Lofzang dus voor klaar. - Wat het woord *πνεῦμα* betreft, het is als het Hebreeuwsch *rouach* algemeen; het vorderde dus ter uitdrukking van de Goddelijke persoonlijkheid een onderscheidend bywoord, en wat kon meer uitdrukken, dan het alleen Godlijk *heilig, ἅγιος*,

de hoogste en volmaakste reinheid uitdrukkende, het geen waarlijk niet dan heiligschendend op menschen toegepast kan worden, dan voor zoo verr' zy in de volkomenste vereeniging met God beschouwd worden.

Doch ik ben zwaar vermoeid en moet afbreken. Ook is deze wellicht de laatste brief dien ik in staat zal zijn U te schrijven. Houd hem ten goede, en proef wat ik gezegd hebbe, in den geest des Heeren, die over U, uw huis en werk zij en steeds blijve! Groet uwe Egade, en wees ook van de mijne gegroet, en bidden wy voor elkanderen tot Hem die 't waarachtig gebed in het hart stort, en ook verhoort. Ik teeken met alle hartelijkheid,

Uw welmeenende Vriend en beilwenschende Medebroeder in den Heere,
BILDERDIJK.

Leyden, den 9^{n} January 1827.

4.

WelEerwaarde Heer en Vriend!

Schoon dan ook niet door uwe hand en pen, is my echter op zijn tijd de gezegende bevalling uwer Wederhelft bekend gemaakt, en dat ik met de pen niet zoo wel als met het hart, U deswegens mijne deelneming in uwe vreugde en den oprechten zegenwensch daar meê verbonden, betoond heb, is alleen het gevolg van een hevig toeval, dat my onder de betering mijner dierbare Egade, onverwacht aangreep,

en, nog voortdurende, ondanks eenige verlichting, echter in zijne gevolgen niet te voorzien of te berekenen is. Ontfang dan nu, schoon wat laat, de betuiging en zegening van mijn hart voor den jonggeborenen en de kraamvrouw, nu zeker reeds geene kraamvrouw meer, maar (wy durven ons des vleien) hersteld en verblijde moeder! Geniet by de uitstorting der zoo dierbare gaven van de Hemelsche goedertierenheid over U, uw huis en bediening, ook den innigen wellust der Christen dankbaarheid, die de hoogste toevoeging van zegen tot zegen is!

Met innige aandoening verneem ik de blijde vruchten uwer amptsbediening in en buiten uwe gemeente. Welke weldaden van boven! - En welke byzondere genade in de hartsgesteltenis uwer hartvriendin! - En gy klaagt daarby van duisteren toestand der ziel te midden van zoo vele voorrechten? Klaag niet, lieve Vriend: vraag liever aan uw eigen hart, of gy zoodanige voorrechten dragen zoudt, zonder alle koestering van zelfverheffing daarop, indien daar niet iets ontrustende bykwam, 't geen aan onze volstrekte afhanklijkheid van de vrije genade Gods herinnerde, en ontrustte. Ook de geestelijke zoo wel als andere weldadigheden des Heeren zijn wy in deze onze onvolkomenheid onmachtig te dragen, zoo wy niet tevens gebrek in die volheid gevoelen; Jeschurnn kan niet verzadigd worden of slaat achter uit. Dit bedroevende is derhalve een zegen in den zegen, en wy behoeven 't; even als de Heilige mannen somtijds noodig hadden, losgelaten te worden tot zondig ver-

grijp, om den Duivel van hoogmoed en zelfheid af te weeren. God verlaat niet, wien Hy zich eenmaal in zijnen Zoon bekend gemaakt en wien Hy geeigend heeft, Hy by wien (als de Apostel Jac. I, 17 zegt) geen verandering of schaduwe van omkeering is. Maar verbergt Hy zijn aangezicht voor een tijd, het is op dat wy Hem te vuriger zoeken, en tot zegenrijker verheldering. Wees dus niet mismoedig. De bruid in het Hoogelied zoekt den bruidegom by nacht, in beklag en angst, maar Hy laat zich wedervinden. - Nog eens. Ook dit behoort tot de Goddelijke huishouding, en de Heilige Geest is en blijft vrije gave des Heeren en eigent ons Hem; niet zich-zelven aan ons stervelingen. Het slot uwes briefs verheugt my door het vol en onbeperkt vertrouwen, daarin uitgedrukt; en daarop zegge ik met een vrij en ruim gemoed, het bevestigend Amen.

Mijne zwakheid intusschen neemt overhand toe, mijn hoofd is verward en vol allerlei verstrooiing. Lang kan het aldus niet duren, en het Voorjaar, my altijd nadeelig, zal zekerlijk een geweldiger invloed op my hebben dan ooit. Ik lij intusschen aan velerlei ongemakken. Doch, des Heeren wille geschiede met my! - Ik sluit met uwe woorden: ‘Bidden wy voor elkanderen!’

Groet uwe Wederhelft van ons, en geloof my oprechtelijk

Uw welmeenenden Vriend en Broeder in den Heere,

BILDERDIJK.

Leyden, 24 Febr. 1827.

5.

WelEerwaarde Heer, veelgeliefde Vriend en Broeder in den Heere!

Altijd aangenaam als uw schrijven my is, verheugde my de uwe van den 21^{n}, heden ontfangen, en vol liefde en vertrouwlijkheid. Ik verheug my met innige blijdschap der ziele in den opgang uwer verkondiging van het eenig waarachtig Euangelie van troost en behoudenis, wier kracht en werking zich niet blootelijk in uwe Gemeente bepaalt, maar wijd en zijd uitbreidt en honger en dorst naar het onvervalschte woord aanduidt, en het geen de Almachtige Heer en Koning Zijner Kerke steeds en verder zegene! Aan Arbeiders in den oogst zal Hy het ook niet laten ontbreken waar Hy wasdom en rijping geeft; en ook zelfs daar, waar niet dan by handtjensvol een slecht gescherpte zicht airen snijdt en niet maait, wordt de oogst behouden, al ziet men de rijke schoven nog niet tot hooge garven opgetopt. Danken wy voor den kennelijken zegen; maar wanhopen wy ook niet, waar Hy den akker niet geheel aan het onkruid des vijands overgeeft! - Dat gy in uwe Gemeente den byzonderen zegen uwer dienst zoo gevoelt, en haar byblijft, verblijdt my. Waar de Heer U elders roept, zal Zijn stem kennelijk en niet twijfelbaar zijn; en en het is inderdaad een gouden regel: *si dubitas, abstine*. - Doch wat zal ik op uw zelfbeklag andwoorden? - Lieve Vriend, wy zijn hier tusschen Wa-

reld en Duivel geplaatst: en deze kunnen, tot die volkomen heiligmaking toe, waarin wy voleindigd moeten worden, niet aflaten, op allerlei wijzen en met allerlei maskers van vermomming, ons aan te tasten. Waar God wasdom aan 't goede zaad geeft, zaait de Booze zijne *zizanie*, en het moet met het goede zaad opgroeien. Immers is 't een eigenschap van den onzuiveren akker, waarvan Hy zich (ter verstikking van 't goede, zoo mooglijk,) bedient. - Lieve Vriend! Dan, wanneer wy ons verheugen in 't goede 't geen onze Hemelsche Vader ons verwaardigt door onze handen te laten gaan, dan nog is die blijdschap niet Hemelsch, niet zuivere dankbaarheid. Wy bedriegen ons, indien wy dit meenen; daar is een gevoel van ons-zelven by: een gevoel dat aan hoogmoed grenst, en (zoo de Geest Gods het niet fnuikt) ons verderfelijk wordt. Neen, dat beginsel van zelfheid moet vernederd (en, kon 't, uitgeroeid) worden. Van 't geen wy Hem offeren moesten, brengen wy Hem den vollen offerkop niet toe, maar slurpen aan den rand. Hierom moet de Booze macht over ons hebben, en wel hem! die 't kennelijk beproeft en erkent, en op wien de nepen van zijnen aangreep een genoegzamen indruk maken! - Deze aanvechtingen zijn verknocht aan elke vordering in de Genade. Onze groote vijand, de hoogmoed der *zelfheid*, kronkelt zich in alle bochten, besluipt ons, bekruipt ons, omklemt ons, en rust niet; en nooit treden wy hem hier zoo volkomen de lenden in, dat wy gcheel vrij van hem zijn. Eene volstrekte wederge-

boorte die ons den Zaligmaker gelijkvormig maakte, kan dit alleen te weeg brengen. Intusschen is dit zijn woelen, zijn worstelen, niet onvruchtbaar voor ons. Het doordringt ons van onze volstrekte nietigheid, onze volstrekte afhanklijkheid van onzen Godlijken Meester, wiens Woord ons gegeven is, niet om als een gedachtenis van 't verstand, niet om als eene bloote opwelling van een eenmaal overtuigd en oprecht gemoed, mede te deelen, maar om telker reize als een nieuwe gift van den Vader der lichten, als een licht uit ons hart uit te stralen, en (ja!) in dat oogenblik als profeet te spreken. Handel. II, 17. - Bidden wy dus met den Apostel onder de vuistslagen eens bozen geests lijdende, maar nemen wy ook voor ons het andwoord, dat hy ontfing!

Zie daar, lieve Vriend, en broeder, mijne wijze van beschouwing, gegrond op eenige ondervinding van 't menschelijk vleizuchtig maar zijn kwaal nooit innig genoeg kennend hart. - Dat zulke benaauwdheden vreeslijk zijn, weet en erken ik; maar zy zijn in onzen weg, en wy worden daar doorgeleid door de sterke hand die vasthoudt wat zy eens aangreep, en wie niets dat ontrukken zal. - De balsem vertraagt ook niet by de wond of geesselslag. Ik ben zeker dat gy ze geniet.

Wy gaan hier voort met te sukkelen; en het bevestigt zich meer en meer, dat de lucht in deze stad ons niet heilzaam is. - Dan, door beproevingen, lichaams- en zielsmarten ligt de ons afgeperkte weg. Gaan, hinken, of kruipen wy dien door, in onder-

werping des harten en uitzicht op 't beter leven, ons door de onverdiende en onverdienbare Genade door 't geloof in een blijde Hoop verzekerd. - Vaarwel met uwe lieve Egade en huwlijksspruit, en ontfang den innigen groet van ons-allen. - Vaarvoort, voor ons te bidden, en vertrouw dat ge onzen biddenden harten ook niet vreemd zijt. - De genade des Heeren, de liefde Gods, en de gemeenschap des Heiligen Geests zij steeds met U en ons allen, en zegene uwen arbeid op den akker des Woords by voortduring.

Ik teeken, als altijd,
Uw hartlijke Vriend en Broeder,
BILDERDIJK.
Haarlem, 23 Juny 1827.

6.

WelEerwaarde Heer, geliefde en geachte Vriend!

Uw aangename kwam gisteren tot my juist op mijnen Verjaardag; dag van vele herinneringen na een zoo geslingerd leven als 't mijne, onder Gods genade tot zoo verre doorgeworsteld; en dus (in welken toestand ook thands,) van gevoel des onverdienden zegens en de blijdschap der erkentenisse daarvoor; en aan dat genoegen voegde zich dan recht verkwiklijk dit blijk van uw hartelijk aandenken, en 't dierbaar bericht van uwe en der uwen welvaart. - Wat ons betreft, is het hier zieklijkheid, zwakte, en ver-

val met ons allen in een lucht die onze gestellen zeer nadeelig schijnt.

Van tijd tot tijd verneme ik den toenemenden opgang van uwe dienst, en den prijs die daarop gesteld wordt by andere Gemeenten, die U tot zich wenschten te trekken; en, ik kan het niet anders aanmerken dan als eene uitbreiding van den goeden geest, en zegen uwer verkondiging van den waarachtigen Leer, dien geen vleesch en bloed kennen leert, maar die uit genade is. - Dat alle opgang en alle welvaart ons nijd en dus vijanden verwekt, is in deze wareld natuurlijk; maar dubbel moeten die tegen ons vermenigvuldigen, wanneer wy als tegenstrevers der Modeleer, der zelfvleiery, en des Hoogmoeds en Eigenwils, optreden, die den mensch t' allen tijde beheerschten, maar nu de waarachtige uitspraak des Godlijken Woords met hun vleiende en streelende begrippen en eene zoogenaamde Filozofische zelfvereering en *αὐτάρχεια* vervalschen, welke men onredelijk genoeg geworden is om redelijk te vinden. En waarom zich daarover bezwaard, lieve Vriend? Wy zijn het die in de gerust voortsleurende wareld, die rust en dien sleur storen, hun lieve *vrijheid* bestrijden, hun zucht om iets te willen zijn, nederwerpen; en zouden zy ons niet haten, niet tegenstaan? Neen, het is ook in dezen zin waar, 't geen de gezegende Heiland zegt: ik ben niet gekomen om vrede op de aarde te brengen, maar 't zwaard; ja het Euangelie des vredes verkondigt vrede met God, maar krijg met den aardschen mensch en alle zijne bewegingen. Verheugen we ons des,

dat ons de menschen haten en vervolgen! Zien wy zelfs op het loon niet, daaraan verknocht; maar verheugen we ons daarin, als blijken van den waren weg dien het ons gegeven is te wandelen, en danken wy, biddende om versterking en volstandigheid! - Doch ik weet dat gy mijne aanmaningen hiertoe niet noodig hebt, gy die ook in dit opzicht het goede deel gekozen hebt, en in 't licht der Genade wandelt.

Wat nu uwe bedenkingen betreft, waar mede de zich listig vermommende vijand der ziel U wel eens tracht te bekommeren en onzeker te maken. ô Zy zijn zoo recht natuurlijk en zoo fraai in dat lieve kleed van de zedige nederigheid uitgedoscht, die ons leert anderen uitnemender te achten dan ons-zelven, ons oordeel aan ervarener, wijzen, geleerder &c. te onderwerpen. Doch laten wy ze dat schoonschijnende kleed eens aftrekken. Wat gaat het U of my aan, hoe anderen denken? En mogen of moeten wy onze overtuiging, of die van anderen, leeren en prediken? Is het geen wy prediken eene menschelijke wetenschap, waarin hooge menschlijke wijsheid dieper gaat; of is het het woord van den Geest Gods, alle menschlijke kennis en wetenschap beschamende en vernietigende, en den eenvoudigen van harte gegeven ter zaligheid? - Wel nu dan: leeren beroemde en alles in hun zog trekkende aanhangers van den tijdgeest, wat menschlijk verstand en hart (dat is eigendunklijkheid en zelfvleiery) lief is; zulk een leer brengt haar eigen weêrlegging met zich: zelfverloochening gaat er niet meê gepaard. Het is wareldwijs-

heid en niet de wijsheid die uit God is. Deze gaat uit van Genade, bestaat in Genade, en wil niets weten dan Genade; en blijft daarin. Zullen wy rekenschap geven van 't geen anderen, nevens ons geplaatst, leeren? Zal of kan ons dit rechtvaardigen? - Ach, die eenmaal het licht, het waarachtige licht der ziel heeft gezien het geen dat der Genade is, ga niet tot de lampen der aardsche waanwijzen die zich in haar glans verheugen, en help ze niet aansteken!

Ik koom tot een ander beklag van U, waarde Vriend. - Gy gevoelt U zwak, en siddert of gy by vervolging en gevaren volstandig zoudt zijn. - Gezegend is dat mistrouwen; ach de Heer beware U voor eene overreding van standvastig genoeg te zijn. Niets is gevaarlijker dan deze. Hoe verging zy Petrus in den nacht des verraads. Hoe is die hoogmoedige zelfverbeelding altijd gestraft! - Neen, wy zijn zwak, en in zwakheid is 't dat de kracht Gods volbracht wordt; laat Hy Zijne hand los en ons aan ons-zelven een oogenblik over, wy liggen bezweken, en die zich 't meest op volstandigheid voor liet staan, valt het diepst. Stellen wy ons niet voor Helden te kunnen of te mogen zijn! Dienaars zijn wy, zwakke dienaars die onophoudlijk nieuwe ondersteuning behoeven, waarom wy ook steeds ijveriger moeten bidden.

Van gevoel van het aanklevend bederf spreekt gy? - Ook de erkentenis daarvan is een zegen. Zonder dat gevoel, zonder de struikelingen die dat gevoel opwekken, zouden wy ons-zelven verheffen. De hei-

ligste mannen moesten 't gevoelen, en de strijd met vleesch en bloed, met zelfzucht en zelfverheffing kent geen stilstand van wapenen. Trappen van heiliging zijn er, maar beklagen we ons niet schoon we ook nog voor de onderste treê staan. Dankbaarheid heffe ons hart op by ieder stap derwaart, en smeeke 't om verdere ondersteuning.

Gy vraagt mijn gevoelen over de zoogenaamde algemeene aanbieding der Genade. Lieve Vriend, wat is *algemeen?* Immers is dit woord eene bloote abstractie van ons verstand, en een wijs waarop ons onvermogen een menigte die wy *al* of *alles* noemen aanschouwt. Een volmaakt oneindig wezen kent en ziet geen algemeen maar het individu, zoo talrijk het is. Wy hebben zulke algemeene woorden noodig om onze bekrompenheid, maar voor God is geen *menschdom*, maar de mensch geïndividualiseert, dien hy alle persoonlijk beschouwt zoo vele als er van Adam af geweest zijn, nu werklijk zijn, en ooit zijn zullen. Wat is dan *algemeene* aanbieding? - Maar veranderen wy de termen. Hy wil dat het Euangelie aan ieder hoofd voor hoofd gepredikt wordt; en echter - Hy heeft niet allen tot de zaligheid bestemd. Hier ligt de zwarigheid, en hierin alleen. - Moet dan die parel ook voor de zwijnen geworpen worden? mag men vragen. - Ik stel daar een andere vraag tegen: Wildet ge dat de dadelijke aanspraak dier prediking de uitverkorenen van de verworpenen onderscheiden zou? Waar zou dit heen?

Doch zoo is het Euangelie toch nutloos voor zoo

veel duizenden, aan wie het ons echter bevolen is het te prediken? - Het schijnt zoo; maar zien wy toe, het verspreidt toch weldaden ook over hen, ja in hen, en ook zelfs na de dood mag het eenige verzachting voor den gedoemde zijn. God-alleen weet het. Niets valt nutloos ter aarde al zien wy de vrucht niet of al kunnen wy daar geen vrucht van begrijpen.

Neen, lieve Vriend, *algemeene voldoening* is een onding. Men gebruikt algemeene bewoordingen en kan er niet buiten, maar zy moeten niet vorstaan worden als of zy meer waren dan wijzen van voorstellingen van ons zwak verstand. - De zwarigheden daartegen door U ingebracht zijn juist.

Wat het doel der schepping betreft. Veel te menschelijk spreekt men daarover. Wat is doel? Zekerlijk iets buiten de daad, en waartoe de daad het middel is. Gelooft gy die menschelijke wijze van zijn (want handelen is eene wijziging van het zijn,) in God? - God wil en het is er: want Gods wil is daad. Vragen wy dus niet wat Gods doel zij, maar wat het onze moet zijn, in wie doel, wil en daad, zeer onderscheiden zijn. En dit zeker moet *Gods eer* zijn, en hierin ligt ook (alles wel overwogen) ons eenig geluk op aarde en hierna.

Wat eindelijk den zoogenaamden *vrijen wil* betreft, dit denkbeeld is wel het ongerijmdste dat te bedenken is, want het is eene *contradictie in adjecto*. WIL is eene *determinatie* en onderstelt dus dat het van het *determineerende* afhangt. En wat determineert dien? Een samenloop van oorzaken en werkingen, deels ons

kenbaar, deels ons-zelven verholen, en afhanklijk van neiging, lichaams- en zielsgesteldheid, en duizenden te samen op ons werkende invloeden, niet op te tellen, en die zich in één sinelten of elkander onderling wijzigen tot eene algemeene werking. - Het woord VRIJ is een onding, dan wanneer men 't niet bloot gebruikt in tegenstelling van de overheersching of den dwang van den eenen mensch op den andere. - Doch de verwarring van denkbeelden heeft het denkbeeld doen ontstaan van vrijen wil als noodig om verandwoordelijk te zijn. - Ja, ik ben aan den gene, die my lichaamlijk dwingt, niet verandwoordelijk voor het geen waartoe hy my dwingt. Maar hoe kan dit toepasselijk zijn op onze verandwoordelijkheid jegens God? Zekerlijk in geenen deele. Zou God moeten goedkeuren 't geen onze verdorven aart opwelt of meêbrengt? Zoo de goede plant verbastert tot giftig sap, zullen wy ze tot spijs nemen? Zekerlijk kan die verbasterde plant geen ander dan 't geen giftig is opleveren, maar dit is geen dwang, het is natuurlijke werking. En zoo is 't met den natuurlijken mensch. - Maar 't overblijfsel van dien natuurlijken mensch overheert ook den wedergeborenen die daar (hier op aarde) niet geheel van ontslagen kan worden, daar hy niet gants in ons sterst; en zie daar een dwang ten kwade. Even zoo is het met het vermogen van den Booze op ons, die somtijds den gene die hem overgegeven is, dwingt tot gruwelen ondanks zijnen werklijken afkeer daarvan. En voor zoo verre de zonde een werking of overblijfsel van 's Duivels beheersching

is, en hare willige of onwillige beweging alles in ons, het zij geheel overweldigt, het zij wijzigt, zijn wy ja *δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας*, dienstknechten der zonde. Doch niet minder is die zonde, God onteerende en tergende, en strafbaar.

Ziedaar, waarde Vriend, eenige gedachten van my op uwe voorstellen. Toets die aan het Woord der Waarheid. Mijn hoofd is zwak en gy zult (vertrouw ik) alles ten goede duiden. Wat gy my schrijft van het boekjen der *toetsing aan den geest der waarheid*, *der liefde, en des vredes*, kan ik my licht voorstellen. Dat *vrede* roepen was ook by de oude valsche profeeten gemeen, en *waarheid* of *liefde* kent men niet meer. God beware Kerk en Vaderland en ons allen!

Ik breek af, daar 't papier vol is. Uw lieve zegen over my zij ook de uwe. Bidden wy steeds voor elkanderen, en ontfang met de uwe mijnen en ons aller vriendengroet! Ik teeken als steeds

de Uwe,

BILDERDIJK.

Haarlem, den 8^{n} September 1827.

7.

WelEerwaarde Heer en geliefde Vriend!

Het verheugde my zeer, eens weder eenig schrijven van U te ontsangen en daarin alles wat ons verblijden mocht uwentwege. Heb dank voor dit my dierbaar blijk van uw aandenken! Wat my betreft,

ik neem van dag tot dag af in geest- en lichaamsvermogens, en ook mijne dierbare Wederhelft is sukkelend en zwak. Ik heb geene gedachten, dezen winter het uit te houden, doch ben bereid op den wenk des Heeren, wiens wy zijn, 't zij wy leven of sterven, en zeg van gantscher harte: Vader Uw wil geschiede! -.....

Wy verheugen ons innig en danken den Heere Zijner Kerke voor den zegen dien Hy over uwe prediking geeft. Moge zy steeds meer en meer vruchtbaar zijn! - Aangaande uwe beroeping naar Vriesland; zy verheugt my als een blijk van den prijs dien men op uwe ontfangen gaven stelt; maar U hier in te raden, zou roekeloos zijn. Zekerlijk gaat gy met Hem te rade die den Zijnen in alles naby is en Wiens wil en leiding te volgen, plicht en genade is. Doe zoo, lieve Vriend, en mistrouw allen menschelijken raad. Wie dezen volgt, verdoolt altijd; maar Hem te volgen waar Hy 't is die roept, kan geen berouw baren.

Gy vraagt my wat ik denk van 't gebruik van Formuliergebeden? - Gy hebt het U-zelven beandwoord in de aanhaling van Joann. IV, 24. - Namelijk, waar wy uit den Geest, in ons hart werkende, bidden kunnen, ben ik voor geen Formuliergebeden. Doch hoe dikwijls kunnen wy dit niet, terwijl wy echter behoefte hebben om te bidden! En hoe heilzaam zijn dan die formuliergebeden niet, die zoo dikwijls dan het hart opwekken, vertroosten, en gevoelig maken! - Inderdaad 't is een oud en gegrond zeg-

gen: *generalia non dantur:* alles bestaat individueel en het algemeene is een bloote abstractie, zeer nuttig in de toepassing, maar die toepassing-zelve moet individueel gewijzigd worden naar toestand en omstandigheid. - Het gebed des Heeren onderscheidt zich daarin van alle formulieren, dat het altijd, alom, en in alles, toepasselijk is. Doch men moet ieder woord daarvan wel gevoelen, en de drie beden waarvan Godzelf het voorwerp is, wel onderscheiden van de drie volgende die den bidder tot voorwerp hebben. Ook loopt men veelal te los over het slot dezes gebeds. Het maakt daardoor zelden den indruk dien het maken moest. - Ook is my dikwijls voorgekomen, dat men het den kinderen te vroeg leert bidden, waardoor zy 't nooit naar eisch met verstand en hart tevens opzeggen, en het dus loutere form zonder wezen wordt. - Dit is van onzen heerlijken Catechismus ook waar.

‘Vele Godvreezenden (zegt gy) gaan jaren achter één bekommerd, zonder verzekering dat zy 't eigendom onzes Heeren zijn.’ - Het is zoo. Gods bedeeling volgt onze regeling van begrippen niet, maar is ons te hoog. Dat zy wijs en goed is, weten wy *a priori*, en het blijkt ook van achteren; al zien wy 't niet in. De weg, dien God met ieder houdt is naar elks behoefte de beste; ja, zeker, de eenige goede. En deze bekommering verhoedt dikwerf een soort van zelfverheffing die zoo licht by Gods weldaden insluipt, en dan verschriklijk kan doen struikelen, ja tot den rand van wanhoop brengen. - Zie daar, hoe het

my voorkoomt. - Die de nederigheid, het gevoel van eigen nietigheid verliest, die heeft alles verloren. De bekommernis, waarvan gy spreekt, bewaart daar tegen. Zy is het pekel, waaronder de boter bewaard blijft voor 't bederf der lucht.

In de Apostolische tijden had dit zekerlijk geen plaats. - Die toen 't Euangelie aannam, ging uit van de wareld die het zij Joodsch of Heidensch was, en hy gaf zich dus geheel aan Christus; maar hier (in de dagen waarin wy leven) treden wy niet uit den kring, de samenleving, den omvang der begrippen &c. &c. van onze algemeene medemenschen; de invloeden van alles om ons, op ons gemoed, zijn, zonder dat wy 't weten of bemerken, veel sterker en talrijker, en hechten zich altijd eenigermate in ons; daar is dus altijd meer onkruid te wieden, en dit bekommert het hart dat zich rein daar van wenscht, onophoudelijk. Zoo komt het my voor; en dit schijnt ook de reden der Anachoretische afzonderingen geweest te zijn. Inderdaad is ook een onbesmet wandelen in 't midden der besmetting een hoogstmoeilijk ding, en vordert eene allerbyzonderste genade. En wat is het groote kwaad in den mensch? Eigenzucht, dat is hoogmoed, zelfwaan. Ieder oogenblik behoeven wy de vernedering, ten bedwang van dien.

Maar mijn brief dijgt te veel uit. Ik zal afbreken, doch laten hem liggen, om er een Exemplaar van een nieuw uit te komen boekdeeltjen by te voegen, dat gy wel by zijn broedertjens zult willen stellen. - Wees intusschen hartlijk van ons gegroet met uw lieve

Egade en kleine, en zij de zegen des Heeren op U en de uwen, en op uw te nemen besluiten! Bidden wy voor elkanderen, en geloof my steeds,

den Uwe,

BILDERDIJK.
Haarlem, 12 Nov. 1827.

8.

WelEerwaarde Heer, veelgeliefde Vriend en Broeder in den Heere!

De uwe van den 20^{n} dezer heeft my in zeer bedenklijke omstandigheden zoo van lichaams- als verstandelijken toestand aangetroffen: en niet zonder moeite schrijf ik deze in andwoord op uw vertrouwlijk en ontzettend verslag. - Hou moed, lieve Vriend! wie zich geheel tot Christus keert, op dien oefent de vijand alle zijne krachten en grijpt hem aan met eene overmaat van woede die niet zelden op den rand des afgronds brengt. Deze proef moest doorgestaan; en, door deze geworsteld, of liever, in deze bewaard door de alles beslissende Genade, weet men eerst recht dat men Zijnen Verlosser waarlijk behoort en Hem eigen is. Dank, ja dank, ik dank met U, voor dezen triomf des geloofs, waardoor gy eerst recht tot Zielengeleider bekwaam zijt gemaakt. Geloofd en verheerlijkt zij Hy die zich in benaauwdheden kennen doet, en 't geloof door de vlam der beproeving loutert!

Ik zou hier wellicht nog iets dieper intreden, doch mijn zwakte van hoofd laat het ditmaal niet toe. - Afgemat en als uitgeput door de angstvalligste zorgen voor mijne lieve Wederhelft die genoegzaam dadelijk na dat wy elkander laatstmaal hier zagen, in ongesteldheid en voorts in een allerduchtbaarsten toestand van borst en zenuwen stortte, zijn mijne vermogens zeer afgenomen, en mijn geheugen ten eenenmaal gekrenkt, waardoor ik ook van alle werkzaamheid verstoken ben, en dus jammerlijk my-zelven tot last werd. Geweldige neusbloedingen, als van meer dan 1¾ pond te gelijk, hebben my voorts aangegrepen, en mijn hoofd zuist geweldig. Eergisteren scheen het in eene flaauwte die my aangreep, dat mijn einde daar was. Ik ben niet te min welgemoed en zie (dank zij de Genade des Heeren!) dat oogenblik zonder verschrikking, als wetende op Wien mijne hoop rust. - Hoe 't zij, zoo die toevallen wederkeeren, 't zij zy afnemen of ophouden, levende of stervende, wy zijn des Heeren; en gy ontfangt met uw lieve Egade en kind, mijn oprechten zegengroet in dit blad, ook (behaagt het den Almachtige dus) als afscheidsgroet.

Met genoegen verneem ik uwe volstandigheid in weder op nieuw een beroep af te wijzen uit zucht voor de aan U verkleefde kudde, by welke uw arbeid zoo gezegend is. Inderdaad geeft gy hier een waarlijk Christelijk voorbeeld, en bewijs van niet (als, helaas! te veel plaats heeft) God en tevens den Mammon te dienen. Nooit beklaagde zich die naar geweten handelende, aardsche voordeelen ver-

zuimde. - Doch ik moet afbreken, want mijn hoofd draait. - Vaarwel, waarde Vriend en broeder in Christus, en gedenk ook in uw gebed,

Uwen oprechten Vriend,
BILDERDIJK.

Leyden, 23 Decr. 1827.

9.

WelEerwaarde Heer en dierbare Vriend en Medgenoot in 't geloof!

Gy verlangt, naar de hartelijkheid die U eigen is, een bericht van mijnen toestand. Deze verergert in 't algemeen, en ik neem by voortduring af in lichaamen geestvermogens, doch is zich niet altijd gelijk. Thands ben ik taliter qualiter (als men 't noemt) wederom in staat, U dezen te schrijven, 't geen ik gisteren en eergisteren had moeten nalaten. Mijne zwakte vooral in 't verstandelijke neemt steeds toe, en met geene applicatie of aandacht meer kunnende lezen of schrijven, gevoelt gy licht, hoe my dit akelig en lastig geworden aanzijn natuurlijker wijze vallen moet. Edoch onderwerping en berusting verzacht. Bid daarom, lieve Vriend, voor en met my. Ik mor niet, maar ben te vreden, in de hoop op Hem die voor ons leed en stierf. In Hem is alle zaligheid besloten voor wien Hy zich kennen doet!

Ik verheug my, U dezen nog te kunnen en mogen schrijven, doch moet kort zijn. - Dat men U van

vele kanten aanzoekt, verheugt my. Gy hebt welgedaan, U by zoo vele beroepen, aan deze uwe gemeente te blijven verbinden. Doch, lieve Vriend, deze verknochtheid moet ook niet te verre gaan. In uwe kleine gemeente gevormd, geoefend, en in de plichten door oefening gesterkt, roept U de Heer Zijner Kerke zekerlijk ook tot een grooter en werkzamer standplaats. Beproef U dus wel by ieder beroep en zoo ook by het tegenwoordige. - Dat van Nykerk op de Veluwe koomt my voor, alle aanmerking te verdienen. De genadige Heiland bepale U door Zijnen Heiligen Geest, wat te doen! Welken raad kunnen menschen geven? Hoe zou ik het my mogen vermeten?

Naar het uiterlijk beschouwd, is dat Nykerk een zeer aangename plaats zoo door zijne ligging als verscheiden betrekkingen, en indien de amptgenoot wien gy daar hebben zoudt, een man naar ons hart is, koomt het my alleraannemelijkst voor. - Dit echter is een punt van belang. Een verstandig Predikant, wien ik gekend heb, plach te zeggen, wanneer er van een beroep naar grooter gemeente gerept wierd: ‘Gy weet niet, wat het woord van Collega al met zich brengt.’ Hy sloeg in dat denkbeeld alle beroepen af; maar ik ben het niet die zeggen zal dat hy wel deed. - Dienstknecht des Heeren, moet men niet schuwen waar toe Hy ons roept; en al te lang op een zelfde plaats in te kleine gemeente te staan, ontneemt de gelegenheid om van uitgebreider nut te zijn. Zie daar hoe ik er over denk; maar te rade gaande met den

Vader en bron des lichts, zal deze U Zijnen weg doen zien, en in uw hart geven hoe te handelen! Zoo doe Hy, en dit smeekt mijn hart voor U.

Mijne dierbare Wederhelft sukkelt mede sedert geruime poos, echter bevindt zy zich dezer dagen wat beter. Mijn lieve zoon is dus verre redelijk wel, dank zij der Algoedheid! Bid voor hem, lieve Vriend, dat hy voortga op het pad van godvrucht, gelijk hy doet; en dragen wy ons en elkander en wat ons dierbaar is, aan de genade, barmhartigheid en weldadigheid op van onzen onbedrieglijken Verbondsgod, die de Zijnen kent en zich niet ontvallen laat, maar Zijne heerlijkheid zal laten aanschouwen! Amen. - Ontfang onzer aller oprechten hartengroet, en geloof my steeds en onverbrekelijk

Uw Dv. Dr. en innig liefhebbenden Broeder.
BILDERDIJK.
Haarlem, 3 Febr. 1828.

A. Booth (in 't byzonder zijn werk *de Heerschappy der Genade*) acht ik hoog. Ook Erskine van wien gy schrijft. C. Love ken ik niet - Hervey behaagt my veel minder en in stijl en in wat te enthusiastische gevoelens, schoon ik hem niet veroordeelen wil.

10.

WelEerwaarde Heer, veelgeliefde Vriend!

Ja het is zoo, ons verlangen naar uw schrijven is zeer uitgerekt geworden door uw lang stilzwijgen,

en het trof ons met een innige blijdschap uw hand en cachet eens weder te zien. Heb dank, dat gy ons niet vergeet, en vooral in een tijd dat ik hier by veel lijden, door verzwakking van geest zoo wel als door een langdurig sukkelen mijner lieve Wederhelft, als in een soort van verlaten ballingschap eenzaam voortsleure en steeds meer en meer afneme, en alle betrekkingen afgestorven ben. Hartlijk verheugen wy ons in uw herstel van eene ongesteldheid die uw dienstwerk noodwendig heeft moeten belemmeren, en zelfs gelegenheid gaf tot verspreiding van allerlei uitstrooisels, die echter van geenen aart waren om zich des te schamen, maar boosaartigheid ademden en zelfs lasterzucht. Met uwe keuze van Nyekerk op de Veluwe, wensche ik U alle geluk en zegening van uit den hoogen, en ik stel my voor dat gy daar met voldoening voor uw eigen hart zoo wel als ten uitgebreider nutte van de Gemeente in den wijngaard des Heeren zult mogen arbeiden nevens eenen waardigen Amptgenoot die geen onkruid onder de tarwe zal zaaien. Daar is hier sedert eenigen tijd veel van U gesproken, en ik wensch naar uwen overgang tot de nieuwe standplaats, waarmede alle die fraaie aantijgingen die een *oprecht* en *rechtzinnig Christen* thands niet ontgaan kan, spoedig vervallen zullen. -

Gy zegt wel: *dien het zonde is, is het zondig*, en God beware elk onzer, van de Vaccine aan te prijzen, en den Kerkelijken leerstoel of zijn ampt van Dienaar Gods tot zoodanig einde te misbruiken, of een politiek vooroordeel over de conscientie te doen

heerschen! Maar ik hoop niet dat het tot zoo verr' gekomen mag zijn, dat Vorsten zich aan zouden matigen dit door hun plakaten te doen, en den vrijen burger op te leggen, 't gene geen eigenaar van zijnen slaaf zou mogen vorderen. -

Intusschen, mijn waarde Vriend, alles is in dezen verfoeilijken tijd van gewetensdwang voor den Christen, mogelijk; en niemand kan vooruit zeggen, hoe verr' dit in nog weinig tijds gedreven zal worden. Ik zie jammerlijke tijden te gemoet', en niet zeer wonderbaar zou het zijn met de tegenwoordig steeds toenemende *verlichting* (zoo 't heet) zoo men weldra om vrijheid van conscientie te genieten onder de Turken zou moeten gaan leven. Zeker, dat men valsche begrippen canoniseert en voortplant voor die ze aannemen wil, 't zij eens zoo indien het niet anders kan, maar dat men daden oplegt, die tegen gemoed en geweten strijden, dit is eene tyranny van den boze, en wel van de ergste soort, waaraan men zich door geen gezag of geweld mag laten onderwerpen.

Doch waarom, hoe men 't beschouwe, zou de Koning geene approbatie verleenen op het beroep? Is uw leer, in wat punt ook, verderflijk op de eene plaats, zoo is zy het ook op de andere, en zoo moet ge niet op de eene of andere plaats geweerd worden, maar geheel afgezet van uw predikampt. Wat willen dan al die praatjens? Vaar gy voort, naar plicht en geweten te handelen en wees doof voor suggestien, die denkbeelden van den Koning geven, van welke ik hoop dat hy verre af is.

Het geen gy my voorstelt over de woorden des Heilands aan 't kruis: *Eli, Eli* &c. laat zich niet wel in dezen brief, naar alles wat het bevat, verklaren; ook is mijn hoofd tegenwoordig te zeer verzwakt, om eene overdenking als die behoorlijk uit één te zetten. Ik moet derhalve dit of van de hand wijzen, of uitstellen tot het den Almachtige behage my met wat meerder helderheid te verblijden. Bid daarom voor my, zoo het Zijn Goddelijk welbehagen is, en zoo niet, om een kalmen uitgang in de heilrijke verwachting des begenadigden Christens. - Heb intusschen dank voor uwen hartlijken en rijken zegenwensch, en vervulle de Genade in 't voor ons gestorte bloed van het vlekkelooze Offerlam dien aan U en aan my, en aan allen die ons dierbaar in de tijdelijke betrekking wezen mogen!

Wy groeten U en de Uwen, met een innig broederlijk en zusterlijk hart, en ik teeken my oprechtelijk en volkomen,

WelEerwaarde Heer en veelgeliefde Vriend en broeder,
UWelEerw. DW. Dienr. en broeder in Christus,
BILDERDIJK.
Haarlem, den 5 April 1828.

11.

WelEerwaarde Heer, hartlijk geliefde Vriend!

Ik kan niet nalaten, UWelEerw. mijn dank te betuigen voor het spoedig en blijd bericht my zoo even

van uwe hand toegekomen, en in deze mijne eerste vreugde U daadlijk de beste zegeningen van den Heer Zijner Kerke, die U dezen ruimer werkkring opent, op uwen getrouwen arbeid in Zijnen wijngaard, daar waar Hy U henen zendt, toe te wenschen. Ja, Hy is met de zijnen; en Hem aan te kleven en getrouw en onverschrokken te verkondigen, zonder byoogmerken of menschenontzag, koomt alles te boven en zal steeds tot beschaming zijner vijanden uitloopen. Hy zal met U zijn in uw nieuwe standplaats, en Zijne eer in U als getrouwen dienaar handhaven. Zoo doe Hy in allen opzichte! Amen.

Hartlijk vereenig ik my met uwe keus van texten voor uwe afscheids- en intreêredenen. Moogt gy al dadelijk, ook te Nykerk, als tot dus verre te Kortenhoef, den zegen uwer prediking voor uwe gemeente ondervinden! Ga op in vertrouwen en plant den gezonden Leer des onschatbaren Euangeliums in den eenigen naam die ons ter zaligheid gegeven is, voort; en pas op U-zelven dankende toe de zoo bemoedigende woorden des Heilands: ‘over weinig zijt gy getrouw geweest,’ enz. Matth. XXV, 21.

Heb ook dank voor uw lieven en broederlijken wensch ten mijnen opzichte. Ja, bidden wy voor elkander, doch gy vooral, vergeet my en de mijnen niet, voor des Heeren aangezicht. Ik neem dagelijks af naar 't lichaam, maar meest in geestvermogen: ook heeft mijne Wederhelft veel door ongesteldheden geleden, en zy is verre nog van de volkomen herstelling, die alle ontrusting over haar wegneemt. Al-

leen blijft (dank, ja oneindige dank, zij den Algoede deswegens!) mijn Zoon redelijk welvarend, en is steeds ijverig in 't gebed en in de schriften, waarin dus verre al zijn lust is. De Heere zegene dit en make de vrucht daarvan nuttig en heilzaam ook ten eenigen dage voor anderen!

Zeer veel deel neemt hier in uwe bevordering de brave Predikant *van der Zandt* die hier ter stede de oudste is, en my veel koomt zien. Ik waag niets, met U zijner gelukwensching (schoon nog met de approbatie onbekend) te verzekeren. Veel onderhouden wy ons over U.

Nu vaarwel, waarde Vriend, omgord U met kracht in de Waarheid, en met het zwaard des Geests ‘t welk Gods woord is.’ En ontfang onzer aller groet, uit welmeenende harten. Vergeet gy niet, die zich welmeenende en onder heilwensch over uw dierbaar huisgezin, teekent,

WelEerwaarde Heer, hartlijk geliefde Vriend,

Uw oprechten dienaar en Broeder in Jezus Christus,
BILDERDIJK.
Haarlem, 18 April 1828.

12.

WelEerwaardige Heer, veelgeliefde Vriend!

Recht aangenaam en verkwikkend was my, en is, en blijft my, en ons-allen, uw hartlijke en innige brief, zoo vol van die tedere verknochtheid welke

den echten Christenvriend onmiskenbaar teekent. Dan, helaas! hoe treft het my, wanneer ik uitdrukkingen als de uwe ten mijnen opzichte leze, die ik zoo weinig verdiene of waaraan ik zoo verre af ben van eenigzins te beandwoorden. Dank echter zij den Almachtige die het geen my aldus uit goeder hart en ten onrecht als toegezwaaid wordt inderdaad tot verwijting doet strekken van de diepe onwaardigheid die my innig beschaamt en vernedert! Neen, lieve Vriend, bid voor my, maar ô! zeg my niets vleiends: het drukt my ter neder. - Heb ik ooit mogen stichten, of op eenige wijs en in eenigen opzichte eenigzins nuttig mogen zijn, onzen Goddelijken Heer en Heiland zij eer, maar verwijderen wy van ons alle zelfvoldoening, die nog minder dan onnutte, ja geheel onbruikbare dienstknechten zijn, wanneer Hy ons door Zijn geest niet vernieuwt. Bid voor my om deze vernieuwing in hare recht Christelijke volkomenheid.

Doch wat schrijf ik hier. Immers uw lieve brief zegt my het zelfde, en ik dank er U voor, met de diepste gevoeligheid. Daar ik echter intusschen steeds meer en meer afneme en als ware 't in geestvermogens, verstand en oordeel, zoo wel als in geheugen (of 't ware, van dag tot dag) sterk vermindere, moet het U niet verwonderen, indien aan mijn schrijven behoorlijke samenhang ontbreekt. Zij het U slechts eene betuiging van de hartlijkheid eener vriendschap, die geenen aardschen verganklijken grond heeft, en waarvan ook het hier nevens gevoegde boekdeeltjen U tot een gering blijk verstrekken moog.

Heb dank voor uw lieven en Priesterlijken zegenwensch, en ontfang ook dien van mijn hart, nevens dien mijner Egade en van mijnen Zoon. Ik wilde U meer schrijven, maar mijn hoofd laat het niet toe. - Zij uwe verkondiging van het Woord tot het laatste oogenblik van uw dienst by uw tegenwoordige standplaats, alzins gezegend en vruchtbaar; en treed uwe nieuwe roeping in met vernieuwde blijken van die genade die den wasdom voor 't goede zaad op den akker geeft! - Wees voorts, zoo in uw huis en byzondere betrekkingen als in uwe dienst, gezegend; en geloof my, die my uwer voorbede blijf aanbevelen, oprechtelijk en met allen nadruk,

WelEerwaardige Heer en veelgeliefde Vriend,

UWelEerw. Dv. Dienaar en Vriend en Medestander in 't goede,
BILDERDIJK.
Haarlem, 13 Juny 1828.

13.

WelEerwaarde Heer, veelgeliefde Vriend en Broeder!

Recht aangenaam en verkwikkend was en blijft my by elke herlezing uw recht dierbaar en Christelijk schrijven van den 6^{n} dezer. Ontfang mijne en onzer aller gelukwensching met de bevestiging in uwe nieuwe standplaats, en zij zy recht vruchtbaar voor de geheiligde oogst des Heeren, die U steeds op den ech-

ten weg der Waarheid zonder omzien doe voortwandelen, en wien gy met de U geleende talenten ter eere en ten dienste, steeds woekeren moogt! Gy hebt de genade gehad van in het kleine Korthoes dit te mogen en daarin getrouw te zijn, en dezelsde Kracht zal met U zijn in het grootere. - Ja lieve Vriend, Hy zal Zijne toezegging vervullen en het zaad der waarheid des Euangeliums zal niet ledig tot U te rug keeren maar verdubbeld ja verhonderdvoudigd in den dag des oogsts!

Mijn toestand naar lichaam- en geestvermogens is sedert eenige maanden zeer verergerd, en ik neem van dag tot dag af. Het geheugen ontbreekt my al steeds meer en meer, en dat het oordeel hierby kwijnt en vergaat, is niet dan natuurlijk. Daar is ook derhalve geenerlei werkzaamheid meer in my, maar het leven is my als een vervelende droom zonder wezendlijkheid. Aandacht aan iets te geven is verloren poging, en dus wat is dit zoogenaamd overblijfsel van leven, 't geen by my immer in werkzaamheid heeft hestaan, en thands zoo geheel als in dood veranderd is!

Mijne dierbare Egade sukkelt sedert verscheiden maanden alhier; doch met my is het meer dan sukkelen; het is een wezendlijk afklimmen ten grave. - Ben ik bereid? In wil, ja, en zoo was ik 't voor lang, maar wat is het *willen* zonder Hem die kracht geeft? Ja men wil en wenscht, maar uit wat beginsel? Verveling, verdrietelijkheid, ongeduld, &c. &c. - Neen, dit maakt het *willen*, het *bereid zijn*, niet, en is niet de zucht en 't verlangen om met Jezus

Christus te zijn. Ach, hoe kwalijk leest men in zijn eigen hart; hoe licht bedriegt men zich-zelven! Waar die innigheid met den Godlijken en Algenoegzamen Heiland niet is, daar is 't zelfbedrog en vermetenheid, wat het eigenlievend hart zich laat voorstaan, niets meer.

Wy groeten U en de Uwe recht hartelijk: gy, gedenk onzer in den gebede. - Meer wilde ik schrijven; maar dof en zwak, moet ik afbreken, en echter mijn hart drong my om U te schrijven; ook is het veellicht de laatste maal dat het my vergund wordt. Hoe het zij, de Liefde Gods en de Genade des Heeren met de gemeenschap des Heiligen Geest zij met U en met ons allen! Amen.

Ik teeken met de oprechtste gevoelens, als steeds,

Uw Dv. en liefhebbende Vriend en Broeder in den geloove des eenigen heils,

BILDERDIJK.

Haarlem, den 11 Aug^{s} 1828.

14.

WelEerwaarde Heer, *altijd geliefde Vriend!*

Het is zoo, dit twee en zeventigste jaar van mijn leven is my zeer zwaar en treffend geweest door eene aanhoudende krankte en verzwakking van lichaam en geestvermogens, die my niet alleen alle lust en opwekking wegnam maar ook het geheugen-zelf in een zeer hoogen graad verwoest heeft, zoo dat ik my

naanwlijks aan personen, zaken, of gebeurtenissen, namen en tijden, herinneren kan, ja zelfs niet meer weet welken dag der week ik beleef. Hard valt my die toestand, daar het my allen arbeid onmooglijk maakt en eene rustelooze verwarde door één woeling van onverbonden denkbeelden door mijn hoofd zuist zonder samenhang of resultât, en vermoeiende boven alle uitdrukking. Te rug denkende, is al het voorledene my als een flaauwe droom, en het tegenwoordige zelf als een verschijnsel zonder wezendlijkheid. Maar de toekomst dan? Ook deze zweeft my als in mijmering voor den geest, zonder indruk; en zelfs herken ik dikwijls de lieden niet die my komen zien. - In dien staat zal het U niet verwonderen, indien ik achteloos ben in 't briefschrijven; maar meer, dat ik nog leve en schrijven kan.

Ik meende U echter op uwen lieven en voortreflijken brief van den 25^{n} November (die voor my ligt) geandwoord te hebben. Is dit zoo niet, schrijf het aan geene verkoeling van 't hart, maar verval van het hoofd toe. Het smart my, zoo gy my daarin miskendet. Geloof ook niet dat ik (zoo zelfs in uw schrijven iets geweest mocht zijn, 't geen er nooit in was,) zoo lichtelijk geraakt zou wezen, om eene briefwisseling af te breken met iemand wien ik, als met U, verbonden ben door iets meer dan menschlijke betrekkingen.

Heb dank voor uwe hartlijke Nieuwjaarszegening, en neem ook de mijne aan. De Almachtige verhoore ook de flaauwste zucht voor uw welzijn en dat der

uwen voor nu en eeuwig! Bid voor my en de mijnen, en vloeien onze tranen van berouw en van dankbaarheid, en aanbidding te samen aan de voeten onzes eenigen Heilands, Ontfermers, en Verlossers die ons door Zijn bloed zich geheiligd heeft.

Vaarwel en zij Zijn Geest met ons allen in de verwachting eener zalige toekomst! Ik teeken van harte

Uw hartelijke Vriend, broeder, en dienaar,

BILDERDIJK.

Haarlem, 8 January 1829.

15.

WelEerwaarde Heer, *veelgeachte en altijd dierbare Vriend!*

Lang had ik naar eenige tijding van U verlangd, en gewenscht uw stilzwijgen of vergetelheid te storen en af te breken, doch de traagheid die de drukkende last des ouderdoms met zich brengt, deed my dit telkens uitstellen; en het was my dus een innig genoegen, een brief met uw hand en cachet te zien, en vooral van een inhoud als waarop ik thauds het genot heb van te mogen andwoorden. Gy vergat my dan niet, en wy deelen nog in de oude wederzijdsche gevoelens; en de zegen des Heeren is op uw huis en op uwen arbeid in Zijnen wijngaard! Dank zij Hem, den Koning zijner Kerke en de rots onzes betrouwens! Wat my betreft, lieve Vriend, ik ga niet slechts gebukt onder het pak mijner hooge jaren, maar bezwijk met

lichaam en geest; in eene zeer bedroevende memorieloosheid vervallen zijnde, die my alle studie, allen arbeid, alle boekoefening moet doen opgeven, en het leven derhalve tot last maakt, ja tot pijniging. Mijne lieve Wederhelft is mede zeer verzwakt en lijdt niet weinig; en alleen mijn Zoon is van ons-allen in redelijke welvaart.

Deze heeft tot onze groote blijdschap voor eenige weken zijne belijdenis afgelegd by Ds. Manger, en dit op een wijze, die hem diep doordrongen getoond heeft van de waarheden onzes geloofs. Dit vertroost my van vele ongelegenheden waarmede mijne grijsheid te worstelen heeft, doch waarby ook stof van dankzegging in meer dan één opzicht is, mocht ik 's Hoogsten weldadigheden slechts beter erkennen! - De oogen rondslaande, meen ik met U, zichtbare blijken te ontwaren van de aannadering onzer verwachting. Alles schikt zich (naar mijn inzien) tot de vervulling daarvan. Daar bereidt zich eene nieuwe scheuring of afscheiding tusschen Christus en de Redendienst die toch loutere zelfdienst is en ten verderve voert.

Heb dank voor uwe lieve heilwenschen, en ontfang de mijnen over U en de uwen. Gedenk my ook in uwe gebeden. Ik gevoel dat mijn einde naby is, en vreeze 't niet. Wy weten toch op Wien wy hopen; en gewis, ook dit hopen is niet uit ons-zelven. - De Genade zij met ons en make ons getrouw tot den einde! - Verkwik my nu en dan met eenig schrijven, als broeder, als leeraar, als uitdeeler van de onuitputbare schatten des Euangeliums, waarin wy

biddende hopen te volharden, en geloof my steeds van harte,

WelEerwaarde Heer, Vriend en Broeder in het geloof,

Uw innig beminnende Vriend en Dienaar,

BILDERDIJK.
Haarlem, 19 July 1829.

16.

WelEerwaarde Heer, *veelgeachte Vriend en Medestrijder!*

Recht dierbaar en aangenaam was het my, na zoo veel tusschentijds eens wederom een blijk uwes aandenkens van uwe hand te mogen ontfangen in mijnen zoo geweldig vervallen toestand van geest en lichaam, als waarin ik sedert vele maanden lijdende ben. Niet dat ik over groote pijnlijkheden te klagen hebbe, maar eene genoegzaam volstrekte memorieloosheid maakt my niet alleenlijk onbekwaam tot alles wat ter oefening van het verstand behoort, maar tot zelfs den daaglijkschen omgang. Wat dit inhebbe, kan zich niemand verbeelden; echter ik beklaag my ook niet hierover, in een ouderdom, onder allerici kwellingen en tegenspoeden bereikt, doch waarin ik my niet dan reddingen en bewaringen van de Goddelijke Voorzienigheid te herinneren heb, en de wareld mocht leeren kennen in al hare onwaarde en nietigheid. Heb gy dank van mijne dierbare Wederhelft als van my voor uwen recht Christelijken heilwensch ter gelegenheid van de toetreding mijns

lieven zoons tot des Heilands gemeenschap, en vaar voort (bid ik) ons in uwe gebeden te gedenken.

Uw heerlijk en recht Christlijk schrijven heeft my verkwikt en het hart welgedaan. Gy weet dat ik die gevoelens die gy daarin uitdrukt, van jongs af in 't harte door de onuitsprekelijke Genade onzes Heeren gekoesterd heb, en zy sterken my by dit naderend einde. Het ontbreekt niet aan kwelling en strijd, uiten inwendig; doch immers wy strijden niet alleen, maar onder 't schild des geloofs dat voor geene pijlen des boozen doordringbaar is en waartegen noch aardsche noch geestlijke macht ooit bestaan zal.

Ik kende Alberthoma als naverwant van de Chevalliers tot welke ik (maar inzonderheid tot den Predikant die toen te Groningen stond) betrekking van vriendschap gehad heb; doch zijne schriften weet ik niet te kennen. De jaren mijner ballingschap hebben een groot vak in mijne bekendschap met personen, schriften, en zaken onzes Vaderlands gemaakt, en mijn lichaam, verstand, en middelen deels gekraakt, deels ten eenenmaal verwoest. Doch ook in alle deze opzichten mag ik met Job zeggen: den naam des Heeren zij gedankt!

My kan of wil men (naar 't schijnt) niet in rust laten. De woelige Le Sage ten Broek heeft openlijk een brief doen verschijnen, quasi aan my gericht, schoon nooit aan my toegezonden; en ik heb het mijn plicht geacht, my dit niet te laten aanlenen, maar daar op gelijke manier een andwoord op te doen verschijnen; ik zend U dit andwoord hiernevens, *μένων ἐν οἷς ἔμαθον* als de Apostel zegt.

Ontfang onzer aller hartengroet, en denk aan ons in den gebede. Hy sterke U en zegene U en de uwen, die de Heer Zijner Kerk en de rots van ons betrouwen is, en Hy make U meer en meer nuttig in uwe Euangeliedienst, en voorts - 2 Thess. III, 16!

Ik teeken met de innigste hartelijkheid,

Uw oprechte liefhebbende en Onderd. Dienaar en Vriend, in alle betrekkingen,

BILDERDIJK.

Haarlem, d. 31 Octr 1829.

P.S. Ik vergat nog uw vraag over den *doodslag*. Zekerlijk, mijn waarde Vriend, is niemand des onschuldig. Onze Catechismus drukt dit opzettelijk uit, als hy den haat, nijd, en toorn daaronder begrijpt. Ook drukte ik dit zoo uit in mijne paraphrasis van den 51^{n} Psalm:

> ‘Bevrij me, ô God mijns beils, van *bloedschuld!* - Ja, van 't bloed
> Waar toorn en wraak naar dorst, al verwt het staal noch handen.
> ô Ruk hun wortel uit, van 't diepverpest gemoed
> Dat, in zijn weerwil zelfs, ontembre tochten voedt,
> En scheur my 't zuchiend hart uit's Boozen gruwelbanden.’

Verlost my van bloedschulden, zegt de Profeet, en het ziet onmiddelijk en rechtstreeks op den moord van Uria; maar het betreft in de innige (schoon niet uiterlijke) toepassing, ons-allen, wier bewegingen onheilig zijn en de zaden van alle kwaad in onzen boezem dragen, en het zij verder of wat minder verr' nog in werking uitgeschoten, het zelfde zaad zijn; dan ook, zoo de Algoedheid de volkomenste uitschie-

ting in Zijne Voorzienigheid genadig onderdrukte. - De schuld ligt in geene uiterlijkheid van daad, maar in 't hart. - Zie daar mijn gevoelen.

17.

WelEerwaarde Heer en altijd geliefde Vriend en Broeder!

Ja voorzeker blijft mijn hart immer een oprecht deel nemen in 't gene uw huislijk genoegen en welvaart betreft, en zoo is het inzonderheid mede ten aanzien van den zegen der gelukkige bevalling uwer dierbare Echtgenoote. Het aangenaam bericht hiervan verheugt my hooglijk, en mijn tederste wenschen, zoo voor de jonggeborene als verheugde moeder, gaan vuriglijk op, tot de bron des levens, voor beider heil, welwezen, en behoud.

Met innige aandoening schrijf ik dezen in dees mijnen eenzamen toestand, welke niet anders dan een geduurzaam verkwijnen is in het uitzicht op het naderend einde van mijne steeds verdrietvolle loopbaan, waarvan ik den zich verhaastenden toetred meer en meer te gemoet snelle. Wees inmiddels verzekerd van de ongeveinsde liefde des harten en de verkleefdheid, waarmede ik steeds ben en wensch te blijven,

Uw welmeenende Vriend, Dienaar en Broeder in Liefde, Geloove, en Hoop,

BILDERDIJK.

Haarlem, 7 Nov. 1831.

X.
Aan Ds. Justus Hiddes Halbertsma, te Deventer.

Fragmenten.

Recht aangenaam zal het my zijn dat uwe aanmerkingen over den Frizo het licht zien: wat my betreft, ik ben thands geheel buiten staat ergens deel in te nemen, en dank U derhalve voor uwe aanbieding. - N.N. heeft geen idée van hooge Poëzy, veel min van een Heldendicht, en hy is door zijn gestel en wijze van zijn, daar ook geenzins vatbaar voor. - Heldendicht en Treurspel zijn twee verschijnselen in de wareld van kunst en gevoel, waarover elk naar zijne vatbaarheden oordeelt en dus altijd kwalijk. Maar 't ideaal daarvan te vatten, en aan dat ideaal boven ons een werk te toetsen, daar denkt niemand aan. Het is ook in deze eeuw of de laatste helft der vorige niet, dat men daar vatbaarheid voor zoeken moet. Van dat men er druk over geschreven heeft, en de hersens met opinien vervuld, was men machteloos

om een vonk van waren genie te vatten, of zelfs te kunnen verdragen of dulden.

Leyden, 19 Febr. 1827.

Gy spreekt my van *Volkslied.* - Eerst diende daar toch wel een *Volk* te wezen; en daar zie ik geen blijk meer van. 't Mag zijn dat er by U Friezen, als men ze kent, nog zoo iets overig is, dat daarnaar gelijkt, maar my komt sints lang niets voor het oog dat my aan een Volk herinnert; of dat wonderlijk mengsel van *egoismus* en *kosmopolitismus* moest daarvoor door kunnen gaan, 't geen zich-zelven verwoest.

Haarlem, den 30 Maart 1828.

Wat zijn thands Recensien? - Onverstand heeft er zich noodwendig meester van gemaakt; en men kon er om lachen, ware 't niet dat zy op jonge lieden invloeden hebben, die hun verstand, smaak, en innig gevoel verwoesten. Alles wordt klub-party; en gevoel voor goed, schoon, en waar, is verloren.

Uw oordeel over Ossiaan wil ik gaarne bevestigen. Maar de beschaafde kan de onbeschaafdheid niet uitdrukken. 't Is als of wy een halfjarig kind een Oratie in den mond leggen.

Wat Onno Zwier van Haren betreft; hy was een groot genie, maar zijn er die *sine admixtione aliquâ dementiae?* enz. enz.

Haarlem, 25 April 1829.

XI.
Aan Mr. A. van Halmael junior, te Leeuwarden.

WelEdele Gestrenge Heer!

Het oude zeggen van den Comicus: Nae, intelligendo faciunt ut nihil intelligant, past op uwe berispers, en in deze dagen van woordziftery is niets gemeener dan dit. Gy vraagt mijn gevoelen, maar wat doet dit af? Ieder heeft een taalkramery op zijn eigen hand, en deze verschilt in 't oneindige; maar scribendi rectè sapere est principium et fons. Wel en juist denken moet van de uitdrukking beslissen.

De uwe:

> ‘Ontmoeten twee zich ooit die elk zijn weg bewandelen,’

is, naar mijn gevoelen, juist. - *Zijn weg* BE*wandelen* is zekerlijk grammaticaal beter dan *zijn weg wandelen;* dewijl *wandelen* geen *transitivum* is maar *bewandelen* wel, en 't laatste derhalve 't regimen van den vierden naamval meêbrengt; het eerste dezen naamval niet verwekt *suâ vi*, maar door er een prae-

positie (als b.v. *langs*) by te verstaan. De vraag '*ontmoeten zy zich*' in 't meervoudige gedaan, eischt ook het meervoudige *die wandelen*, en *elk zijn weg* is een tusschen in vallende explicatie van de wandelaars die in het denkbeeld zich verdeelen. - Voorts dat men hier *elk* ZIJN *weg*, en niet *elk* HUN *weg* zeggen moet, is tastbaar klaar (zoo ik dus spreken mag). Immers zullen uw berispers niet beweeren dat *elk* een plurale is, noch ELK HEBBEN HUN *eigen vooroordeel* goedkeuren. Wil men dit met het werkwoord in het meervoudige zeggen, zoo moet het meervoudige pronomen ZY het meervoudige van het verbum determineeren, en *elk hebben* ZY HUN *vooroordeel*, zal de phrasis zijn, in welk geval ELK eene determinatie van ZY ter individueele toepassing is. *Elk hun weg* zou dus louter onverstand zijn.

Doch waarom UEdGestr. zoo niet in proza zoudt durven schrijven, bevat ik niet, ten zij men tot grondregel stelt, dat het gezond verstand niet meer in het proza geduld worden mag, waar het inderdaad, met alle de tegenwoordige scherpzinnigheid wel eenigzins naar toe schijnt te loopen.

En wat is dan toch *elk?* Immers niets anders dan een oud Friesche uitspraak van *allig;* dat is, een adjectivaal substantief in het enkelvoudige. Zal nu iemand zeggen: *alles heeft hun kruis* of *al wat is draagt hun last?*

Dat *elk* eene eenheid uitdrukt, als UWEd. aanmerkt, is zeker; naamlijk: eene *distributive eenheid*. En hierop koomt het aan. Hiervan is 't dat men

zeggen kan: *Elk* WEET *niet wat* HY MOEST *weten*, en niet *wat* ZY MOESTEN. En het Latijnsche *singuli* koomt in geen opzichte met ons *elk* overeen. - Doch hoe kan men daarover twijfelen, terwijl men dagelijks zegt *elk mensch*, *elk geleerde*, *elk onkundige*, &c. &c.

Vergeef, WelEdele Gestrenge Heer, dit ellendige kladschrift aan een afgeleefden paai, wiens verzwakking zich even zeer over hoofd, hand, en voeten uitstrekt, en wees verzekerd van de welmeenendheid waarmede ik my teeken,

WelEdele Gestrenge Heer,
UWelEdGestr. DW. Dienaar,
BILDERDIJK.
Haarlem, 8 Juny 1827.

XII.
Aan Mr. Maurits Cornelis van Hall, te Amsterdam.

1.

WelEdele Gestrenge Heer,

Op eene alleraangenaamste wijs word ik verrast door het voortreflijke Dichtstuk[1] uwer zuivere en altijd gekuischte en nette Zangster op my, in der daad een onwaardig voorwerp voor dergelijke lofspraak. Wat kan ik in dit mijn tegenwoordig diep verval, waarin alle schijnsel van Dichterlijke of andere vatbaarheid uitgedoofd is, dan UWelEdGestr. mijne diepe gevoeligheid voor deze uwe vereering betuigen; doch ook hiertoe zelfs ontbreken my de woorden.

Tegen uw vriendelijk verwijt zal ik my niet verdedigen, maar alleen aanmerken dat onze leeftijd ons vormt tot het geen wy worden, en de mijne my altijd contrair is geweest. Mag ik hierby voegen dat ik altijd oprecht en van alle veinzen vreemd en afkeerig was; en moge deze hoedanigheid aan welke ik ter dood toe getrouw hoop te blijven, mijne geringe dank-

(1) De Aloë. Zie Gedichten van Mr. M.C. van Hall; 2e Verz., bl. 79.

zegging voor UWEG. eerbewijs doen aanvaarden, uit een hart dat nimmer gevoelens geveinsd heeft.

Mijne zwakheid van hoofd verbiedt my hier iets meer of anders by te doen, dan de betuiging der hoogachting waarmede ik steeds ben,

WelEdele Gestrenge Heer,
UWelEdGestr. Ootmoedige en DV. Dienaar,
BILDERDIJK.
Haarlem, 7 Aug^{s} 1829.

2.

WelEdel Gestrenge Heer, *hooggeachte Vriend!*

Met innig dankgevoel ontfang ik het voortreflijk boekgeschenk uwer Gedichten, waarmede en waarin UWEG. my zoo byzonder vereerd hebt. Ik acht my in deze mijne tegenwoordige verzwaktheid van hoofd, geenzins bevoegd om den beoordeelaar te spelen; doch het ongemeen genoegen waarmede ik dezen Dichtbondel gelezen heb en werklijk herleze, U te mogen uitdrukken, is een zoo aangename plicht voor mijn hart, dat ik my daaraan niet weigeren kan. Vergun dat ik my in de aanhoudendheid uwer vriendschap moge aanbevelen en aanvaard de oprechte betuiging der hartlijk innige achting en verknochtheid waarmede ik de eer heb my te teekenen,

WelEdelgestrenge Heer, *hooggeschatte Vriend*,
UWelEdGestr. Ootm. en verplichte Dienaar en Vriend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 27 Aug^{s} 1829.

XIII.
Aan Mr. Hendrik Jacob Koenen, te Amsterdam.

WelEdele Heer en waarde Vriend,

Vergeef indien ik in mijne daaglijks toenemende zwakte van geest en lichaam kwalijk op uwe vriendlijke van den 22^{n} andwoorde. Het denken valt my moeilijk, en hoe zoude 't dan het schrijven niet.

Wat het beginsel der Bouwkunst betreft, dit is in het oog loopend. 't Is een beveiliging tegen weder en wind en uiterlijke overlast door beschutsel en deksel. Maar de wijze (hoe?) is, waar het op aan koomt; en hierin verschilt Bouwkunst van Bouwkunst, naar de plaatselijke behoefte en plaatselijke middelen verschillen.

Hiervan is de Grieksche Bouwkunst een geheel ander ding dan die van het Noorden, en deze een geheel ander dan die van het warme Oosten.

Over de Grieksche heeft men duizend bocken geschreven zonder haar te verstaan. Die van 't Noor-

den heeft men immer miskend; en aan die van het Oosten zelfs nooit behoorlijk opmerking gegeven. - De eerste heeft den *boomstam* tot beginsel; de tweede, een verbinding van steenen en balken door *ijzer;* en de derde, de *gordijntent*. - Het Gothisch heeft men nooit leeren verstaan, en verwart het met het Frankisch, het geen er zoo veel overeenkomst meê heeft als de dag met de nacht.

Het is zoo niet, als UE. meent, dat de Gothsche bouwkunst zoo algemeen stand gegrepen zou hebben; 't is een bouwen zonder beginsel of smaak, waar dit waar van is, maar geen Gothsch. Maar het zijn de Franschen die schier nooit verstaan wat zy zeggen, welke *Gothique* noemen wat zy niet *begrijpen*, en ongelukkig is dit bedroefd weinig. Goths was by hen een woord van verachting. De letters die zy niet kennen of niet *clegant* vinden noemen zy ook Gothiques, maar het zijn geene Gothsche letters, of waar de Gothsche taal in geschreven wordt. En wat men tegenwoordig een *Anticq gebouw* durft noemen verdient dien naam zoo goed als de facade van 't dolhuis te Amsterdam.

Wat het stelsel der gewichten en maten betreft; het is inderdaad willekeurig om dat er geen volkomenheid meer en dus ook geene volstrekte gelijkheid in den mensch is, die sints zoo veel geslachten op verschillende wijzen verviel en van de oorspronklijke volkomenheid in ontelbare opzichten afweek. - Dat het Romeinsch stelsel van maten en gewichten by de door hun onder 't juk gebrachte volken aangenomen

werd, was natuurlijk. - En wat de oorspronklijke munt van ons oude geld was, is te ongedetermineerd in de vraag-zelve om beandwoord te kunnen worden. - In een land dat geen mijnen heeft, koomt de munt zekerlijk van elders.

Ik verheug my, dat UEd. smaak heeft in 't Romeinsche recht. - 't Is aan de getrouwe samenparing dezer studie met het Godlijk Woord, dat het welzijn der Burgerstaten verknocht is; en het is dus dat de Romeinsche overheersching der voormaals bekende wareld, eene onwaardeerlijke zegen van voorbereiding tot het Christendom was.

Het stuk van F. van Sonnenberg ken ik niet, en even weinig den *Wareldstaat* van Kinker.....

Dat Homerus noch Ossiaan geene melding van barenssmarten maken is te danken aan den ruwen staat der natien waartoe zy behoorden. Men zie eens om by Wilden in Asrica en America, die zullen 't oplossen. - Doch zie daar tegen Rachels omkomen in barenswee, en vergelijk Gen. III, 16. - Met dat al is in alles meer schijn dan wezen. Op 't vaste land van Indië binden een jongeling en meisjen hunne onderarmen ter moedbetooning aan één, en leggen er eene kool vuurs op, die zy tot op 't been laten doorbranden, zonder 't gelaat te vertrekken. Gevoelen zy dan de pijn niet? - Ja wel degelijk; maar zy vermannen zich om er geen gevoel van te laten blijken. Zoo stoken sommige Brachmanen een vuurtjen aan op hun kale kruin. De moed om pijn door te staan is iets voor ons onbegrijplijks. Doch hoe veel is er

niet dat we nog niet in staat zijn behoorlijk op te lossen. - Wat *wil* zij, en welke kracht daarin ligt ten aanzien van geestlijke en lichaamlijke krachten, en door welk verband, weten wy niet. - Doch genoeg hier van! Ontfang mijn welmeenenden groet en geloof my oprechtelijk,

Uw welmeenenden Dr. en Vriend,
BILDERDIJK.

Haarlem, 23 Octr 1829.

Register der brieven in de vijf deelen voorkomende, gerangschikt naar tijdorde.

	1778.	
- - - -	Aan J.C. de Lannoy	I, 42.
	1779.	
25 Aug.	Aan D. van Alphen	I, 1.
18 Nov.	Aan A. van der Kroe	I, 94.
18 Dec.	Aan D. van Alphen	I, 8.
21 Dec.	Aan L. van Santen	I, 20.
	1780.	
17 Febr.	Aan R. Feith	I, 23.
17 Febr.	Aan J.C. de Lannoy	I, 50.
17 Febr.	Aan dezelfde	I, 56.
9 Maart.	Aan dezelfde	I, 59.
9 Maart.	Aan dezelfde	I, 71.
30 Maart.	Aan dezelfde	I, 73.
21 April.	Aan R. Feith	I, 26.
11 Mei.	Aan denzelsden	I, 28.
13 Junij.	Aan denzelfden	I, 30.
23 Junij.	Aan denzelfden	I, 33.
30 Junij.	Aan J.C. de Lannoy	I, 80.
9 Aug.	Aan dezelfde	I, 86.
	1781.	
- - - -	Aan R. Feith	I, 37.
23 Mei.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 115.
22 Aug.	Aan Studium Scient. Genitrix	I, 96.
14 Oct.	Aan J.C de Lannoy	I, 91.
	1782.	
27 Jan.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 117.
11 Febr.	Aan denzelfden	I, 118.

30 Junij.	Aan een ong. Vriend	I, 99.
30 Junij.	Aan B. Ruloffs	I, 109.
	1783.	
20 Aug.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 120.
2 Nov.	Aan A. Loosjes Pz.	I, 217.
	1784.	
12 Julij.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 124.

	1784.	
24 Julij.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 126.
9 Aug.	Aan denzelfden	I, 131.
6 Dec.	Aan denzelfden	I, 132.
	1785.	
27 Mei.	Aan P.J. Uylenbroek	I. 133.
22 Oct.	Aan denzelfden	I, 135.
30 Nov.	Aan denzelfden	I, 136.
	1786.	
27 April.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 138.
2 Junij.	Aan denzelfden	I, 139.
26 Aug.	Aan denzelfden	I, 141.
28 Sept.	Aan denzelfden	I, 142.
5 Oct.	Aan denzelfden	I, 144.
5 Oct.	Aan denzelfden	I, 150.
29 Dec.	Aan denzelfden	I, 151.
	1787.	
7 Jan.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 152.
13 Jan.	Aan denzelfden	I, 154.
2 Febr.	Aan denzelfden	I, 135.
4. 5 Aug.	Aan denzelfden	I, 157.
22 Nov.	Aan denzelfden	I, 161.
26 Dec.	Aan denzelfden	I, 162.
	1788.	
13-17 Jan.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 165.
9 Mei.	Aan denzelfden	I, 169.
2 Junij.	Aan denzelfden	I, 172.
1 Nov.	Aan denzelfden	I, 173.
30 Dec.	Aan denzelfden	I, 175.
	1789.	
14 Maart.	Aan A. Loosjes Pz.	I, 221.

	1790.	
12 Jan.	Aan A. Loosjes Pz.	I, 224.
17 Jan.	Aan denzelfden	I, 228.
18 Jan.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 176.
20 Sept.	Aan denzelfden	I, 179.
31 Oct.	Aan A. Loosjes Pz.	I, 236.
	1791.	
21 Mei.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 181.
21 Junij.	Aan denzelfden	I, 182.
31 Julij.	Aan denzelfden	I, 183.
	1792.	
23 Mei.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 188.
16 Junij.	Aan denzelfden	I, 189.
	1793.	
3 Mei.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 191.
6 Oct.	Aan G. Outhuys	I, 241.
6 Nov.	Aan denzelfden	I, 245.
	1794.	
6 Mei.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 192.
14 Junij.	Aan denzelfden	I, 195.
4 Oct.	Aan denzelfden	I, 199.
	1795.	
11 Febr.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 200.
27 Maart.	Aan denzelfden	I, 203.

	1795.	
5 April.	Aan G. Outhuys	I, 245.
10 April.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 204.
14 April.	Aan G. Outhuys	I, 248.
18 April.	Aan denzelfden	I, 250.
24 April.	Aan denzelfden	I, 250.
29 Oct.	Aan denzelfden	I, 252.
	1796.	
26 Febr.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 208.
5 Julij.	Aan G. Outhuys	I, 256.
26 Dec.	Aan I. Bilderdijk	I, 303.
	1797.	
26 Dec.	Aan G. Outhuys	I, 257.
5 Mei.	Aan denzelfden	I, 262.
	1798.	
5 Jan.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 211.
28 Mei.	Aan A. Loosjes	I, 238.
	1803	
16 Junij.	Aan P.J. Uylenbroek	I, 216.
16 Junij.	Aan the Union of Christians	I, 310.
	1805.	
10 Maart.	Aan den Rec. der Mengelingen	II, 1.
27 Maart.	Aan denzelfden	II, 10.
4 April.	Aan denzelfden	II, 12.
4 Junij.	Aan denzelfden	II, 24.
4 Julij.	Aan denzelfden	II, 33.
27 Julij.	Aan denzelfden	II, 39.
	1805.	

1 Aug.	Aan F.W. Pestelen v.d. Keessel.	I, 315.
15-18 Oct.	Aan den Rec. der Mengelingen	II, 41.
17 Nov.	Aan denzelfden	II, 73.
	1806.	
28 Maart.	Aan den Uitg. der Letteroef.	III, 1.
9 Junij.	Aan J. de Bosch	III, 6.
20 Julij.	Aan J. de Vries	II, 87.
13 Aug.	Aan H van Wijn	III, 9.
18 Aug.	Aan J. de Vries	II, 92.
3 Sept.	Aan denzelfden	II, 102.
29 Sept.	Aan denzelfden	II, 111.
8 Oct.	Aan denzelfden	II, 112.
4 Dec.	Aan denzelfden	II, 118.
	1807	
13 Jan.	Aan J. de Vries	II, 125.
13 Jan.	Aan W.A. Ockerse	III, 49.
17 Jan.	Aan J. de Vries	II, 126.
19 Jan.	Aan denzelfden	II, 134.
23 Febr.	Aan W.A. Ockerse	III, 52.
4 Mei.	Aan J. de Vries	II, 140.
28 Mei.	Aan J. de Vries	II, 149.
18 Junij.	Aan denzelfden	II, 150.
24 Sept.	Aan J. de Bosch	III, 8.
30 Nov.	Aan J. de Vries	II, 153.
	1808.	
26 Jan.	Aan J. de Vries	II, 158.
19 Febr.	Aan M. Siegenbeek	III, 59.
21 Febr.	Aan J de Vries	II, 161.
25 Febr.	Aan denzelfden	II, 165.
6 Maart.	Aan denzelfden	II, 173.

	1808	
7 Maart.	Aan J. de Vries	II, 175.
12 April.	Aan denzelfden	II, 177.
19 Mei.	Aan denzelfden	II, 183.
11 Junij.	Aan W.A. Ockerse	III, 54.
12 Junij.	Aan J. de Vries	II, 187.
22 Junij.	Aan denzelfden	II, 190.
12 Aug.	Aan G. Outhuys	I, 265.
28 Oct.	Aan H. Tollens Cz.	III, 64.
7 Dec.	Aan H. van Wijn	III, 10.
	1809	
28 Febr.	Aan H. van Wijn	III, 11.
12 April.	Aan denzelfden	III, 15.
1 Mei.	Aan denzelfden	III, 19.
1 Junij.	Aan denzelfden	III, 23.
20 Julij.	Aan C.F. Brisseau Mirbel	III, 74.
27 Aug.	Aan S.Iz. Wifelius	III, 82.
	1810	
24 Jan.	Aan J. de Vries	II, 193.
24 Febr.	Aan denzelfden	II, 196.
12 Maart.	Aan G. Outhuys	I, 267.
5 April.	Aan J. de Vries	II, 197.
13 April.	Aan denzelfden	II, 198.
11 Sept.	Aan H. van Wijn	III, 25.
24 Sept.	Aan N.G. van Kampen	III, 187.
	1812	
24 Sept.	Aan J. de Vries	II, 199.
20 Jan.	Aan H. van Wijn	III, 28.
10 Febr.	Aan a Moldenhawer	III, 191.
1 April.	Aan H. van Wijn	III, 30.
17 April.	Aan denzelfden	III, 34.
27 Mei.	Aan J. Grimm	III, 196.

	1812.	
10 Junij.	Aan J. Grimm	III, 202.
25 Aug.	Aan G. Outhuys	I, 272.
28 Sept.	Aan J. Grimm	III, 214.
	1813.	
14 Febr.	Aan H. van Wijn	III, 36.
5 Febr.	Aan J. Grimm	III, 227.
31 Maart.	Aan denzelfden	III, 239.
31 Maart.	Aan een Predikant	III, 259.
	1814.	
14 Jan.	Aan A.R. Falck	III, 275.
	1815.	
22 Junij.	Aan J.W. Bilderdijk	III, 277.
11 Sept.	Aan denzelfden	III, 278.
6 Oct.	Aan H. van Wijn	III, 41.
28 Nov.	Aan J. Grimm	III, 251.
15 Dec.	Aan H. Tollens Cz	III, 66.
	1816.	
28 Febr.	Aan J. de Vries	II, 199.
7 Sept.	Aan A. ten Broecke Hockstra	III, 285.
23 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 1.
5 Nov.	Aan J.W. Bilderdijk	III, 280.
	1817.	
1 Fehr.	Aan I. da Costa	IV, 3.
10 Febr.	Aan A. ten Broecke Hoekstra	III, 289.
11 Maart.	Aan I. da Costa	IV, 6.
23 Maart.	Aan J.W. Bilderdijk	III, 283.
7 Mei.	Aan G. Outhuys	I, 275.

	1817.	
25 Mei.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 87.
25 Junij.	Aan denzelfden	III, 89.
2 Aug.	Aan J. de Vries	II, 200.
23 Aug.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 183.
24 Aug.	Aan I. da Costa	IV, 9.
2 Sept.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 183.
25 Sept.	Aan denzelfden	III, 90.
11 Nov.	Aan denzelfden	III, 183.
28 Nov.	Aan G.v. Lennep	III, 297.
30 Nov.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 93.
	1818.	
17 Jan.	Aan F. Schluymer	III, 300.
18 Jan.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 100.
7 Maart.	Aan A. de Vries	II, 300.
8 Maart.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 102.
18 Maart.	Aan denzelfden	III, 184.
26 Maart.	Aan denzelfden	III, 103.
26 Julij.	Aan G. Outhuys	I, 280.
10 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 13.
10 Julij.	Aan J. de Vries	II, 203.
20 Julij.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 108.
26 Aug.	Aan denzelfden	III, 114.
4 Sept.	Aan J. van Walré	III, 306.
16 Sept.	Aan denzelfden	III, 309.
18 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 14.
23 Dec.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 115.
	1819.	
7 Jan.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 117.
11 Maart.	Aan A. de Vries	II, 302.
28 Maart.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 123.
7 April.	Aan A. de Vries	II, 304.
20 April.	Aan J. de Vries	II, 204.

15 Mei.	Aan A. Capadose	V, 1.
16 Mei.	Aan S.Iz. Wifelius	III, 124.
13 Julij.	Aan denzelfden	III, 126.
	1819	
20 Julij.	Aan S.Iz. Wifelius	III, 128.
20 Aug.	Aan A. ten Broecke Hoekstra	III, 295.
22 Aug.	Aan H.H. Klijn	III, 317.
27 Aug.	Aan G. Outhuys	I, 288.
27 Sept.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 184.
7 Oct.	Aan A. de Vries	II, 306.
14 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 16.
	1820.	
15 Maart.	Aan S Iz. Wiselius	III, 130.
18 April.	Aan denzelfden	III, 132.
28 April.	Aan denzelfden	III, 185.
5 Aug.	Aan M. de Haas	III, 328.
11 Aug.	Aan I. da Costa	IV, 18.
16 Aug.	Aan J. de Vries	II, 209.
4 Sept.	Aan I. da Costa	IV, 21.
10 Oct.	Aan J.F. Willems	V, 190.
19 Oct.	Aan denzelfden	V, 192.
26 Oct.	Aan denzelfden	V, 194.
24 Nov.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 185.
	1821.	
3 Jan.	Aan J. de Vries	II, 210.
3 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 22.
25 Jan.	Aan denzelfden	IV, 26.
29 Jan.	Aan J. de Vries	II, 216.
31 Jan.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 186.
8 Febr.	Aan J. de Vries	II, 219.
18 Febr.	Aan denzelfden	II, 221.
22 Febr.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 134.
21 April.	Aan A. de Vries	II, 307.
26 April.	Aan G. Outbuys	I, 288.

26 Junij.	Aan J. de Vries	II, 223.
3 Julij.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 135.
30 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 28.
18 Oct.	Aan denzelfden	IV, 30.

1822.

1 Jan.	Aan H. Tollens Cz.	III, 67.
18 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 32.
20 Jan.	Aan A.H. Hoffmann v. Fallersleben	V, 216.
6 Febr.	Aan denzelfden	V, 217.
16 Febr.	Aan denzelfden	V, 221.
21 Febr.	Aan H.H. Klijn	III, 319.
27 Febr.	Aan A. Capadose	V, 3.
18 Maart.	Aan J. van Walré	III, 311.
31 Maart.	Aan denzelfden	III, 312.
5 April.	Aan S Iz. Wiselius	III, 186.
14 April.	Aan P.J. Zuylen van Nyevelt	V, 236.
10 Mei.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 138.
20 Junij.	Aan I. da Costa	IV, 33.
5 Julij.	Aan H. van Wijn	III, 45.
5 Julij.	Aan M. de Haas	III, 330.
5 Julij.	Aan denzelfden	III, 331.
10 Julij.	Aan denzelfden	III, 332.
15 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 35.
15 Julij.	Aan A. Capadose	V, 5.
22 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 37.
15 Aug.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 153.
16 Aug.	Aan A. Capadose	V, 8.
5 Sept.	Aan I. da Costa	III, 38.
5 Sept.	Aan A. Capadose	V, 11.
24 Sept.	Aan G. Outbuys	I, 291.
26 Sept.	Aan H. van Wijn	III, 46.
27 Sept.	Aan J. de Vries	II, 224.
27 Sept.	Aan A. de Vries	II, 308.
27 Sept.	Aan W. de Clercq	V, 241.
9 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 40.
16 Nov.	Aan denzelfden	IV, 44.
18 Nov.	Aan M. de Haas	III, 334.
18 Nov.	Aan denzelfden	III, 335.

28 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 45.
3 Dec.	Aan A. Capadose	V, 13.
	1822.	
4 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 48.
16 Dec.	Aan denzelfden	IV, 49.
23 Dec.	Aan A. de Vries	II, 311.
24 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 54.
25 Dec.	Aan A. Capadose	V, 15.
29 Dec.	Aan I. da Costa	IV. 60.
	1823.	
7 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 67.
7 Jan.	Aan J.L. Kesteloot	V, 246.
15 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 70.
18 Jan.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 153.
22 Jan.	Aan A. Capadose	V, 21.
24 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 71.
11 Febr.	Aan denzelfden	IV, 74.
15 Febr.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 159.
20 Febr.	Aan I. da Costa	IV, 76.
23 Febr.	Aan J.L. Kesteloot	V, 246.
28 Febr.	Aan I. da Costa	IV, 79.
6 Maart.	Aan denzelfden	IV, 81.
12 Maart.	Aan W. de Clercq	V, 243.
14 Maart.	Aan I. da Costa	IV, 86.
18 Maart.	Aan denzelfden	IV, 93.
20 Maart.	Aan A. Capadose	V, 25.
30 Maart.	Aan G. Outhuys	I, 293.
4 April.	Aan I. da Costa	IV, 94.
9 April.	Aan denzelfden	IV, 96.
22 April.	Aan A. Capadose	V, 28.
1 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 99.
11 Mei.	Aan denzelfden	IV, 100.
12 Mei.	Aan A. Capadose	V, 30.
19 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 103.
28 Mei.	Aan denzelfden	IV, 106.
22 Junij.	Aan denzelfden	IV, 112.

22 Junij.	Aan A. Capadose	V, 33.

1823

27 Junij.	Aan I. da Costa	IV, 117.
27 Junij.	Aan A. Capadose	V, 39.
4 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 120.
10 Julij.	Aan A. Capadose	V, 46.
20 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 124.
20 Aug.	Aan denzelfden	IV, 127.
8 Aug.	Aan A. Capadose	V, 49.
21 Aug.	Aan denzelfden	V, 52.
23 Aug.	Aan J. de Vries	II, 224.
23 Aug.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 160.
23 Aug.	Aan H.H. Klijn	III, 321.
28 Aug.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 162.
16 Sept.	Aan I. da Costa	IV, 131.
21 Sept.	Aan A. Capadose	V, 55.
26 Sept.	Aan I. da Costa	IV, 134.
27 Sept.	Aan A. Capadose	V, 58.
9 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 139.
10 Oct.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 166.
10 Oct.	Aan A. Capadose	V, 61.
16 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 144.
16 Oct.	Aan A. Capadose	V, 64.
24 Oct.	Aan denzelfden	V, 66.
31 Oct.	Aan denzelfden	V, 69.
2 Nov.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 171.
6 Nov.	Aan D.v. Hogendorp	V, 252.
14 Nov.	Aan A. Capadose	V, 73.
23 Nov.	Aan denzelfden	V, 77.
24 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 149.
3 Dec.	Aan D.v. Hogendorp	V, 253.
4 Dec.	Aan A. de Vries	II, 313.
7 Dec.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 172.
20 Dec.	Aan A. Capadose	V, 89.

1824.

19 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 152.
	1824	
20 Febr.	Aan J. de Vries	II, 225.
20 Febr.	Aan I. da Costa	IV, 153.
27 Febr.	Aan denzelfden	IV, 155.
8 Maart.	Aan J. de Vries	II, 226.
18 Maart.	Aan A. Capadose	V, 90.
24 Maart.	Aan I. da Costa	IV, 158.
1 April.	Aan denzelfden	IV, 160.
15 April.	Aan denzelfden	IV, 163.
24 April.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 175.
28 April.	Aan A. Capadose	V, 93.
19 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 164.
19 Mei.	Aan B. Heykens	V, 258.
22 Mei.	Aan A.H. Hoffmann v. Fallersleben	V, 224.
29 Mei.	Aan A. Capadose	V, 97.
15 Junij.	Aan I. da Costa	IV, 165.
20 Junij.	Aan denzelfden	IV, 168.
30 Junij.	Aan A. Capadose	V, 100.
11 Julij.	Aan B. Heykens	V, 260.
11 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 170.
23 Julij.	Aan A Capadose	V, 102.
26 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 172.
5 Aug.	Aan denzelfden	IV, 176.
11 Sept.	Aan denzelfden	IV, 178.
15 Sept.	Aan A.H. Hoffmann v. Fallersleben.	V, 227.
21 Sept.	Aan I. da Costa	IV, 180.
13 Nov.	Aan A. Capadose	V, 105.
14 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 182.
14 Nov.	Aan B. Heykens	V, 263.
21 Nov.	Aan J. de Vries	II, 230.
4 Dec.	Aan denzelfden	II, 232.
5 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 185.
17 Dec.	Aan denzelfden	IV, 187.
22 Dec.	Aan denzelfden	IV, 188.

27 Dec.	Aan denzelfden	IV, 189.
31 Dec.	Aan denzelfden	IV, 191.

1825.

1 Jan.	Aan A. Capadose	V, 111.
3 Febr.	Aan I. da Costa	IV, 192.
12 Febr.	Aan denzelfden	IV, 194.
17 Febr.	Aan denzelfden	IV, 195.
20 Febr.	Aan denzelfden	IV, 199.
25 Febr.	Aan denzelfden	IV, 201.
28 Febr.	Aan denzelfden	IV, 203.
4 Maart.	Aan denzelfden	IV, 208.
19 Maart.	Aan denzelfden	IV, 212.
28 Maart.	Aan denzelfden	IV, 213.
12 April.	Aan denzelfden	IV, 215.
18 April.	Aan J.F. Willems	V, 195.
25 April.	Aan I. da Costa	IV, 216.
25 April.	Aan J.F. Willems	V, 197.
8 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 219.
9 Mei.	Aan A.H. Hoffmann v. Fallersleben	V, 229.
17 Junij.	Aan I. da Costa	IV, 221.
30 Junij.	Aan A. Capadose	V, 112.
18 Julij.	Aan J.F. Willems	V, 201.
20 Julij.	Aan J. de Vries	II, 234.
4 Aug.	Aan denzelfden	II, 236.
5 Aug.	Aan A Capadose	V, 114.
5 Aug.	Aan J.F. Willems	V, 204.
18 Aug.	Aan I. da Costa	IV, 223.
29 Aug.	Aan denzelfden	IV, 225.
7 Sept.	Aan denzelfden	IV, 227.
24 Sept.	Aan denzelfden	IV, 229.
2 Oct.	Aan A. Capadose	V, 116.
14 Oct.	Aan C.C. Callenbach	V, 266.
19 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 231.
9 Nov.	Aan A.H. Hoffmann v. Fallersleben	V, 231.
3 Dec.	Aan J.F. Willems	V, 207.
10 Dec.	Aan H.H. Klijn	III, 322.

23 Dec.	Aan A. Capadose	V, 120.
	1825.	
26 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 233.
26 Dec.	Aan G. Outhuys	I, 300.
1826.		
1 Jan.	Aan J. de Vries	II, 237.
14 Jan.	Aan A. Capadose	V, 122.
10 Febr.	Aan I. da Costa	IV, 234.
5 Maart.	Aan denzelfden	IV, 236.
7 Maart.	Aan J. de Vries	II, 239.
11 Maart.	Aan I. da Costa	IV, 237.
17 Maart.	Aan denzelfden	IV, 238.
27 Maart.	Aan denzelfden	IV, 239.
7 April.	Aan denzelfden	IV, 242.
7 Mei.	Aan A. Capadose	V, 126.
13 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 243.
31 Mei.	Aan A. Capadose	V, 129.
1 Junij.	Aan I. da Costa	IV, 244.
11 Julij.	Aan A. Capadose	V, 131.
29 Julij.	Aan I. da Costa	IV, 245.
31 Julij.	Aan A. Capadose	V, 133.
2 Aug.	Aan I. da Costa	IV, 247.
9 Aug.	Aan denzelfden	IV, 251.
9 Aug.	Aan J. de Vries	II, 241.
3 Sept.	Aan J.L. Kesteloot	V, 249.
5 Sept.	Aan J. de Vries	II, 243.
7 Sept.	Aan I. da Costa	IV, 252.
1 Oct.	Aan A. Capadose	V, 136.
3 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 253.
11 Oct.	Aan A. Capadose	V, 137.
14 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 256.
15 Oct.	Aan A. Capadose	V, 139.
16 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 257.
17 Oct.	Aan A. Capadose	V, 140.
19 Oct.	Aan denzelfden	V, 143.
19 Oct.	Aan denzelfden	V, 144.

21 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 259.

1826.

25 Oct.	Aan A. Capadose	V, 145.
25 Oct.	Aan denzelfden	V, 148.
2 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 260.
5 Nov.	Aan J de Vries	II, 246.
5 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 262.
14 Nov.	Aan A. Capadose	V, 148.
27 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 263.
2 Dec.	Aan A. Capadose	V, 150.
3 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 265.
4 Dec.	Aan A. Capadose	V, 152.
5 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 266.
7 Dec.	Aan denzelfden	IV, 267.
8 Dec.	Aan denzelfden	IV, 270.
8 Dec.	Aan A. Capadose	V, 154.
9 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 271.
9 Dec.	Aan C.C. Callenbach	V, 268.
10 Dec.	Aan A. Capadose	V, 155.
12 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 272.
14 Dec.	Aan denzelfden	IV, 273.
15 Dec.	Aan A. Capadose	V, 156.
16 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 275.
18 Dec.	Aan A. Capadose	V, 157.
23 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 276
25 Dec.	Aan denzelfden	IV, 278.
26 Dec.	Aan A. Capadose	V, 160.
31 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 280.

1827.

6 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 282.
8 Jan.	Aan A. Capadose	V, 162.
9 Jan.	Aan C.C. Callenbach	V, 272.
13 Jan.	Aan A. Capadose	V, 164.
14 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 283.
15 Jan.	Aan A. Capadose	V, 167.

24 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 286.
	1827.	
4 Febr.	Aan A. Capadose	V, 170.
8 Febr.	Aan I. da Costa	IV, 288.
19 Febr.	Aan J.H. Halbertsma	V, 314.
22 Febr.	Aan A. Capadose	V, 172.
24 Febr.	Aan C.C. Callenbach	V, 276.
23 Maart.	Aan I. da Costa	IV, 290.
10 April.	Aan denzelfden	IV, 292.
20 April.	Aan J. de Vries	II, 248.
28 April.	Aan I. da Costa	IV, 293.
2 Mei.	Aan denzelfden	IV, 295.
3 Mei.	Aan A. Capadose	V, 175.
14 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 296.
8 Junij.	Aan A. van Halmael Jr.	V, 316.
23 Junij.	Aan C.C. Callenbach	V, 279.
7 Julij.	Aan J.F. Willems	V, 209.
8 Sept.	Aan C.C. Callenbach	V, 282.
9 Sept.	Aan J. de Vries	II, 249.
9 Sept.	Aan H.H. Klijn	III, 324.
9 Sept.	Aan I. da Costa	IV, 298.
3 Oct.	Aan D.v. Hogendorp	V, 256.
20 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 299.
22 Oct.	Aan A. Capadose	V, 176.
26 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 300.
7 Nov.	Aan J. de Vries	II, 250.
7 Nov.	Aan A. Capadose	V, 177.
12 Nov.	Aan C.C. Callenbach	V, 289.
13 Nov.	Aan J. de Vries	II, 251.
28 Nov.	Aan denzelfden	II, 253.
3 Dec.	Aan denzelfden	II, 255.
7 Dec.	Aan denzelfden	II, 256.

	1827.	
21 Dec.	Aan G. Outhuys	I, 296.
23 Dec.	Aan C.C. Callenbach	V, 293.
	1828.	
1 Jan.	Aan F. Schluymer	III, 302.
4 Jan.	Aan J. de Vries	II, 261.
5 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 302.
12 Jan.	Aan J. de Vries	II, 262.
18 Jan.	Aan denzelfden	II, 263.
23 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 305.
3 Febr.	Aan C.C. Callenbach	V, 295.
5 Maart.	Aan A. Capadose	V, 178.
30 Maart.	Aan J.H. Halbertsma	V, 315.
5 April.	Aan C.C. Callenbach	V, 297.
6 April.	Aan I. da Costa	IV, 306.
10 April.	Aan denzelfden	IV, 308.
15 April.	Aan A. de Vries	II, 316.
17 April.	Aan denzelfden	II, 317.
18 April.	Aan C.C. Callenbach	V, 300.
24 April.	Aan H.H. Klijn	III, 325.
1 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 309.
7 Mei.	Aan A. de Vries	II, 318.
8 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 311.
18 Mei.	Aan J.F. Willems	V, 210.
20 Mei.	Aan A. de Vries	II, 319.
4 Junij.	Aan J. de Vries	II, 266.
7 Junij.	Aan A. de Vries	II, 319.
10 Junij.	Aan J. de Vries	II, 268.
13 Junij.	Aan C.C. Callenbach	V, 302.
25 Junij.	Aan J. de Vries	II, 269.
26 Julij.	Aan J.F. Willems	V, 212.
	1828.	
5 Aug.	Aan I. da Costa	IV, 312.
11 Aug.	Aan C.C. Callenbach	V, 304.

11 Aug.	Aan J. de Vries	II, 270.
13 Sept.	Aan A. de Vries	II, 320.
23 Sept.	Aan J de Vries	II, 273.
13 Oct.	Aan denzelsden	II, 274.
10 Nov.	Aan denzelsden	II, 276.
15 Nov.	Aan A. Capadose	V, 179.
19 Nov.	Aan J.F. Willems	V, 213.
30 Nov.	Aan J. de Vries	II, 278.
4 Dec.	Aan denzelfden	II, 280.
6 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 314.
7 Dec.	Aan J. de Vries	II, 281.
10 Dec.	Aan I. da Costa	IV, 316.
29 Dec.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 179.

1829.

2 Jan.	Aan F. Schluymer	III, 303.
8 Jan.	Aan C.C. Callenbach	V, 306.
23 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 319.
25 Jan.	Aan F. Schluymer	III, 304.
8 Febr.	Aan I. da Costa	IV, 320.
6 Maart.	Aan S.Iz. Wiselius	III, 181.
5 April.	Aan I. da Costa	IV, 322.
5 April.	Aan A. Capadose	V, 181.
12 April.	Aan J. de Vries	II, 281.
21 April.	Aan denzelfden	II, 286.
25 April.	Aan J.H. Halbertsma	V, 315.
28 April.	Aan I. da Costa	IV, 323.
4 Junij.	Aan A. Capadose	V, 182.
8 Junij.	Aan denzelfden	V, 184.
30 Junij.	Aan I. da Costa	IV, 325.
19 Julij.	Aan C.C. Callenbach	V, 308.

	1829.	
4 Aug.	Aan J. van Walré	III, 315.
7 Aug.	Aan M.C. v. Hall	V, 319.
24 Aug.	Aan J. van Walré	III, 316.
27 Aug.	Aan M.C. v. Hall	V, 320.
1 Sept.	Aan J. de Vries	II, 287.
7 Sept.	Aan denzelfden	II, 288.
7 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 326.
23 Oct.	Aan H.J. Koenen	V, 321.
31 Oct.	Aan C.C. Callenbach	V, 310.
6 Dec.	Aan J. de Vries	II, 290.
13 Dec.	Aan denzelfden	II, 291.
	1830.	
5 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 328.
9 Jan.	Aan denzelfden	IV, 330.
28 Jan.	Aan J. de Vries	II, 293.
15 Maart.	Aan denzelfden	II, 294.
12 April.	Aan I. da Costa	IV, 331.
15 April.	Aan denzelfden	IV, 332.
15 April.	Aan A. Capadose	V, 185.
16 April.	Aan J. de Vries	II, 295.
23 April.	Aan denzelfden	II, 296.
24 April.	Aan A. Capadose	V, 186.
	1830.	
27 April.	Aan H.H. Klijn	III, 326.
7 Mei.	Aan I. da Costa	IV, 333.
15 Junij.	Aan B. Heykens	V, 264.
5 Aug.	Aan I. da Costa	IV, 336.
4 Sept.	Aan denzelfden	IV, 337.
9 Sept.	Aan A. Capadose	V, 187.
16 Sept.	Aan I. da Costa	IV, 339.
20 Oct.	Aan denzelfden	IV, 341.
22 Nov.	Aan J. de Vries	II, 297.
4 Dec.	Aan H.H. Klijn	III, 327.

1831.

1 Jan.	Aan I. da Costa	IV, 342.
3 Febr.	Aan denzelfden	IV, 344.
3 Febr.	Aan denzelfden	IV, 345.
17 Junij.	Aan J. de Vries	II, 298.
7 Aug.	Aan I. da Costa	IV, 347.
8 Sept.	Aan denzelfden	IV, 348.
19 Oct.	Aan A. Capadose	V, 189.
31 Oct.	Aan J. de Vries	II, 299.
31 Oct.	Aan I. da Costa	IV, 349.
7 Nov.	Aan C.C. Callenbach	V, 313.
17 Nov.	Aan I. da Costa	IV, 350.

Misstellingen.

EERSTE DEEL.

Voorb. bl. XI, regel 13	*staat:* de weg	*lees:* den weg
bladz. 179, regel 15	*staat:* onverwachst	*lees:* onverwachtst
274, regel 24	*staat:* hunne	*lees:* hare

TWEEDE DEEL.

Voorb. bl. XII, regel 19	*staat:* het	*lees:* dit
bladz. 285, regel 30	*staat:* 21 April	*lees:* 12 April
308 en 310} hoofdregel	*staat:* aan Mr. Jeronimo de Vries	*lees:* aan Ds. Abraham de Vries

DERDE DEEL.

bladz. 309, regel 12	*staat:* wordt	*lees:* word

VIERDE DEEL.

bladz. 15, regel 25	*staat:* novis	*lees:* novisti
166, regel 2	*staat:* XII, 24	*lees:* XII, 23
352, regel 3	*staat:* Haerit	*lees:* Haeret

VIJFDE DEEL.

bladz. 86, regel 22	*staat:* Maat	*lees:* Maar
101, regel 17	*staat:* niets	*lees:* niet
134, regel 11	*staat:* overal	*lees:* vooral
137, de custos	*staat:* den	*lees:* de
138, regel 1	*staat:* den	*lees:* de
164, regel 24	*staat:* voedbad	*lees:* voetbad